

Sosyal Bilimler *Üzerine Araştırmalar:* **Ekonomi & Politika**

Editörler:

Dr. Fatih TUNA•Doç. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

 ÖZGÜR
YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE
ARAŞTIRMALAR:
EKONOMİ & POLİTİKA

EDİTÖRLER

DR. FATİH TUNA

DOÇ. DR. MEHMET FATİH BUĞAN

SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR:
EKONOMİ & POLİTİKA

EDİTÖRLER
DR. FATİH TUNA
DOÇ. DR. MEHMET FATİH BUĞAN

© Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti.

Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti'ne aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayımlanamaz, depolanamaz.

E-ISBN • 978-975-447-465-7

1. Baskı • Aralık, Gaziantep 2022

Dizgi/Mizanpaj • Mehmet ÇAKIR
Kapak Tasarımı • Özgür Yayınları

Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti.

Yayıncı Sertifika No: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ 0.850 260 09 97

📞 0.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Meteksan Basım

Sertifika No: 46519

📍 Beytepe Köyü Yolu No: 3 • 06800

Çankaya / ANKARA

☎ 0.312 395 85 71

İçindekiler

BÖLÜM 1

- Türkiye'deki Arazi Topplulaştırması Üzerine Bir Etki Analizi:
Problemler, Stratejiler ve Politikalar 1
Aydın USTA

BÖLÜM 2

- Türkiye'de Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi, Tarım Ürünleri Üretici
Fiyat Endeksi ve Gıda Enflasyonu Arasındaki Nedensellik
İlişkilerinin Analizi 41
Mustafa ÖZYÜCEL
Musa ÖZTÜRK
Nurullah ALTINTAŞ

BÖLÜM 3

- Geçiş Ekonomileri Bağlamında Ekonomik Büyüme-Kadın İstihdamı
İlişkisi 59
Demet EROĞLU SEVİNÇ

BÖLÜM 4

Enflasyonun Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi: Türkiye Örneğinde 81

Esmâ Gül YETİŞDOĞAN

Mehmet B. DENLİ

BÖLÜM 5

Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımının Gelir Düzeyine Göre
Farklılaşan Ülkeler İçin Ekolojik Ayak İzi Merkezinde Sınanması 93

Nurullah ALTINTAŞ

Emre GÖKÇELİ

Musa ÖZTÜRK

BÖLÜM 6

Tedarik Zinciri Yönetiminde Blok Zincir Teknolojisinin Önemi 119

Burcu YENGİL BÜLBÜL

BÖLÜM 7

Karayolu Taşımacılığında Yeşil Lojistik Uygulamaları 131

Maide Betül AKSOY

İpek TEZEL

BÖLÜM 8

İslam İktisat Düşüncesinde Piyasa Olgusu - Prekapitalist Pazarlardan
Küresel Kapitalist Piyasaya- 149

Muhammet YURTSEVEN

BÖLÜM 9

Türkiye’de Katılım Bankalarının Finansman Yöntemleri	179
<i>Gönül ÇİFÇİ</i>	

BÖLÜM 10

Türkiye’nin Tarafsızlık Politikası: Ukrayna-Rusya Savaşı Örneği	205
<i>Fatih TUNA</i>	

BÖLÜM 11

---

21. Yüzyıl Türkiye’sinde Yetişkinlerin İngilizce Konuşma Sorunsalına Alternatif Bir Kurs Programı	225
<i>Zeynep TUNAY GÜL</i>	
<i>Bülent ALCI</i>	

Türkiye’deki Arazi Toplulaştırması Üzerine Bir Etki Analizi: Problemler, Stratejiler ve Politikalar

Aydın USTA¹

Giriş

Türkiye’deki tarım işletmelerinin büyük bir kısmı yeterli büyüklükte olmadığı gibi, tarımsal araziler de oldukça parçalanmış ve verimli biçimde işlenemeyecek duruma dönüşmüştür. Arazi parçalanması, bir işletme toprağının çok sayıda parçalara ayrılarak, toprak genişliğinin küçülmesidir. Arazi parçalanması ile birlikte işletmeler küçülmektedir. Parçalılık ve dağınıklık tarımsal yapıda maliyetleri yükseltmekte, dolayısıyla etkililiği ve verimliliği azaltmaktadır (Küsek, 2014: 16).

---

1 Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID:0000-0001-7460-5932

Benzer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de nüfus hızlı bir biçimde artmaktadır. Bu nüfus artışı paralelinde ise tarım ve hayvancılık sektöründe yeterli üretim artışı gerçekleştirilememektedir. Alanda yeterli ürün arzının olmaması ise fiyat artışına yol açmaktadır. Bu durum bir sorundur ve bu soruna bir çözüm üretmek gerekmektedir. Ülkede tarımsal üretim konusunda yeni stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca gelişmiş ülke deneyimlerinden faydalanmak ve üretimi artırıcı yeni projeler ortaya koymak gerekir.

Bu olumsuzluklara yönelik olarak arazi toplulaştırması uygulaması bir çözüm olabilir ve bir kamu politikası olarak söz konusu bu kararın etkilerinin analiz edilmesi gerekir. Çiçek’e göre (1996: 313) Türkiye ve benzeri ülkelerde tarımsal yapının iyileştirilmesi amacıyla toprak ve tarım reformu kapsamı içerisinde yürütülen uygulamalardan bir tanesi olan arazi toplulaştırması; aynı bölgede bulunan tarımsal işletme arazilerinin sorunlarını gidermekte, sulama imkânlarını geliştirmekte ve çok parçalı arazileri birleştirmektedir.

Tarım ve hayvancılık sektöründeki girdi maliyetlerinin yüksekliği; yeterli üretimin sağlanamayışı ve mevcut ekilebilir alanlarda modern tarımın uygulanmayışı bu çalışmanın ana sorununu oluşturmaktadır. Araştırmanın odaklandığı sorunsal ise Türkiye’deki tarım ve hayvancılık sektöründeki üretim düzeyidir. Bu bağlamda alanda yapılacak düzenlemeler öncesi; çevresel, ekonomik ve sosyal etkilerinin öngörülmesi ve alana katkı sağlanması bu çalışmanın genel amacıdır. Bu çerçevede aşağıdaki sorulara yanıt aranılmaktadır:

- Ülkede yapılacak arazi toplulaştırmasının politik, ekonomik, teknolojik, ekolojik ve hukuki sınırlılıkları nelerdir?
- Ülkede yapılacak arazi toplulaştırmasının sosyal, ekonomik ve çevresel ne tür etkileri olabilir?
- Ülkede yapılacak arazi toplulaştırmasının tarım ve hayvancılık alanındaki üretim düzeyine katkısı ne olacaktır?
- Ülkede yapılacak arazi toplulaştırması istihdam hacmine katkı sağlayacak mıdır?

- Ülkede yapılacak arazi toplulaştırması, miras paylaşımı kaynaklı anlaşmazlıklara çözüm olabilecek midir?

Bu sorulara yanıt bulmak amacıyla çalışmada öncelikle alanyazın gözden geçirilmiş; bu bağlamda problemler ve stratejiler ortaya konulmuş; daha sonra da bir etki analizi örneği oluşturulmuştur. Çalışma ile ilgili alanyazına bakıldığında; arazi toplulaştırmasına yönelik hukuksal düzenlemelerin olduğu, ancak kamu politikalarına yönelik inceleme ve eleştirel metinlerin bulunmadığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada bir kamu politikası olarak öncelikle “arazi toplulaştırması” politikası ve arkasından da alandaki problem ve stratejiler ele alınmıştır. Bu çalışmanın ana temasını arazi yönetimi ile ilgili problemler, politikalar, stratejiler ve arazi toplulaştırması bağlamındaki etki analizi oluşturmaktadır. Yapılacak bir arazi toplulaştırması uygulamasının sosyal ve ekonomik yararları öngörülmeye çalışılmıştır. Çalışmada arazi toplulaştırmasında karşılaşılan hukuki, teknik ve sosyal sorunlar irdelenmekte ve çözüm önerileri sunulmaktadır. Çalışma ayrıca, etki analizinin niteliğini tanımlayarak yararlandığı yöntem ve teknikleri ortaya koymakta ve bir örnek üzerinden konuya açıklık getirmektedir.

1. Arazi Toplulaştırması ve İlgili Mevzuat

Arazi toplulaştırması; aynı şahsa veya çiftçi ailesine ait; çeşitli nedenlerle, ekonomik üretime imkân vermeyecek biçimde veya toprak muhafaza ve zirai sulama önlemlerinin alınmasını güçleştirecek derecede parçalanmış, dağılmış, şekilleri bozulmuş dağınık, küçük arazi parçalarının ve hisselerinin bir araya getirilerek, muntazam şekiller halinde birleştirilmesi, bütünleştirilmesi ve işletmelerin yeniden düzenlenmesi işlemi olarak tarif edilebilir (Cihan, 2015: 41).

Genel anlamda arazi toplulaştırması, dağınık ve yeterli işletme genişliğine sahip olmayan tarım arazilerinin her hangi bir yöntemle optimum işletme büyüklüğüne ulaştırılması olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu bu uygulamanın amacı ise tarım arazilerindeki

rasyonel çalışmayı engelleyen teknik, ekonomik ve sosyal sorunları ortadan kaldırarak, tarım sektörü çalışanları ile arazi sahiplerinin yaşam standardını yükseltmektir (Demirtaş ve Sarı, 2003: 49).

Arazi toplulaştırması dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır: Dar anlamda arazi toplulaştırması; aynı şahsın mülkiyetinde bulunan, parçalanmış, çeşitli bölgelere dağılmış parsellerin bir araya getirilmesidir. Geniş anlamda ise; arazilerin birleştirilmesi yanında çiftçi ailelerinin ekonomik ve sosyal yönden kalkınmalarını sağlamaktır (Aslan'dan akt: Çiçek, 1996: 314). Bir başka deyimle arazi toplulaştırması sadece dağınık parsellerin birleştirilmesi değil; küçük işletmelerin genişletilmesi, arazi ıslahı, yol düzenlemesi, sulama ve drenaj kanallarının açılması gibi teknik konuları da içermektedir (Aksöz'den akt: Çiçek, 1996: 314). Görüldüğü üzere arazi toplulaştırması kapsamına göre çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Dar anlamda arazi toplulaştırması, parçalanmış mülklerin hiçbir alt yapı çalışmasına yer verilmeden birleştirilmesi olarak nitelendirilmektedir.

Geniş anlamda toplulaştırmada, parçalanmış mülklerin birleştirilmesi yanında, sulama, drenaj, ulaşım, toprak-su koruma önlemleri ve kırsal yerleşimin gerektirdiği çeşitli hizmetler de yürütülmektedir. Özellikle Avrupa ülkelerinde arazi toplulaştırması; bir kırsal düzenleme ve kırsal kalkınma aracı olarak görülmektedir (Küsek, 2008).

Arazi toplulaştırmasında genellikle geçerli olan iki yöntemi bulunmaktadır: Bunlardan ilki zorunlu, diğeri ise istemli yöntemdir (Aksoy'dan akt: Çiçek, 1996: 315). Zorunlu yöntem, kamu yararı görüşünden hareketle, yasalar gereğince yapılan ve ilgililerin rızası aranmayan toplulaştırma biçimidir. İstemli yöntem ise, toplulaştırma alanındaki çiftçilerin üçte ikisinin ya da arazilerin yarısından fazlasına sahip maliklerin isteği çerçevesinde uygulamanın yürütülmesidir. Toplulaştırma işlemlerinde, toprağın rayiç bedeli, verimliliği, özellikleri, yerleşim yerlerine olan uzaklığı, fiziksel konumu gibi unsurlar dikkate alınmaktadır (Anonim'den akt: Çiçek,

1996: 315). Kısacası arazi toplulaştırması, tarımsal arazileri niteliklerine göre sınıflandırarak, bir kişiye ait, farklı alanlardaki küçük arazi grupları yerine, o arazinin toplamını karşılayacak kadar, en az miktarda parça arazinin, o kişiye verilmesidir (Yomralıoğlu, 2019: 167) .

Türkiye’deki taşınmazlar ile ilgili olarak düzenlemeler Anayasa ve kanunlarda yer almaktadır. Günümüzde arazi toplulaştırma konusunda önemli iki yasal düzenleme bulunmaktadır: Bu düzenlemelerden ilki 22 Kasım 1984 tarih ve 3083 sayılı *Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu*; ikincisi 5403 sayılı *Toprak Koruma ve Arazi Kullanma Yasasıdır*. Arazi kullanımı konusundaki temel mevzuatın bu iki kanundan oluştuğu söylenebilir.

2005 tarihinde yürürlüğe giren 5403 sayılı “*Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu*”; arazi ve toprak kaynaklarının bilimsel esaslara uygun olarak belirlenmesi, sınıflandırılması, arazi kullanım plânlarının hazırlanması, koruma ve geliştirme sürecinde toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutlarının katılımcı yöntemlerle değerlendirilmesi, amaç dışı ve yanlış kullanımların önlenmesi, korumayı sağlayacak yöntemlerin oluşturulmasına ilişkin sorumluluk, görev ve yetkilerin tanımlanması ile ilgili usul ve esasları kapsamaktadır (Yomralıoğlu, 2019: 168).

5403 sayılı yasaya bağlı olarak, “*Tarım Arazilerinin Korunması Kullanılması ve Arazi Toplulaştırılmasına İlişkin Tüzük*” çıkarılmış ve bu tüzük de arazi özelliklerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulacak ölçütler ve arazi geliştirme uygulamalarına yönelik düzenlemeler yer almaktadır. 3083 sayılı Kanunun toplulaştırma ile ilgili olan 6. maddesinde ise ilgili kuruluşça; isteğe bağlı veya maliklerin muvafakati aranmaksızın arazi toplulaştırılması yapılabileceğinden söz edilmektedir.

Söz konusu her iki mevzuat arasında kimi konularda çelişen hükümlerin olması; arazi toplulaştırma çalışmalarının ülke genelinde tek bir esas dâhilinde, etkili ve eşitlik ilkesi çerçevesinde gerçek-

leştirilmesinin önünde engel oluşturmaktadır. Bugünkü uygulamalara bakıldığında tarım parsellerinin bölünmesini engellemek için gerçekleştirilen bu düzenlemelere karşılık; yasa hükmü gereğince bölünemediği için birlikte kullanıma özgülenen arazilerin bir kısmının, sahipleri tarafından hisseleri oranında parçalanarak işlendiği görülmektedir (Anonim'den akt: Albayrak, 2019: 223). Araziyi bu tür işleme biçimi de etkililiği ve verimliliği oldukça azaltmaktadır.

28 Nisan 2018 tarih ve 30405 sayılı Resmi gazetede yayınlanan 7139 sayılı “*Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükümünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” yürürlüğe girmiştir. Bu kanun kapsamında Tarım Reformu Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen Arazi Toplulaştırma projeleri Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir (Demiraslan vd. 2019: 1).

Konu ile ilgili diğer bir düzenleme ise, Türk Medeni Kanunu'nun 659. maddesine dayanılarak çıkartılan *Tarım İşletmelerinin Yeterli Tarımsal Varlığa Sahip Olup Olmadığının Tespitine Dair Yönetmelik*'tir. Söz konusu Yönetmelik ile mutlak tarım arazileri ve özel ürün arazilerinin 10 dekardan, dikili tarım arazilerinin 5 dekardan, örtü altı tarımı yapılan arazilerin 3 dekardan ve marjinal tarım arazilerinin ise 20 dekardan daha küçük parsel oluşturacak şekilde bölünemeyeceği hükme bağlanmıştır (Anonim'den akt: Albayrak, 2019: 223) .

Arazi toplulaştırması konusundaki Türkiye'deki en somut düzenleme ise *Arazi Toplulaştırması ve Tarla İçi Geliştirme Hizmetleri Uygulama Yönetmeliği*'dir. Bu yönetmeliğin 3. maddesinde; mevcut mülkiyet haklarının gözetileceğinden; arazi toplulaştırma ve tarla içi geliştirme hizmetlerinin yürütülmesinde Devlet Su İşleri'nin uygulayıcı kuruluş olarak yetkili olduğundan; DSİ veya proje idaresinin gerekli gördüğü hallerde asgari tarımsal arazi büyüklüğünün altındaki tarımsal arazileri toplulaştırabileceğinden veya bu

madde kapsamında değerlendirmek üzere kamulaştırabileceğinden; toplulaştırmanın isteğe bağlı veya zorunlu olabileceğinden söz edilmektedir.

Yürürlükte bulunan yasal düzenlemeler toprak toplulaştırması açısından incelendiğinde ortaya şu sonuçlar çıkmaktadır: 3083 sayılı Yasa, sulama alanlarında ve tarım reformu önlemlerinin alınmasına ilişkin kuralları içermektedir. Yasanın kapsamında yer alan hükümler daha çok genel başlıklar altında ele alınmıştır. Yasa hem toplulaştırmayı gerektiren nedenleri ortadan kaldırmayı hem de toplulaştırma yoluyla tarım topraklarının düzenlenmesini amaçlamaktadır. 3083 sayılı Yasada ve uygulama yönetmeliğinde toplulaştırmaya ilişkin kurallarda kavram karmaşıklığının ileri boyutlarda olduğu söylenebilir (Gün, 2001).

Arazi ile ilgili mevcut mevzuattaki çelişkilerin giderilmesi ve bununla birlikte tarım işletmelerinin bütünlüğünün korunması, tarım arazilerinin parçalanmasının önlenmesi amacıyla yürütülen mevzuat çalışmalarının bir an evvel tamamlanması önem taşımaktadır. Söz konusu mevzuat çalışmalarında, tarımsal işletmeciliğin etkilileştirilmesinin yanı sıra ülkenin sosyo - ekonomik yapısı da dikkate alınmalıdır. Tarımsal yapıda arzu edilen iyileşmelerin sağlanabilmesi için tarım arazilerinin parçalanmalarının önlenmesine ilişkin düzenlemelerle birlikte, işleyen bir tarım arazisi piyasasının da tesis edilmesi gerekir. Bu bakımdan, tarım arazilerinin alımı, satımı, bu konuda kredi temini, ortakçılık, kiracılık işlerinin düzenlenmesini ve arazilerin üretime yönlendirilmesini sağlamak amacıyla ihtiyaç duyulan yasal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Tarım Özel İhtisas Komisyonu, 2014).

Türkiye’de toprak mülkiyetine ilişkin yasal düzenlemelere bakıldığında; bu alanda çıkarılmış yasalarda bir sistematığın olmadığı ve tam bir dağınıklığın söz konusu olduğu görülmektedir. Kısacası, Toprağın ve üzerinde gerçekleştirilen tarımsal faaliyetlerin uyumlu olması gerektiği halde; uygulamada tarımın farklı bir bakış açısı içerisinde ele alındığı görülmektedir (Gün, 2001: 5).

2. Tarım Arazileri İle İlgili Problemler

Tarımsal üretimin temel unsuru olan arazilerle ilgili olarak çok sayıda sorun bulunmaktadır; bunların başında da arazilerin parçalı olması sorunu gelmektedir. Türkiye’de tarım işletmelerinin çoğunluğu yeterli büyüklükte olmadığı gibi; tarım toprakları çok parçalanmış ve verimli biçimde işlenemeyecek duruma dönüşmüştür. Parçalılık ve dağınıklık etkililik üzerine olumsuz etki yaptığı gibi verim artırıcı önlemlerin alınmasını da güçleştirmekte ve maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır (Ekinci ve Sayılı, 2010: 121). Parçalara ayrılma ve işletmelerin küçülmesi çoğunlukla birlikte gelişen bir olay olmaktadır (Aksoy vd. akt: Ekinci ve Sayılı, 2010: 122). Ülkemizdeki tarım işletmelerinin sayıları her geçen gün artmakta ve buna bağlı olarak da işletme büyüklükleri azalmakta iken; AB ülkeleri başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde, işletme sayılarında azalma, ortalama işletme büyüklüklerinde ise artma görülmektedir. Küçük ve çok parçalı işletme yapısı, teknoloji kullanımını güçleştirmekte, emek verimliliğini düşürmekte, yeterli sermaye birikimini engellemektedir (Yoğunlu, 2013: 3). Bu anlamda Türkiye’de özel mülkiyete dayalı küçük aile işletmelerinin hâkim olduğu bir tarımsal yapı mevcuttur, denilebilir.

Ülkemizdeki tarım işletmelerinin işledikleri arazi miktarı küçük ölçekte, birbirinden uzakta ve çok sayıda parçadan oluşmaktadır. Arazi parçalılığı miras hükümleri, satış, kanal ve yol inşası vb. nedenlerle gittikçe artmakta ve tarım işletmeleri, ekonomik işletme büyüklüklerinin altına düşmektedir. Bu durum tarımsal yapıyı, maliyet unsurlarını ve üretimi olumsuz yönde etkilemektedir (Yoğunlu, 2013: 4). Tarımsal işletmelerin parçalılığının göstergesi, işletme başına düşen ortalama parsel sayısıdır. Çizelge.1’de görüldüğü üzere tarımsal işletme arazileri ortalama 5.9 parçadan oluşmaktadır. Ortalama parça büyüklüğü ise 12.9 dekadır (TÜİK, 2016).

Çizelge.1: İşletme Büyüklüğüne Göre İşletme Başına Düşen Tarım Arazisi Parça Sayısı ve Tarım Arazisi Ortalama Parça Büyüklüğü

İşletme Büyüklüğü (dekar)	İşletme Başına Düşen Tarım Arazisi Parça Sayısı	Tarım Arazisi Ortalama Parça Büyüklüğü (dekar)
Toplam- Total	5,9	12,9
-5	1,5	1,6
5 - 9	2,4	2,7
10 - 19	3,4	3,8
20 - 49	4,7	6,4
50 - 99	6,9	9,4
100 - 199	10,1	12,9
200 - 499	13,7	20,6
500 - 999	21,1	30,3
1000+	36,9	60,3

Kaynak: (TÜİK, 2016).

Parsellerin dağınık ve küçük oluşu üretim faaliyetleri sırasında daha fazla makine ve insan kullanımını gerektirdiği için tarımda etkililiği ve verimliliği de azaltmaktadır. Diğer bir ifade ile birim alanda üretim azalırken; girdi maliyetleri artmaktadır. Ayrıca, sulama şebeke maliyetlerinin yükselmesine ve yüksek yatırım maliyetine karşılık sulama randımanı ve sulama oranı düşük kalmaktadır (Yağanoğlu vd. akt: Küsek: 16). Arazi parçalanmasının nedenleri şöyle sıralanabilir (Yomrahoğlu, 2019: 166):

- Miras ve intikal yoluyla parçalanma,
- Hisseli ve bölünerek yapılan satışlar,
- Sermaye ve işgücü yetersizliğinden dolayı yapılan kısmi kiracılık ve ortaklık,

- Sel, taşkın ve heyelan gibi doğal afetler,
- Sulama, karayolları ve demiryolları gibi tarım arazilerinden geçen kamu yatırımları,
- Tarım kesimindeki yüksek nüfus yoğunluğu, gibi nedenler.

Tarımsal işletme arazilerinin parçalı, dağınık olması; parselle-re gidip gelmedeki zaman kaybı; küçük parsellerde mekanizasyon güçlüğü; modern tekniklerin uygulanamaması; sermaye ve işgücü israfı; sınırları çoğalan parçalarda arazi ve verim kaybı; arazi anlaşmazlıkları gibi sorunlara neden olmakta; bu sorunlar da tarım işletmelerinin gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun sonucunda çiftçiler arazilerine gereken önemi verememekte, modern girdileri uygulayacak ortamı bulamamakta ve sermaye birikimini yaratamamaktadır. Belirlenen yapı içerisindeki bu işletmelerde yer alan arazi parçalarına yol, su, drenaj ve tesviye gibi altyapı hizmetlerinin sağlanması güçleşmekte veya maliyetleri yüksek olmaktadır. Tarımsal yapıda yukarıda belirtilen bu bozuklukları gidermek için en uygun yöntem arazi toplulaştırmasıdır denilebilir (Ekinci ve Sayılı, 2010: 121).

2001 GTS verilerine göre işletmelerin yüzde 65,5'i 50 dekarın altında arazi varlığına sahipken, binde 7'lik kısmı 500 dekar üzerinde araziye sahiptir (Tarım Özel İhtisas Komisyonu, 2014: 11). Bu tür bir yapılanma ile ülkede modern tarım yapılması pek mümkün gözükmemektedir. Çizelge 2'de görüldüğü üzere tarım işletmelerinin %10,24'ü bir parselden oluşmakta ve toplam arazinin %3,20'sini işlemektedir. Arazi parça sayısı 4 ve daha fazla olan işletmelerin oranı %63,24 olup, işledikleri arazinin toplam içerisindeki payı %88,38 olarak görülmektedir. Diğer taraftan, küçük ölçeklilik sorununun yanı sıra işletmelerin sahip oldukları arazi büyüklüğü bakımından da dengesiz bir dağılım söz konusudur.

Çizelge.2: Parsel Sayısına Göre İşletmelerin Dağılımı (%)

Parça Sayısı	İşletme Sayısı %	Tarım Arazisi Parçası %	Tarım Arazisi varlığı %
1	10,24	1.55	3.20
2	13,28	4.03	6.34
3	13,24	6.03	7.94
4-5	21,65	14.69	16.19
6-9	21,30	22.98	21.92
10-15	13,26	23.86	21.50
16-+	7,03	26.85	22.93
Toplam	100.00	100.00	100.00

Kaynak:(TÜİK, 2016'dan akt: Tarım Bilgisi, 2016).

Çizelge.3 :Arazi Varlığına Göre İşletmelerin Dağılımı (ÇKS 2013)

İşletme Büyüklüğü	İşletme Sayısı	Ekilen Alan (daa)	İşletme Sayısı (%)	Ekilen Alan (%)	Ortalama İşletme Büyüklüğü (daa)
0-20	617900	6700000	28.60	4.40	10.84
20-50	659000	21800000	30.50	14.30	33.08
50-100	470000	33500000	21.80	21.90	71.28
100-200	269400	37300000	12.50	24.40	138.46
200-500	124600	36800000	5.80	24.10	295.35
500+	18800	16900000	0.90	11.00	898.94
Toplam	2159700	153000000	100.00	100.00	70.84

Kaynak: (ÇKS'den akt: Tarım Bilgisi, 2016).

Çiftçi Kayıt Sistemi 2013 verilerine göre kayıtlı tarım işletmesi sayısı 2 159 700'dür. Bu çiftçilerin işledikleri arazi ise yaklaşık 153 000 000 dekar'dır. İşletmelerinin % 59,10'u 50 dekar ve daha aşağı arazi varlığına sahip olup; işledikleri alan toplam alanın % 18,70'ini oluşturmaktadır. Bu rakam sırasıyla 100 dekar ve daha aşağı arazi varlığına sahip olanlar için, % 80,90 ve 40,60; 200 dekar ve daha aşağı arazi varlığına sahip olanlar için 93,40 ve 65,00 ve 500 dekar ve daha aşağı arazi varlığına sahip olanlar için 99,20 ve 89,10 olarak gerçekleşmiştir. Ortalama işletme büyüklüğü ise 70,84 olarak belirlenmiştir (ÇKS'den akt: Tarım Bilgisi, 2016).

Öte yandan, tarım işletmelerinin ölçek genişliklerine bakıldığında, 1950'li yıllardan 2000'li yıllara kadar ortalama işletme ölçeğinde genel bir azalış yaşanmıştır. Nitekim 1950 yılında 77 dekar olan ortalama işletme ölçeği 2001 yılına gelindiğinde 61 dekar seviyesine gerilemiştir. Çizelge.4'de görüldüğü üzere 2001 yılı itibarıyla işletme sayısı 3 022 000; işlenen arazi miktarının ise 184 350 000 dekar'dır.

Çizelge.4: Türkiye'de İşletme Sayısı, Arazi Miktarı ve Ortalama İşletme Büyüklüğü

Yılı	İşletme Sayısı	Arazi (Dekar)	Ortalama İşletme Büyüklüğü (Dekar)
1950	2.528 000	19.452000 0	77
1980	3.559000	22.764 0000	64
1991	3.967 000	23.451 0000	59
2001	3.022 000	18.4350000	61

Kaynak: (Tarım Özel İhtisas Komisyonu, 2014: 10).

AB üyesi Fransa, Almanya ve İspanya gibi Ab ülkelerinde işletme sayısı, toplam tarım alanı ve ortalama işletme büyüklükleri Çizelge 5'de verilmiştir. Bu değerler Türkiye ortalamasının (61

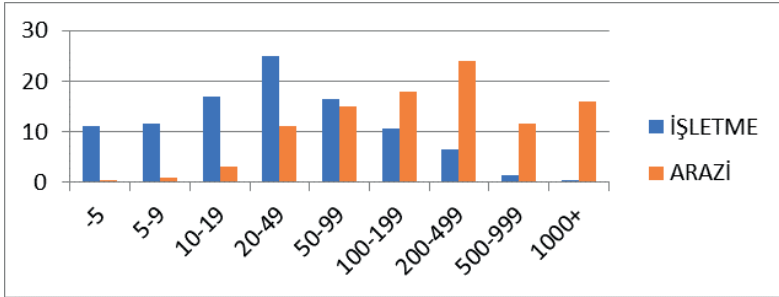
dekar) oldukça üzerinde olup, bu durum Türkiye'nin söz konusu ülkelerle rekabet edebilirlik hususunda sorunlar yaşayabileceğini göstermektedir.

Çizelge.5: Bazı AB Ülkelerinde Tarımsal İşletme Sayısı, Toplam Tarım Alanı ve Ortalama İşletme Büyüklükleri

Ülke	Yıl	İşletme Sayısı (Bin Adet)	Toplam Tarım Alanı (Dekar)	Ortalama İşletme Büyüklüğü (Dekar)
Fransa	2007	527	27 4570000	521
Almanya	2007	371	16 8000000	457
İspanya	2007	1 044	24 8930000	238
AB	2007	13 700	172 6200000	126

Kaynak: (Sönmez 2012'den akt: Küsek, 2014: 4).

Grafik. 1: İşletme Büyüklüğüne Göre İşletme ve İşletmenin Tasarrufundaki Arazi dağılımı

Kaynak: (TÜİK, 2018).

Grafik 1'de görüldüğü üzere tasarrufunda arazi olan işletmelerin %25,9'u 20-49 dekar işletme büyüklük grubunda yoğunlaşmakta, tarımsal işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi ise % 24,5

ile en fazla 200-499 dekar işletme büyüklük grubunda yer almaktadır. Tarımsal işletmelerin % 80,7'si 100 dekardan küçük işletme büyüklük gruplarında yer almaktadır. Bu işletmelerin tasarrufunda bulundurduğu arazi ise toplam arazinin % 29,1'ini oluşturmaktadır (TÜİK, 2018).

Çizelge. 6: Türkiye’de İşletme Sayısı, Arazi Parçalılığı ve Ortalama Parsel Büyüklüğü

Ortalama İşletme Büyüklüğü (da)	Toplam İşletme Adedi	Toplam Parça Adedi	Toplam Arazi (da)	Parça/ İşletme Adedi	Ortalama parsel Büyüklüğü
59	3 966 822	21 601 272	234 510 993	5,4	10,9

Kaynak: (Şengün, 2006: 437).

Türkiye’de ortalama işletme büyüklüğü 5,9 hektardır (Çizelge. 6). Arazi parçalılığı bölgeler arasında farklı olmakla beraber ortalama işletme başına düşen parsel sayısı 5,4 olmaktadır. Bu durum Türkiye’deki arazi parçalanmışlığının bir göstergesidir.

Bir tarım işletmesinin toprakları parçalı olduğunda oransal olarak tarla sınırları, yol ve su arkları için ayrılan alan artacağından; bir kısım tarım arazisi kullanılamaz hale gelmekte ve önemli sorunlara yol açmaktadır (Cihan, 2015: 49).

Türkiye’de, 1950 yılında 2.2 milyon olan işletme sayısı 1990 yılında 3.9 milyona ulaşmıştır. Buna paralel olarak 1950 yılında 100 dekar olan ortalama işletme büyüklüğü 1990 yılı itibarı ile 59 dekara düşmüştür. 2001 tarım sayımı sonuçlarına göre ise ortalama işletme büyüklüğü 61 dekar olarak tespit edilmiştir. Türkiye’de; 21.5 milyon parça tarım alanı bulunmakta ve işletme başına ortalama yedi parça arazi isabet etmektedir. Yani çiftçilerimiz ortalama olarak yedi ayrı parça arazi üzerinde çiftçilik yapmaya çalışmaktadır (Küsek, 2008). Günümüzde ise bu göstergelerin etkili ve verimli

bir tarım aleyhine daha da olumsuzlaştığı bilinmektedir. Kısacası Türkiye’de işletme büyüklüklerinin modern tarım faaliyetleri için yetersiz olduğu; parsellerin dağınık, şekilsiz olduğu; parsellerin çoğunluğunun ulaşım ve sulama olanaklarından yoksun olduğu araştırmada elde edilen verilerden anlaşılmaktadır.

3. Konu İle İlgili Strateji ve Politikalar

Strateji, rekabetçi bir konuma ve kuruluşun amaçlarına ulaşmak için tasarlanmış kapsamlı bir palandır (Gadget – Info, 2021). Strateji, sadece bilinen ve beklenenle değil, beklenilmeyen ve bilinmeyen gelişmelere de karşı hazırlıklı olmak ve her durumda amaca ulaşmayı gerekli kılar (Dalgıç, 2020). Strateji, stratejik amaç adıyla anılan unsurlara ayrılır; bu stratejik amaçların gerçekleştirilmesine yönelik ölçütler ve hedefler belirlenir; arkasından da eylem planı hazırlanır. Stratejiler daha çok geleceği öngörür ve dış çevresel faktörlerle ilgilenir.

Türkçedeki “politika” sözcüğü İngilizcedeki “polity”, “politics” ve “public policy” sözcüklerinin karşılığında kullanılmaktadır. “Polity” sözcüğü siyasi sistemler ve siyasi rejimlerle ilgilidir. Siyasi sistemde yer alan kurumlar bu kavram altında incelenmektedir. Örneğin parlamenter sistem, başkanlık sistemi burada inceleme konusudur. “Politics” sözcüğü daha çok siyasi oyun ve iktidar mücadelelerini ifade etmektedir. Burada siyasi partiler, seçimler ve çıkar grupları söz konusudur. “Politics” kavramı politika analizinin merkezinde yer almamakla birlikte sistemde etkileyici/açıklayıcı bir faktör olarak görülebilir. “Public policy” kavramı ise devletin yapıp ettiklerini, aldığı kararları ve gerçekleştirdiği eylemleri ifade etmektedir. Bu tür politikalar vatandaşa yönelik eylem ve işlemlerdir. Eğitim, güvenlik, istihdam politikaları bu kavrama birer örnektir (Baripedia, 2016).

Politika, organizasyon tarafından rasyonel karar vermek için oluşturulmuş bir dizi kuralı ifade eder. Politika, kuruluşun mevcut ve gelecekteki kararlarına rehberlik etmek için seçilen eylem tarzını

da tanımlar. Politika, kuruluşun mantıksal karar almasına yardımcı olur ve adeta bir yol göstericidir. Strateji bir eylem planı iken, politika bir eylem ilkesidir. Stratejiler eylem odaklı; politikalar ise karar odaklıdır (Gadget – Info, 2021).

Kamu politikası, (public policy) kolektif bir sorunu çözmek amacıyla kamusal aktörler tarafından alınan kararlar ve belirlenen eylemler zinciridir. Bir kamu politikasının analizi, analitik düşünce yoluyla, mevcut politikanın yeniden inşa edilmesi sürecidir. Bu süreçte, aktörler ve eylemleri yeniden ele alınır. Kamu politikası analizinde “Easton’un Sistem Yaklaşımı” ve “Kamu Politikası Döngüsü” gibi modellerden yararlanılmaktadır.

Easton (1965) tarafından geliştirilen model; ülkelerin politika oluşturma sürecini açıklamak için geliştirilmiştir. Bu model, politika oluşturma sürecini, çevreden gelen taleplere cevap veren bir sistem olarak görmektedir. Bu sistem, bir toplumda, toplum üzerinde bağlayıcı olan otoriter kararları yapan tanımlanabilir ve bir-biriyle bağlantılı kurum ve faaliyetlerden meydana gelmektedir. Bu anlamda kamu politikaları analizinin, devlet müdahalesini nedenlerini ve sonuçlarını araştıran yeni bir disiplin olduğu söylenebilir (Albayrak, 2019: 214).

Tarım sektöründe kalkınma, halkın refah düzeyinin yükseltilmesi açısından önemlidir. Kalkınmanın sağlanabilmesi bağlamında temel ihtiyaçları karşılamak ve üretim açısından ucuz kaynak sağlamak gerekir. Ayrıca hanelere temel bir yaşam standardı sağlamada tarımsal üretim önem taşımaktadır. Çünkü tarımsal üretim olanakları azaldığında yaşam kalitesi de düşmektedir. Söz konusu bu kalkınma ancak başarılı politika ve stratejilerle sağlanır.

Türkiye’nin tarım kesimindeki yapısal sorunlarını gidermede çözümsüz kalması etkili bir toprak politikasının olmamasından kaynaklanmaktadır. Tarım topraklarının toplulaştırmasına ilişkin yasal düzenlemeler eksik olup, yürürlükteki yasaların da uygulanmasında sürüp giden yanlışlıklar bulunmaktadır. Gerekli analizler yapılmadan oluşturulan politikaların sonucu tarım toprakları hız-

lı bir biçimde parçalanmakta ve üretim süreci dışına itilmektedir (Gün, 2001: 8). Türkiye’de, tarımsal yapıyı tarımsal işletmeler bazında düzenlemeye yönelik kapsamlı önlemler tam olarak alınmamaktadır. Tarımsal yapıyı iyileştirmeye yönelik en kapsamlı uygulama toprak reformu ve toprak toplulaştırmasıdır (Gün, 2001: 2). Türkiye’de tarım ve hayvancılık sektöründeki üretimi artırmak için, ülke düzeyinde uygulanabilir kalkınma planları; tarımsal organizasyonlar düzeyinde ise stratejik planlar hazırlanmalıdır.

Her koşulda korunması gereken doğal kaynakların başında gelen toprağın amacı doğrultusunda kullanılması, sürdürülebilir bir yaşam için gerekmektedir. Ancak Türkiye’nin tarım topraklarının Toprak Kullanım stratejileri ve planlamaları bulunmamaktadır. Ayrıca bu planlara ülke genelinde temel oluşturacak ayrıntılı çalışmalar ve veri tabanları yetersizdir (Cangir vd. akt: Gün, 2001: 8). Strateji; belirlenmiş bir vizyona ulaşmayı gerektirir. O halde gelecekteki belirli bir noktaya yönelik ve belirli bir zaman unsuru taşır. Strateji bu vizyona ulaşmak için gerekli olan ve önceden belirlenmiş eylemleri, çabaları ve bunların da planlanmasını, uygulanmasını, gerekirse değiştirilerek ve değişen koşullara göre zamanın ve olanakların sınırlayıcı çerçeveleri içinde yeniden değerlendirilmesini, denetlenmesini ve hataların önlenerek ve dersler alınarak yeni alternatifler geliştirilerek yeniden uygulanmasını gerekli kılar. Bu eylemler, çabalar ve planlanan hareket biçimleri stratejinin uygulamadaki eylem planını ve taktiklerini belirlerler. Yani hazırlanan planlar ve uygulanan taktikler stratejilerin başarılı olmasını sağlarlar. Sonuçta hedeflenen ideale ulaşılır (Dalgıç, 2020).

Arazi toplulaştırmasının temel stratejilerden biri, kalkınma kaynaklarına erişim fırsatı ve bunun sonucunda çıkan yararın dağılımını sağlamaktır. Bu nedenle, düzenlemenin etkileri ve bundan kimin, nasıl yararlanacağı belirlenmelidir. Çeşitli grupları ve onların ilgi alanlarını, ihtiyaçlarını tanımak önemlidir.

Analizde, arazi toplulaştırmasının etkilerini (potansiyel veya gerçek) görebilmek için öncelikle etkilenen popülasyonları, bunlar

üzerindeki ana etkileri ve değerlendirmeye ilgili cevaplandırılması gereken temel soruları tanımlamak önemlidir. Arzu edilen iyileşmelere ulaşmak ve bir projede ortaya çıkabilecek herhangi bir çatışmayı hafifletmek için, farklı görüşleri ve ilgili ana grupların çıkarlarını dikkate almak gerekir.

Arazi toplulaştırması ile değişimin popülasyon refahı üzerinde olumlu yönde etkileri olacaktır. Çünkü arazi toplulaştırması, tarımsal alanların değişimine, yeni alanların yaratılmasına, artan istihdam fırsatlarına, üretkenliğe, yeni teknolojilerin benimsenmesine ve tarımsal işletmelerin sistemsel değişimine yol açar. Tüm bu değişimlerden doğal çevre de olumlu etkilenir. Bu fiziksel/ekolojik değişikliklerin de popülasyon üzerinde sosyal ve ekonomik etkileri olumlu yönde olacaktır.

Arazi toplulaştırmasında, kıt kaynakların optimum kullanılması söz konusudur. Çünkü mevcut sistem tarımsal alanlarda etkililiği, verimliliği ve ekonomikliği göz ardı etmektedir. Söz konusu düzenlemelerin tarımsal üretim üzerinde, fiyat istikrarının sağlanması ile birlikte tüketicilerin refahı üzerinde ve istihdam piyasası üzerinde olumlu etkileri olacaktır.

Türk tarımına optimal büyüklükte tarım işletmeleri hakim olmadıkça, başarılı tarım politikalarının uygulanması mümkün görünmemektedir. Tarım arazilerindeki parçalanmayı engellemek, verimli üretim yapan ve ekonomik olarak yeterli büyüklükteki tarımsal işletmelerin oluşmasını sağlamak ve tarım arazilerindeki azalmayı engellemekte arazi toplulaştırması oldukça etkilidir (Ka-faoglundan akt: Albayrak, 2019: 219).

4. Arazi Toplulaştırması ile İlgili Bir Etki Analizi

Değişim analizi olarak da bilinen etki analizinden ilk defa 1996 yılında ABD'li mühendisler Robert S. Arnold ve Shawin A. Bohner "yazılım bakımı" kitaplarında söz etmişlerdir. Kitapta Arnold ve Bohner, etki analizi ile bir değişikliğin potansiyel sonuçlarının tanımlanabileceğini veya bir değişikliği gerçekleştirmek için ne-

ysin değiştirilmesi gerektiğinin önceden bilinebileceği tezini ortaya koymuşlardır (Visure, 2020).

Uygulamada farklı analiz yöntemleri ile karşılaşmak mümkündür. Bu analiz yöntemlerinden başlıcaları şunlardır: Söylem analizi, kamu politikaları analizi, Maslow'un ihtiyaçlar piramidi, GZFT matrisi, eylem araştırması, vaka çalışması ve PORTER modeli. Tüm bu yöntemlerde genel olarak tanımlayıcı, araştırıcı, çıkarımsal, nedensel, öngörücü ve mekanik türde olmak üzere farklı türlerde analizlerin yapıldığı söylenebilir.

Uygulamada etki analizi; faaliyetlerin, bağlantılarının ve altyapının ayrıntılı bir çalışmasıdır. Analiz; temel mal ve hizmetlerin nasıl sunulduğunu ortaya koyar ve olumsuz bir sonucu olabilecek bir olayın zaman boyutundaki potansiyel etkisini inceler.

Bir projeye başlanılmadan evvel; paydaşlar, süreçler, meslekler, yürütülmekte olan diğer projeler üzerindeki değişim sonuçlarını tanımlamak için bir etki analizini yürütmek; yönetim uygulamaları açısından uygun düşecektir. Bu analize dayalı olarak, gerçekler hakkında bilgi sahibi olunarak, bir projeye başlanması veya başlanılmaması kararı ile değişimin kaynağı varsayılan projenin yan etkileri belirlenebilir (Manager, 2021).

Alınan her kararın olumlu veya olumsuz sonuçları bulunabilir. Karar alıcılar bunu iyice düşünmek zorundadır; aksi takdirde sonuçlar yıkıcı olabilir. Etki analizi; alınan kararların istenmeyen, olumsuz sonuçlarına odaklanarak, bir değişimin potansiyel sonuçlarını belirleyebilir ve kuruluşların bilinçli karar almasına yardımcı olabilir (Visure, 2020).

Etki analizi bir tür değişimin etkilerine odaklanmaktadır. Projenin gerçekleştirildiği varsayılarak proje sonrası etkiler analiz edilir. Etki analizi, proje yönetimine yönelik olmamakla birlikte olası yan etkileri derinlemesine irdelenmekte; böylece ilgili kamu politikasına ilişkin karar alımını kolaylaştırmaktadır. Etki analizi çalışmalarının odağında, ortaya çıkabilecek olumsuz etkiler ve özellikle de riskleri

kontrol altına almak amacıyla, izlenmesi gereken belirsizlikler bulunmaktadır (Manager, 2021).

Önemli ekonomik, sosyal veya çevresel etkilere sahip olması muhtemel girişimler için etki analizleri yapılabilir. Kamu politikaları bağlamında etki analizi genellikle yasa teklifleri, uluslararası anlaşmalarla ilgili olarak yürütülen mali programlar, üstlenilmiş veya kamu tüzel kişiliğinin denetiminde olan uygulamalar ile ilgili olabilir (Commission Européenne, 2016):

4.1. Etki Analizinin Tanımlanması

Etki analizi; bir eylemin, bir düzenlemenin veya etkinliğin etkilerini değerlendirmeyi ve anlamayı içerir (Gauthier'den akt: Doucet, 2011). Etki analizi farklı disiplinlerde farklı tanımlanmaktadır. *Etki analizi*, değişimi gerçekleştirmek için hangi etmenlerin değiştirilmesi gerektiğini veya değişimin olası sonuçlarını saptayan bir süreçtir (Bohner ve Arnold'dan akt: Doucet, 2011). İlke olarak etki analizi; sosyal, ekonomik etkilerin doğrudan ve dolaylı sonuçlarının öngörülmesini sağlar; ayrıca olası sonuçları sıralar ve etkilerin sonuçlarını saptar. Çağdaş yönetim bilimine göre; bir proje uygulanmadan evvel “etki analizi”; proje bitirildikten sonra da “etki değerlendirmesi” yapmak gerekir.

Arnold ve Bohner'e göre etki analizinin üç ana türü bulunmaktadır (Visure, 2020):

İzlemeler ve Dokümanlar Üzerinden Etki Analizi: Etki analizi; gereksinimler, koşullar, unsurlar ve ulaşılan sorgulama sonuçları arasındaki bağlantıları yakalar ve bir değişimin kapsamını belirlemek için bu unsurlar arasındaki ilişkiyi analiz eder. Bir değişimden nelerin etkileneceğini manüel olarak belirlemek; karmaşık projelerde zaman alıcı olabilir.

Bağlantılar Üzerinden Etki Analizi: Bu tür bir etki analizi, sistem üzerindeki etkinin derinliğini belirlemek için kullanılır. Bilindiği üzere bir sistem aralarında ilişkinin bulunduğu farklı unsurlar-

dan oluşmaktadır. Bu tür analiz etkilenen bu unsurlara ve etkilenme düzeyine yöneliktir.

DeneySEL Etki Analizi: Bu tür analizde, kuruluşun uzmanlarının önceden elde ettikleri deneyimleri dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda gelecekte neler olabileceğini belirlemek için geçmişte benzer durumlarda neler olduğunda hareketle öngörülerde bulunmaktadır.

4.2. Etki Analizinin Evreleri

Örgütlerin yapıları ve işlevleri farklı olduğundan dolayı; etki analizi yapmanın tek bir yolunun olduğunu söylemek güçtür. Genel olarak süreç altı evreye ayrılabilir; ancak başka evreler eklemek, bunların sıralarını değiştirmek ve hatta bazı durumlarda evrelerden bazılarını çıkarmak olasıdır.

Etki analizinin kavramsal ve metodolojik güçlükleri bulunmaktadır. Bu nedenle bilimsel yöntemlerden yararlanmak gerekir. Etki analizindeki farklı evreler izleyen alt başlıklar altında sunulmaktadır.

4.2.1. Hazırlık

Sürecin ilk evresinde yapılması gereken analiz süreciyle ilgilenecek; farklı yeteneklere sahip bir ekip oluşturmaktır. Tüm olası etkileri keşfetmek için ekip üyelerinin farklı bilgi ve beceriye sahip olması gereklidir. Ekip üyelerinin her birisi ele alınacak sorunla ilgili bir vizyona sahip olmalıdır. Ayrıca uzman kişileri bu çalışmaya dâhil etmek yarar sağlar. Çünkü bunların bilgi birikimlerinden yararlanmak analizin başarısına katkı sağlayacaktır (Manager, 2021). Bir etki analizinin başarısı büyük ölçüde hazırlık çalışmalarına bağlıdır. Etki analizi ile ne yapılmak istenildiği konusunda net olmak gerekir; bu nedenle amaçlar, alanlar ve hedefler açıkça belirlenir. Etki analizi konusunda örgüt yeterli insan kaynağına sahip değilse, analiz bağımsız bir kuruluşa da yaptırılabilir (Visure, 2020). Hazırlık evresi genellikle şu işlem basamaklarından oluşmaktadır (Doucet, 2011):

- Değişim projesinin değerlendirilmesi çerçevesinde stratejik çerçevenin gözden geçirilmesi ve onaylanması,
- Değişim projesinin ekonomik, sosyal, ekolojik bağlamlarının gözden geçirilmesi,
- Konu ile ilgili çalışmaların ve araştırmaların keşifsel bir incelemesi ve örnek araştırmaların belirlenmesi,
- Analiz konusunun (arazi toplulaştırması) ve analiz kavramlarının gözden geçirilmesi,
- İçeriğe uygun araştırma yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi; kaynakçanın oluşturulması,
- Araştırma deseninin belirlenmesi ve test edilmesi.

Hazırlık evresinde, arazi toplulaştırması etki analizine ilişkin şu sorulara yanıt aranılmalıdır (Gregersen vd., 1995):

- Toplulaştırmanın fayda ve maliyetleri farklı gruplar arasında nasıl dağıtılmalıdır?
- Öznel olarak Toplulaştırma topraksız veya az miktarda toprağa sahip olan ve tarım/hayvancılıkla uğraşmak isteyenler üzerinde nasıl bir etki yaratacaktır.
- Bu Toplulaştırmadan kaybeden kimler olacak ve bunlar neler kaybedecektir.
- Toplulaştırma ulusal kalkınmaya nasıl katkı sağlayacaktır?
- Toplulaştırma farklı grupları nasıl etkileyecektir?
- Toplulaştırma uluslararası ticareti, döviz akışını nasıl etkiler? Diğer sektörleri ve ülkenin finansal istikrarını nasıl etkiler?
- Toplulaştırma ulaşım sektörünü nasıl etkiler?
- Toplulaştırmanın istihdam hacmi üzerindeki etkisi hangi yönde olacaktır?
- Toplulaştırmanın geçim kaynağı güvenliği üzerindeki etkileri nelerdir?

- Tarım ve hayvancılık sektöründe toplam fayda zamanla artar mı?
- Toplulaştırmadaki uygulanabilirlik sorunları nelerdir?
- Toplulaştırma, ülke kaynaklarının kârlı bir biçimde kullanılmasını sağlıyor mu?
- Toplulaştırma, mal ve hizmet üretimini artırıyor mu?

Bu sorulara verilecek yanıtlar toplulaştırmanın olumlu veya olumsuz yönleri hakkında pilotaj yapıya ve paydaşlara bir görüş açısı kazandıracaktır. Bu görüş açısı ise politika oluşturma yani karar verme ve strateji belirlemede (eylem planı) yol gösterir.

4.2.2. Mevcut Durum ile Öngörülen Durum Arasındaki Farklılığın Tespiti

Bu evredeki amaç, değişiklik anlamında, olası etkilerin kapsamını ve içeriğini ortaya koymaktır. Burada mevcut durum “A” ile gelecekteki durum “B” arasındaki temel değişiklikler belirlenmektedir. Bu evrede GAP analizinden yararlanılabilir (Manager, 2021).

Etki analizinde danışmanlardan yardım alınır; bilgiler paylaşılar ve sorun formüle edilir. En önemlisi de stratejik düşünülerek öngörülen durum farklılığı tespit edilir. Analizin yürütülmesinde pilotaj yapının öncülüğünde paydaşlardan da yararlanır.

Bu evrede ülkenin tarım ve hayvancılık ürün ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik stratejiler geliştirilmelidir. Ancak ürün ihtiyacının karşılanması stratejisinin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle şu koşulların (alt yapının) sağlanması gerekir (Gregersen vd., 1995):

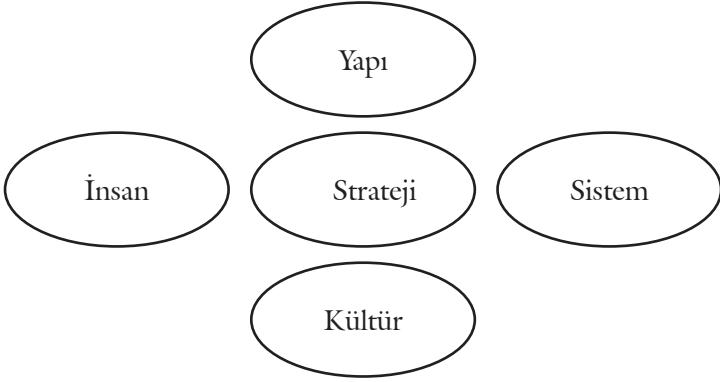
- İstikrarlı ve net arazi kullanımı için politikalara ve bunlara dayanak oluşturacak mevzuat ihtiyacı (Örneğin; mesleği çiftçi olmayan birey ve grupların tasarrufundaki tarım arazilerinin satın alınarak bu mülkiyetin bedel karşılığı çiftçilere devredilmesi),

- Arazi toplulaştırması konusunda uygun organizasyonlara, Devlet teşviklerine, STK'ların desteğine, üretim konusunda uzman ihtiyacı,
- Uygun fon ihtiyacı,
- Tarımsal alanlardan en iyi biçimde yararlanmaya yönelik bilgi ihtiyacı,
- Tarımsal planlama ihtiyacı.

Arazi toplulaştırması ile belli bir ideale ulaşabilmek için bu desteklerin sağlanması gerekir. Söz konusu bu destekler sağlandıktan sonra, artık geleceğe yönelik öngörülü (proaktif) düşünmek mümkün olacaktır. Bu öngörü neticesinde gelecekte ulaşılabilecek konum ile mevcut durum karşılaştırılır; dolayısıyla ilgililere karar verme konusunda destek sağlanmış olur.

4.2.3. Potansiyel Etki Alanlarının Belirlenmesi

Analiz çalışmaları; aktörler arasındaki ilişkileri, eylem alanlarını, tutum, yetenek, davranış kalıplarını içeren eylemler sistemidir. Bu sistem yerel etki alanlarının yanı sıra medya gibi daha geniş etki alanlarını da içerir. Analiz çalışmaları; fikir birliği ile belirlenen, seçenekleri dikkate alan işbirlikçilerin deneysel, teorik ve pratik bilgilerine dayanan, karşılıklı etkileşimli bir süreçtir. Analiz çalışmaları doğrudan veya dolaylı etkileri araştırır. Analizi kolayca gerçekleştirebilmek adına bu evrede probleme uygun çeşitli modellerden yararlanılabilir. Analizin odaklandığı konunun örgütsel bir proje olması durumunda Şema 1'deki unsurlar, etkilenen alanları göstermek bakımından bir görüş açısı sunabilir.

Şekil.1: Değişimden Etkilenen Alanlar

Kaynak: (Manager, 2021).

Strateji üzerindeki etkiler, değişimin, misyon ve stratejik amaçları etkilemesi anlamındadır. Yapı üzerindeki etkiler, değişimin, iş bölümünü ve eşgüdümü etkilemesini ifade etmektedir. Değişimin insanlar üzerindeki etkileri, insanların motivasyonu, becerileri ve yönetim biçimi üzerindeki tesir biçiminde olabilir. Bilgi, karar verme, ücretlendirme ve animasyon sistemleri üzerindeki etkiler; sistem üzerindeki tesir olarak kabul edilebilir. Kültürel etkilenme ise değerler, inançlar ve davranış kalıpları üzerindeki değişimleri içermektedir.

Bu evrede PESTEL (Çevre analizi) modelinden yararlanılarak organizasyonun genel çevresinin analizi de yapılabilir. Bu modelde önce iç bileşenler daha sonra da dış bileşenler incelenir. Bu modelin amacı dış etmenlerin organizasyon üzerindeki etkilerini incelemektir (Manager, 2021). Yapılan bu çevresel analiz ile alınması düşünülen bir kararın uygulanma ihtimali tahmin edilir. PESTEL analiz tekniğini kullanarak öncelikle tüm etmenler listelenir; daha sonra yapısal eğilimleri belirleyen sonuçlar ortaya konulur. Bu çalışmalardan sonra belirlenen eğilimlerin organizasyon üzerindeki etkisinin

olup olmadığı ve ne yönde etkili olduğu belirlenir. Çevresel etmenler şu şekilde betimlenebilir:

Politik: Ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından alınan kararlar, değişim planlarını etkilemektedir.

Ekonomi: Makro ekonomik durum (büyüme oranı, tüketici güveni, enflasyon oranı), değişim planlanmasında bir etmendir.

Teknoloji: Teknolojik gelişmeler ve yenilikler, aktörlerin teknik liderliğini etkileyen unsurlardır.

Ekolojik: Ekolojik kısıtlamalar ve düzenlemeler, sürdürülebilir kalkınma konusunda alınan pozisyonları belirleyen yeni normlar olarak görülebilir.

Mevzuat: Değişim planlaması öncesinde yasal çerçeve değerlendirilmelidir. Ayrıca konu ile ilişkili olarak, pazar sınırlandırmaları, bürokratik güçlükler, mevzuat çerçevesinde ele alınabilir.

Stratejik bir yaklaşımın parçası olarak, bu evrede PESTEL modeli ile birlikte SWOT analizi de kullanılabilir. Etki değerlendirmelerinin temel amacı, projeden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen nüfusun yaşam koşullarında meydana gelen değişiklikleri belirlemek ve analiz etmektir. Bu hedefe ulaşmak için şunlar gerekir (Gregersen vd., 1995):

- İlgili gruplar ve etkilenen popülasyon açıkça tanımlanır.
- Popülasyonun refahı üzerinde hangi etkilerin önemli olduğuna ve hangi gerekçelerle hareket edilmesi gerektiğine karar verilir.
- Değerlendirmeye hangi maliyet ve faydaların (*veya olumlu olumsuz etkilerin*) dâhil edildiği belirlenir.
- Maliyet ve faydaların nasıl değerlendirileceği; finansal nakit akışlarının nasıl karşılaştırılacağı; finansal ve ekonomik verimlilik ölçümlerinin nasıl hesaplanacağı belirlenir.

Analiz ile belirlenen bu etki alanları ve bunların değişimden etkilenme düzeyleri aktörlerin karar alımında önemli bir faktördür. Bu konuda yine uzman kişilerden gerektiğinde yararlanılır.

4.2.4. Etki Araştırması

Bu evrede analizi gerçekleştirmek amacıyla değişiklikten önemli düzeyde etkilenecek üretici, müşteri grupları hakkında ve operasyonel iş süreçleri konusunda bilgiler toplanır. Bilgi toplamanın yaygın olarak kullanılan iki yolu bulunmaktadır: Anket ve görüşme/gözlem. Her birinin kendileri açısından üstünlüğü ve zayıflığı bulunmaktadır. Bu nedenle çoğu zaman bu yöntemler birlikte kullanılırlar. Bu evrede “*beyin fırtınası*” tekniği kullanılarak belirlenen her değişiklik etki alanına göre sıralanır.

Çizelge 6'da görüldüğü gibi değişikliğin birden fazla alanı etkileyeceği biliniyorsa, bunlar listelenir.

Çizelge.7: Mevcut Durumdan Farklılıklar ve Olası Etkileri

Mevcut Durumdan Farklılıklar	Etkiler				
	İnsanlar	Sistemler	Yapı	Kültür	Strateji
Arazi toplulaştırması ile bir bölgedeki arazi büyüklüklerinin artırılması	-Miras Hukukundan doğan anlaşmazlıkların azalması, -İş bulma kaygısının azalması, -Yeni mesleklerin ortaya çıkması.	-İşleme kapasitesi açısından makine ve benzeri teçhizat limitlerine ulaşılması, -Tarımsal üretimin artması, -İhracat düzeyinin artması,	-Sipariş hazırlığında yeni beklentiler yaratılması, -İş bölümü ve eşgüdümün artması,	-Toprak işleme kültürünün değişimi, -Nüfusun kırsal kesime yönelmesi	-Kalkınma stratejisinin değişmesi, -İstihdam stratejisinin değişimi.

Politika yapımcıların; düzenlemenin, popülasyon üzerinde yaratabileceği bir dizi ekolojik, sosyal, ekonomik, finansal ve kurumsal etkilere dikkat etmeleri gerekir. Düzenlemenin yapılması durumunda kazanılan veya kaybedilen potansiyel değerler konusunda

farklı görüşlere sahip en az beş grup belirlenebilir. Bu gruplar şunlardır (Gregersen vd., 1995):

- Tarım ve hayvancılık ürünlerinden ticari çıkarı olan gruplar,
- Tarımsal üretimden geçimini idame eden gruplar,
- Ekolojik gruplar ve bu alanda bilgi sahibi olan uzmanlar,
- Tarımsal ürünlerin tüketicileri,
- Hayvancılıkla ilgili gruplar.

Arazi toplulaştırmasından ilk etapta etkilenecek gruplar bu sayılanlar olmasına karşın gerçekleştirilen projelerin çıktı, sonuç ve etkileri tüm ülkeyi ilgilendirir. Çünkü sistemsel olarak ülkenin ihracat, istihdam, ürün hacmi gibi etkilenen her bir unsuru diğer parametreleri de etkiler.

4.2.5. Değerlendirme ve Önceliklendirme

Bu evre, toplanan bilgilerin değerlendirilme sürecidir. Bu evrede değişimin olumlu ve olumsuz sonuçlarının neler olacağı belirlenir ve bunların nasıl fırsata dönüştürüleceği tartışılır.

Elde edilen bulgular bir etki analizi raporunda özetlenir. Bu bağlamda rapor, bir analitik özetle başlamalı ve verileri derlemede kullanılan yöntem tanımlanmalıdır. Bulguların özeti, sistemin unsurları arasındaki uyumu sağlayacak önerileri de içerir (Visure, 2020). Planlanan müdahaleler, değişimi sağlayacak ve çeşitli düzeylerde (hane halkı, toplum, bölge, ülke) etkisi olabilecek yararlar sağlayacaktır. Analiz beklenen bu değişimin yararlarını izlemek ve ölçmek için farklı yöntemleri önermelidir. Alanlar ve etkisel sonuçlar belirlendikten sonra bunlar değerlendirilmeli ve önceliklendirilmelidir. Buradaki amaç, doğru karar almak için etkilenme düzeyini belirlemektir. Burada etkilenen alanlar belirlenmekte ve bu alanlar önceliklerine göre sıraya dizilmektedir.

Ülkesel olarak kalkınmak; yerel halkın üretken tarımsal kaynaklarını geliştirmeye; şayet kaynak yetersiz ise yenilerini kazanmala-

rına bağlıdır. Tarımsal alan ve kaynak yaratılmasına yönelik şunlar yapılabilir (Gegersen vd., 1995):

- Satış ve miras hakları dahil olmak üzere mülkiyet haklarını, kullanım hakkını güvenceye almak,
- Bölünmüş arazileri birleştirecek hukuksal altyapıyı oluşturmak,
- Tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle uğraşmak isteyenlere arazi tahsis etmek,
- Verimli araziler tarım dışı kullanıma açmamak,

Sayılan bu stratejik amaçları gerçekleştirebilmek için ise şu stratejilere yönelmek gerekir:

- Sürdürülebilir tarımsal büyüme anlayışının izlenmesi,
- Doğal kaynak yönetimi anlayışının benimsenmesi,
- Toprak ve su kaynaklarının koruma anlayışının benimsenmesi,
- Tarımsal üretimi artıracak yöntemlerden yararlanılarak gelir fırsatlarının yaratılması.

4.2.6. Karar Verilmesi

Yapılan analize göre bu evrede artık karar verme anı gelmiştir. Yapılan analize göre alternatif kararlar arasından seçim yapılmalıdır. Yapılan değerlendirmeler neticesinde adeta bir risk analizi yapılır; sonuçlar risk içeriyorsa söz konusu proje yeniden ele alınmalıdır. Bu bağlamda çevresel etmenler yeniden değerlendirilmeli ve amaçlar gözden geçirilmelidir. Etmenler yönetilebilir türden ise yeni bir eylem planı hazırlanabilir.

Etki analizinde uzmanların deneyimlerini doğrudan transfer etmek mümkün olmasa da; değişim etki analizi yaparken herkesin bilmesi gereken iyi uygulama örnekleri vardır. Bu iyi uygulama örneklerinin verilerinden yararlanmak gerekir. Bunlar şöyle sıralanabilir (Visure, 2020):

- Nicel etkiler ile nitel etkiler arasında ayırım yapmak yararlıdır.
- Her etki analizinin kapsamı açıkça tanımlanır.
- Etki analizinin tüm alanlarında deneyimli bir proje ekibine ihtiyaç vardır.
- Çalışanları analize dâhil etmek için üst yönetimden onay alınır.
- İzlenebilirliği sağlamak için yazılım araçlarından yararlanır.

Etki analizi; sorumlu bir yönetimin bir sorumluluğudur. Çünkü önerilen bir değişikliğin sonuçlarının tam olarak anlaşılmasını sağlar ve sürece dâhil olan herkesin bilinçli karar almasına yardımcı olur. Burada söz konusu olan sorun; bir sürecin tahminen izlenmesi ve tanımlanmasıdır. Bu anlamda tasarımdan uygulamaya kadar, karmaşık projeler konusunda fikir açıklaması, güçlükler taşır.

Yönetim araçları, her bir gereksinim kaynağını belirlemeyi ve bunları etkileyen değişiklikleri izlemeyi kolaylaştırarak ve etki analizi için doğru ve kanıtlanmış bilgileri sağlar.

Etki analizi sürecinin sonuçları, bir etki analizi raporunda özetlenir. Etki analizi raporu şu açıklamaları içermelidir (Commission Européenne, 2016):

- Rekabet edebilirlik konusundaki etkiler dahil olmak üzere, çevresel, ekonomik, sosyal etkiler ve bunların önem dereceleri,
- Girişimden kimler ve nasıl etkilenecektir,
- Danışma stratejisi ve elde edilen raporlar,
- Etki değerlendirme raporları ve öneriler.

5. Türkiye’de Yapılacak Arazi Toplulaştırmasının Yararları, Sınırlılıkları ve Olumlu Etkileri

Arazi toplulaştırması politikalarının uygulanması ile iş gücünden, akaryakıttan, tasarruf sağlanabilir; tarla sınırlarındaki kayıplar

asgariye indirilebilir. Ayrıca toprağın işlenebilme süresi ve kalitesi de artar. Sulama, gübreleme ve ilaçlama gibi diğer tarımsal faaliyetlerde rantabilite yükselir.

Arazi toplulaştırmasının yararları çiftçiler açısından ve kamu yatırımları açısından olmak üzere iki grupta ele alınabilir: Arazi toplulaştırmasının çiftçiler açısından yararları şunlardır (Yomralıoğlu, 2019: 170):

- Parseller büyümekte, tarım teknikleri ve sulama yöntemlerinin uygulanması kolaylaşmaktadır,
- Parsel sayısı %40 oranında azalmaktadır,
- Parsel büyüklüğü %80 oranında artmaktadır,
- Her parsel yola ve kanala kavuşmaktadır,
- İşletme merkezi ile parseller arasındaki mesafeler azalmaktadır,
- Sulama oran ve randımanları artmaktadır.

Gerçekleştirilen bu tür iyileştirmeler neticesinde işletmeci açısından sosyo - psikolojik yararların sağlanacağı da unutulmamalıdır. Çünkü Miras Hukukundaki düzenlemeler arazi paylaşımını kolaylaştırır ve taraflar arasındaki anlaşmazlıkları asgariye indirir. Dolayısıyla tüm bu iyileştirmeler ülkenin sosyal barışına katkıda bulunur.

Arazi toplulaştırmasının amacı, zaman ve işgücünden tasarruf edilmesinin yanı sıra üretim maliyetlerinin azaltılarak tarımsal üretimi ile işletme verimliliğini artırmak ve kırsal alanda yaşayan insanların yaşam kalitesini yükseltmektir. Arazi toplulaştırması sadece teknik bir çalışma olmayıp aynı zamanda sosyal etmenleri de barındırmaktadır. Arazi toplulaştırma proje uygulamalarında insan ilişkilerinin beraberinde getirdiği sosyal sorunlar da çözüme kavuşturulmaktadır. Arazi toplulaştırması sadece teknik bir çalışma olmayıp aynı zamanda sosyal etmenleri de barındırmaktadır (Demiraslan vd. 2019: 1).

Artan nüfus ve beslenme ihtiyacı, daha fazla tarımsal ürün elde etme gereği doğurmuştur. Toprak kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle, aynı alandan daha fazla ürün elde etme imkânlarının araştırılması gerekmektedir. Arazi toplulaştırma çalışmaları, tarımsal mekânı yeniden oluşturma çalışmalarıdır. Böyle olunca, öncelikle yeniden düzenlenmesi öngörülen bir mekânın yapısını, sorunlarını ve olası etkilerini görmek, değerlendirmek ve irdellemek gereklidir. Bu bağlamda, bu başlık altında; arazi toplulaştırmasının diğer sistemler üzerindeki etkileri “Giriş” bölümünde yer alan araştırma soruları çerçevesinde ele alınmaktadır:

“Ülkede yapılacak arazi toplulaştırmasının politik, ekonomik, teknolojik, ekolojik ve hukuki açıdan sınırlılıkları nelerdir?” sorusu bağlamında; ülkemizde toplulaştırma çalışmalarının, kuruluş kanunları içerisinde yer alan maddelere dayalı olarak hazırlanan toplulaştırma tüzüğü ve yönetmeliği ile yürütüldüğü; ancak ortaya çıkan sorunların başarılı bir biçimde çözülemediği söylenebilir. Ayrıca gerekli hukuki düzenlemelerin yapılabilmesi için gerekli politikaların oluşturulmaması ve gerekli ekonomik kaynak (*insani, fiziki ve finansal*) eksikliği bir sınırlılık olarak görülebilir.

Tarımsal alanlar, kentsel alanlar yanında insanın yaşama alanlarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu birbiri ile çok yakından bağlantılı alanlara ilişkin planlamanın yapılması gerekmektedir. Bu iki önemli alan arasında uygulanabilir planlamanın olmaması arazi toplulaştırması açısından bir güçlük olarak görülebilir. Tarımsal üretim için olabildiğince geniş toprakların kullanılmasının gerekli olduğu gerçeği, sürekli göz önünde tutulmalıdır. Bu durum arazi toplulaştırmasında ekolojik sınırlılık olarak görülebilir.

Tarımsal alanın kullanılma durumunu ve tarımsal alan düzenlenmesinin amacını doğru biçimde belirlemek gereklidir. Düzenlemenin temel amacı tarımsal alanların ihtiyaçlar, koşullar ve teknoloji düzeyi doğrultusunda düzenlenmesidir. Yıllık verimlere teknolojinin etkileri de dikkate alındığında, Türkiye’de temel gıda ürünlerinde önemli sayılabilecek bir verim artışı gerçekleştirileme-

mektedir. Tarım işletmelerinin küçüklüğü yanında parçalı olması da rasyonel makine kullanımına olanak vermemektedir. Gerekli üretim artışı gerçekleştirilebilmesi açısından tarım işletmelerinde modern tarım tekniklerinin uygulanması, bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarımsal üretimde kalitenin artırılması teknolojik faktörlerin tarımda kullanılmasına bağlıdır. Kısacası tarımsal üretimin artırılmasında gerekli teknolojinin kullanılmaması bir sınırlılık olarak görülebilir.

“Ülkede yapılacak arazi toplulaştırmasının sosyal, ekonomik ve çevresel etkileri nelerdir?” sorusu bağlamında; arazi düzenlemeleri sırasında doğa değeri yüksek alanlar için gerekli düzenlemeler yapılarak çevrenin korunması sağlandığı; tarımda kullanılan enerjinin azaltılmasından dolayı sera gazı salınımlarının da oransal olarak azaldığı söylenebilir. Çünkü arazi toplulaştırmasında tüm alanların kullanımına yönelik olarak; çevreye uygun planlar hazırlanmaktadır. Bu durum çevresel açıdan olumlu bir etki olarak görülebilir.

Arazi toplulaştırmasında, parsel sayısı azaldığı, şekilleri düzelindiği ve büyüklükleri arttığı için tohum, gübre, ilaç gibi tarımsal girdiler; daha optimal bir düzeyde kullanılmaktadır. Tarımın ekonomik gelişmeye katkı yapabilmesi öncelikle kendisinden verimlilik ve üretim artışı sağlamasına bağlıdır. Tarım, ekonomiye ürün, piyasa ve üretim faktörü katkısında bulunmaktadır (Cihan, 2015: 53). Bu tür uygulamalar ekonomik olarak verimliliği artırmaktadır.

Arazi toplulaştırmasının bir başka işlevi de proje alanında sosyal huzur sağlanmasıdır. Şöyle ki; sulama alanlarında varisler arasında meydana gelen mülkiyet ve sınır anlaşmazlıkları, çiftçiler arasında ki sulama suyu, geçit ve yol anlaşmazlıkları ancak arazi toplulaştırma projelerinin uygulanması ile ortadan kalkmakta ve böylece sosyal huzur temininde önemli ölçüde fayda sağlanmaktadır. Arazi toplulaştırma çalışmaları bu yönüyle de mahkemelerin de yükünü azaltmaktadır (Demirtaş ve Sarı, 2003: 46). Bu durum sosyal bir gelişim olarak kabul edilebilir.

Tarımsal verimliliğin artırılması için ülkemizde, tarımsal işletmelerin ortalama arazi büyüklüğünün hızla artırılması gerekmektedir. Bunun için de kuru ve sulu tüm tarım alanlarında arazi toplulaştırmasının yapılması ve parçalanmayı engelleyecek tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Küsek, 2008). Bir tarım işletmesinin toprakları parçalı olduğunda oransal olarak tarla sınırları, yol ve su arkları için ayrılan alan artacağından bir kısım tarım arazisi kullanılamaz. Ayrıca fazla parçalı arazilerde işçilik gideri, toplu olanlara kıyasla daha yüksektir (Cihan, 2015: 49). Bu tür olumsuzlukların giderilmesi ekonomik olarak verimliliği artıracaktır.

“Ülkede yapılacak arazi toplulaştırmasının tarım ve hayvancılık alanındaki üretim düzeyine katkısı ne olacaktır?” sorusu bağlamında düşünüldüğünde; arazi toplulaştırması ile birlikte otlaklı ve mera alanlarının da planlanacağı; dolayısıyla bu alanların da hayvancılığı destekleyeceği söylenebilir. Tarım alanlarının düzenlenmesi demek bir anlamda hayvan yemi üretimini, dolayısıyla hayvancılığı destekleyecektir. Ülkemizde hayvan yetiştiricilerin hayvan yemi tedarikinde yaşadıkları güçlükler düşünüldüğünde konunun önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Şunu önemle belirtmek gerekir ki ülkemizde arazi, birçok yerde hayvancılıkla birlikte kırsal alanda yaşayan insanların tek geçim kaynağıdır.

“Ülkede yapılacak arazi toplulaştırması istihdam hacmine katkı sağlayacak mıdır?” sorusu bağlamında durum değerlendirilmesi yapıldığında ülke ekonomimizde tarım kesiminin önemi görece olarak azalmış görülsede, tarımın temel gereksinim maddelerini üretmede ve istihdam alanı oluşturmasındaki rolü halen göz ardı edilemeyecek boyuttadır (Yoğunlu, 2013: 1). İstihdam açısından bakıldığında görünürde teknolojinin kullanılmasıyla birlikte tarım kesiminde çalışanların sayısı azalmaktadır. Ancak tarım kesimini, sanayi kesimine hammadde sağlayan bir sektör olarak görmek gerekir. Kısacası tarıma dayalı olarak gelişen sanayinin istihdam hacmine katkı sağlayacağı kesindir. Yani arazi toplulaştırmasının istihdam hacmine dolaylı katkı sağlayacağı söylenebilir.

“Ülkede yapılacak arazi toplulaştırması, miras paylaşımı kaynaklı anlaşmazlıkların çözümüne katkı sağlayacak mıdır?” sorusu bağlamında konu ele alınacak olunursa; uygulamada miras paylaşımının elbirliği mülkiyetine yol açtığı ve bunun sonucunda da söz konusu bir taşınmaza yüzlerce kişinin ortak kılındığı söylenebilir. Bu durum söz konusu taşınmazın üretime alınmasına engel olmakta; hatta ortaklar arasında şiddetli anlaşmazlıklara, sosyal çatışmalara, davaların açılmasına sebep olmaktadır.

Miras yasalarına göre yapılan arazi parçalanmalarında tarla genellikle uzunluğuna pay edildiğinden, uzunluk-genişlik oranı gittikçe büyümekte ve sonuçta sınırlar dolayısıyla arazi kaybı arttığı gibi, parseller de ekonomik olmayan bir biçim almaktadır (Cihan, 2015: 50).

Miras vb. yoluyla tarım arazilerinin daha küçük parçalara bölünmesi yıllar içerisinde verimli tarım yapılmasını engellemektedir. Hisselilik, sulama ve ulaşımdan kaynaklanan sosyal huzursuzlukları artırmakta toplumda huzursuzluklara yol açmaktadır. Tüm bu sorunlara arazi toplulaştırması bir çözüm yolu olarak görülebilir. Çünkü toplulaştırma uygulaması, tarımla uğraşmak istemeyenlerin aklarını nakde çevirebilir.

Medeni kanunun mirasla ilgili maddeleri yeniden düzenlenerek parçalanmayı önleyici tedbirler alınmalıdır. Tarım arazilerinin bu şekilde parçalanmalarının önemli nedenlerinden biri halen yürürlükteki miras yasalarıdır, denilebilir. Parçalanmış ve dağınık arazilerden oluşan işletmelerin bu durumdan kurtarılmasının tek çözüm yolu arazi toplulaştırmasıdır. Tarımsal işletmelerin miras ve diğer nedenlerle parçalanmasını önleyici yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Sonuç

Türkiye'nin en önemli sorunlarından birisi tarımsal yapıdaki bozukluklardır. Tarım işletmeleri genel olarak çok parçalı arazilerden oluşmaktadır. Tarım işletmelerinin yapısal bozukluklarını gidermek amacıyla arazi toplulaştırması yasal ve yönetsel olarak

gerçekleştirilebilir. Bu uygulama ile arazileri parçalı ve birbirinden uzak olan işletmelerin arazileri birleştirilerek modern tarım işletmeleri kurulabilir.

Tarım sektörünün her açıdan mercek altına alınarak, çağın gereklerine uygun bir şekilde yeniden yapılandırılmasının gerekliliği artık toplumun her kesimi tarafından kabul edilmektedir. Bu yeniden yapılandırma uygulamalarının başında da arazi toplulaştırması gelmektedir. Arazi toplulaştırmasının; adli yönden ortaya çıkan anlaşmazlıkları önlemesi, her parselin yol ve sulama imkânına kavuşturulması, makine kullanımında rantabiliteyi sağlaması, etkililik/verimlilik gibi parametrelerin yükselmesi, işletmelerin daha bütüncül görünüme kavuşturulması gibi çok sayıda sosyo - ekonomik yararları bulunmaktadır.

Yapılan bazı araştırmalarda toplulaştırmanın özellikle üretim ve verimlilik üzerine olumlu etki yaptığı görülmüştür. Bilindiği üzere arazi toplulaştırması doğrudan bitkisel üretimle ve hayvancılıkla ilgilidir. Toplulaştırmanın bitkisel üretim üzerinde olumlu etkide bulunduğu bilinmektedir. Bunun en önemli nedeni, parsel sayısının azalması ve ortalama parsel genişliğinin artmasıdır. Kuşkusuz Türkiye’de gerçekleştirilecek bir arazi toplulaştırmasıyla alan olarak parseller büyüyecek ve bu arazilere yönelik tarım tekniklerinin ve sulama yöntemlerinin uygulanması daha da kolaylaşacaktır. Dolayısıyla, sayı olarak azalan parseller, düzenli ve ideal şekillere ulaşacaktır. Ayrıca her parselde su ve malzeme ulaştırılması daha kolaylaşacaktır. Bu parsellerde yapılacak zirai mücadele, gübreleme ve yakıt tüketimi daha ekonomik olacaktır.

Analizlerden anlaşıldığına göre toplulaştırmadan dolayı bireye, bölgeye ve ülkeye sağlanan toplam yarar artmaktadır. Dışarıdan dolayı girdi maliyetleri düşmekte; etkililik ve verimlilik yükselmektedir. Ayrıca tarımsal şirketlerin, kooperatiflerin kurulması ile birlikte bu topraklarda modern tarım yapılabilecektir. Yeni iş alanları yaratılacak; işsizler işe ve gelire kavuşacaktır. Dolayısıyla istihdam hacmindeki artış, sürdürülebilir kalkınmaya ve tarımsal üretime

katkı sağlayacaktır. Tarımsal üretimin artması ise ülkenin döviz gelirlerini artıracaktır. Böylelikle tarım sektöründeki araç ve gereçler daha rantabl kullanılabilirlerdir.

Yapılan analiz; tarım sektörünün mevcut yapısı altında üretimi arttırmanın en etkili yolunun işlenen alanları arttırmak olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda tarımsal üretim seviyesini arttırmanın tek yolu ise toprak kullanımı daha etkili hale getirmektir. Bu nedenle de toprağın mülkiyeti ile ilgili düzenlemelere öncelik tanınmalıdır. Diğer taraftan, tarımsal arazilerin alım-satımıyla ilgili her türlü soruna çözüm üretilmelidir. Kısacası, Tarımsal mülkiyetin sorunları çözümlenmeden; tarımsal işletmeye yönelik devletçe götürülen iyileştirmelerden ve desteklemelerden istenilen sonuçlara ulaşamayacağı açıktır.

Tarım topraklarını satın alabilecek ve işletme genişliklerini arttırmak isteyen toprak sahiplerine ve topraksız çiftçilere uygun koşullarda toprak teminine gidilmesi gerekmektedir. Tarım topraklarının bir şirket veya kooperatif bünyesinde toplanması tarım topraklarının korunmasına yönelik bir ortam oluşturabilir. Tarımsal yapıyı iyileştirmeye yönelik düzenlemelerin ve tarım topraklarının yanlış kullanımından kaynaklanan sorunları önleme başarısı geniş kapsamlı bir planlamaya bağlıdır

Kısa vadede, yürürlükte olan yasa, yönetmelik ve kararnamelerin düzenlenmesi kapsamında bulunan tarım topraklarının kullanımını yeniden ele alınmalıdır. Uzun vadede, tarım topraklarının kullanım planlamalarının sürdürülebilirlik ve modern çiftlikler bütünlüğünde ele alınması gerekliliği düşünülerek, toprakların amacı dışında kullanımını engelleyici yasal düzenlemeler gerçekleştirilmelidir. Türkiye'de arazi varlığının kadastro açısından ölçümü yapıldıktan sonra bu araziler üzerinde mülkiyet sahipliği düzenlemeleri yapılmalıdır. Bir tarım işletmesindeki ortalama arazi büyüklüğünün artırılması için çiftçi olmayanların yani kendisine çiftçiliği meslek olarak seçmeyenlerin tasarrufundan (bunlar kamu görevlileri, ticaret erbabı ve işçiler olabilir) mülkiyet sahipliği bir bedel

karşılığında satın alınmalıdır. Alınan bu araziler çiftçilere tarımsal şirket ve kooperatiflere tarımsal üretim maksadıyla bir bedel karşılığında devredilmelidir. Buradaki en önemli husus tarımsal üretimde en üst düzeyde kamu yararının sağlanmasıdır.

Tarım topraklarının korunmasını ve işlenmesini sağlayacak denetim ve yaptırım gücü olan tek bir kurumsal organizasyona gidilebilir. Toplulaştırmanın hukuki durumu kırsal alan planlaması çerçevesinde ele alınmalı, özel bir toplulaştırma yasası çıkarılmalı ve bu yatırımların tek bir kuruluş tarafından gerçekleştirilmesine yönelik yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Aksi takdirde temel gıda fiyatları gelecek yıllarda daha da artacak ve yurttaşların sağlıklı beslenmesi açısından bir krize dönüşebilecektir. Çünkü günümüzde et, süt, yumurta, bal ve tahıl ürünleri gibi besinler oldukça pahalıdır.

Bu çalışmada arazi toplulaştırmasına yönelik olarak bir etki analizi tasarlanmıştır. Bu noktadan hareketle gelecekteki araştırmacılar, önemli kamu yatırımları konusunda; bir etki analizi tasarlayabilirler. Kuşkusuz bu tür analizler, kamu politikaları bağlamında uygun karar alınmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Albayrak, H (2019). Türkiye'nin Tarım Arazileri Politikası: Bir Kamu Politikası Süreç Analizi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, The Journal of International Social Sciences*, Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 211-231,
- BARİPEDİA, (2018). Analyse des Politiques Publiques: Définition et Cycle d'une Politique Publique.
- Cihan, Y. (2015). Arazi Yönetim Sistemi Arazi Toplulaştırması ve Tapu Kadastro İlişkisi, TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü yayını, Ankara.
- COMMISSION EUROPÉENNE (2016). Europa EU"Analyses, d'Impact", https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/planning-and-proposing-law/impact-assessments_fr. Son erişim tarihi, 05/01/ 2021.

- Çiçek, A (1996). Arazi Toplulaştırmasının Sosyo-Ekonomik Yararları ve Bitkisel Üretim Değeri Üzerine Etkisinin Fonksiyonel Analizi, *Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi*, Eylül -Adana.
- Dalgıç, T (2020). Günlük Olaylar Strateji Değildir - Strateji Uzun Vadelidir, *Yurt Gazetesi*, 15 Kasım. Son erişim tarihi, 15/11/2020.
- Demiraslan, M.; U. Özer; H. Eraslan (2019). Arazi Toplulaştırması Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 17. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, 25-27 Nisan 2019, Ankara.
- Demirtaş, I.; M. Sarı (2003). Arazi Toplulaştırması, *Derim*, Yıl 2003, Cilt 20, Sayı 1, 48 - 58,
- Doucet, P (2011). Pour en Savoir Plus Sur Ce Qu'est une Analyse d'impact, *Lire et Ecrire*.
- Ekinci, K.; M. Sayılı (2010). Tarım Arazilerinin Parçalanmasını Önlemeye Yönelik Mevzuat Üzerine Bir İnceleme, *GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 27(2), 121-129.
- GADGET-İNGO (2021). Différence Entre Stratégie et Politique, <https://fr.gadget-info.com/difference-between-strategy>. Son erişim tarihi, 15/12/2020.
- Gün, S (2001). Türkiye'de Tarım Topraklarının Mülkiyet Durumu ve Uygulanan Politikalar, <https://www.researchgate.net/publication/238689800>. Son erişim tarihi, 15/02/2021.
- Gregersen, H; J.E.M. Arnold; A.Contreras H.; M. R. de Montalembert; D. Gow; A. Lundgren (1995). *Analyse d'Impacts de Projets Forestiers: Problems et Strategies*, EAO.
- Küsek, G (2008). II. Kadastro Kongresi, https://www.hkmo.org.tr/etkinlikler/kadastro/etkinlik_bildiriler.php?etkinlikkod=15
- Küsek, G (2014). Arazi Toplulaştırmasının Arazi Parçalılığı ve İşletme Ölçeğine Etkileri: Konya-Ereğli-Kuskuncuk Köyü Örneği, *Ç.Ü.Z.F. Dergisi*, 29 (2) : 15 – 28.
- MANAGER, (2021). *Gestion du Changement: Comment Mener une Analyse*, Maj le 29/01/2021 par l'équipe de Manager GO!, www.manager-go.com. Son erişim tarihi, 15/01/2021.

- Şengün, M. Necat (2006). Arazi Toplulaştırma Ve Tarla İçi Geliştirme Hizmetleri Sulama Suyunun Tasarruflu Kullanımına Etkisi Ve Çalışmaları Yürütmesi Gereken Kurumsal Yapıdaki Yanlışlıklar, *TMMOB Su Politikaları Kongresi*, 21-23 Mart, 2006. Ankara. s: 435-446.
- TARIM BİLGİSİ (2016). *Türkiye Tarımını Anlatan Temel Rakamlar*, <https://www.tarimbilgisi.com/haber/tarim-ve-ciftci/turkiye-tarimini-anlatan-temel-rakamlar//>. Son erişim tarihi, 15/11/2020.
- TARIM ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU (2014) *Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Çalışma Grubu Raporu*, TC Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018.
- TÜİK (2018). *Tarımsal İşletme Yapı Araştırması*, 2016, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1>. Son erişim tarihi, 05/11/2020.
- VİSURE (2020). *Qu'est-ce que L'analyse D'Impact*, visuresolutions.com/fr/quest-ce-que-lanalyse-dimpact. Son erişim tarihi, 10/11/2020.
- Yoğunlu, A. (2013). Arazi Toplulaştırma Faaliyetleri, Fırat Kalkınma Ajansı, Malatya.
- Yomraloğlu, T (2019). *Arazi Yönetimi*, İstanbul, Teknik Üniversitesi Geomatik Mühendisliği Ders Notları.

Türkiye’de Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi, Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi ve Gıda Enflasyonu Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Analizi

Mustafa ÖZYÜCEL¹

Musa ÖZTÜRK²

Nurullah ALTINTAŞ³

Giriş

Küreselleşme kavramı merkezinde tartışılan sosyoekonomik ve politik gelişmeler ile hızlanarak artan küresel ısınma, iklim deği-

-
- 1 Dr. Öğretim Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Büyükkutlu U.B. Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, mustafaozyucel@isparta.edu.tr
  - 2 Doç. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Büyükkutlu U.B. Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, musaozturk@isparta.edu.tr
  - 3 Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, naltintas@sakarya.edu.tr

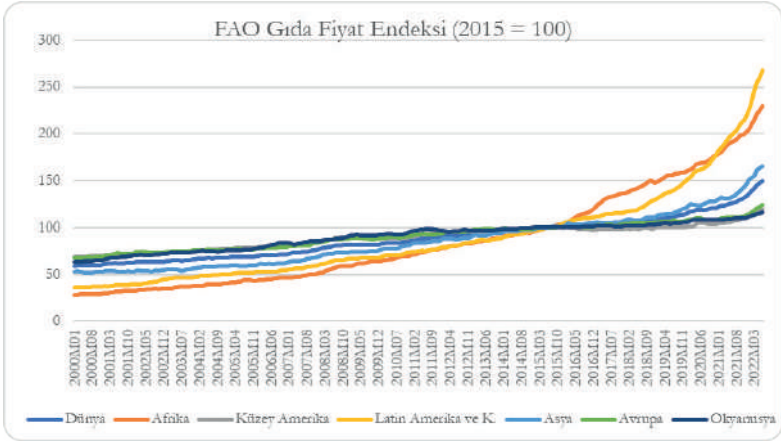
şikliği ve göçlerle zaten önemli olan tarım sektörünü bütünüyle stratejik bir hale getirmektedir. Bu nedenle gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin bütün ülkeler tarım sektörünü desteklemekte ve doğrudan/dolaylı müdahalelerde bulunmaktadır (Yılmaz vd., 1999: 183). Gıda fiyatlarındaki dalgalanmaların yoksulluğu ve dolayısıyla toplumsal memnuniyetsizliği arttırıyor olması (Işık & Özbuğday, 2021: 914) bu müdahalelerin boyutlarını ve sosyal devlet anlayışını öne çıkarmaktadır. Tarım ürünleri fiyat dalgalanmaları; küresel ısınma, iklim değişikliği, akaryakıt fiyatları, refah düzeyi, tüketim kalıplarının değişmesi ve benzeri nedenlerden kaynaklanabildiği gibi (Erdal vd. 2008: 66), eksik/hatalı/yanlış tarım destekleri ve yönlendirmeleri kaynaklı da olabilmektedir.

Küresel ölçekte bakıldığında da benzer bir sürecin işlediği görülmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'nun 2022 yılında yayınladığı “Gıda ve Tarım Politikalarının Sağlıklı Beslenmeleri Daha Uygun Olacak Şekilde Yeniden Kullanılması Durumu” başlıklı raporun girişinde; küresel ölçekte cari olan yetersizliklerin ve kırlıganlıkların, son yıllarda meydana gelen tedarik zincirlerindeki aksamalar, ekonomik şoklar, krizler, çatışmalar, savaşlar, göçler, salgınlar, iklim değişikliği ve benzeri makro ölçekli gelişmeler nedeniyle daha da belirgin hale geldiğini ve gıda fiyatlarındaki artışlar nedeniyle dünya çapında sağlıklı beslenmeye gücü yetmeyen insan sayısında 112 milyonluk bir artışla günce sayının 3,1 milyara yükseldiğini ifade etmekte, artan sorunlar karşısında kamu-özel sektör etkileşiminde kapsayıcı ve sürdürülebilir politikalar için “güçlü yönetim” çağrısında bulunmaktadır (FAO, 2022: vi).

Grafik 1, FAO'nun endişelerinde haklı olduğunu, küresel ölçekte gıda enflasyonunun bölgelere göre değişmekle birlikte arttığını, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerden oluşan Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde gıda enflasyonunun oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu kıtaların 20 yıl önce gıda enflasyonu açısından en düşük enflasyona sahip oldukları ancak yanlış tarım ve gıda politikaları ve iklim değişikliği gibi dışsal etmenler netice-

sinde bugün kırmızı alarm verir hale geldikleri göze çarpmaktadır. Benzer durum şiddeti değişmekle birlikte Asya için de geçerlidir ve nüfus yoğunluğu dikkate alındığında bu kıtadaki artışların kitlesel göçler ve kıtlıklar gibi çok ciddi sorunları tetikleyebileceği ön görülmektedir. Ekonomik olarak gelişmiş ülkelerden oluşan Kuzey Amerika ve Avrupa’da ise -her ne kadar bugünlerde sesleri çok çık- sa da- gıda fiyatlarındaki artışlar görece daha az bir eğimle hareket etmektedir.

Grafik 1: Kıtalar Ölçeğinde FAO Gıda Fiyat Endeksinin Gelişimi (2015=100)

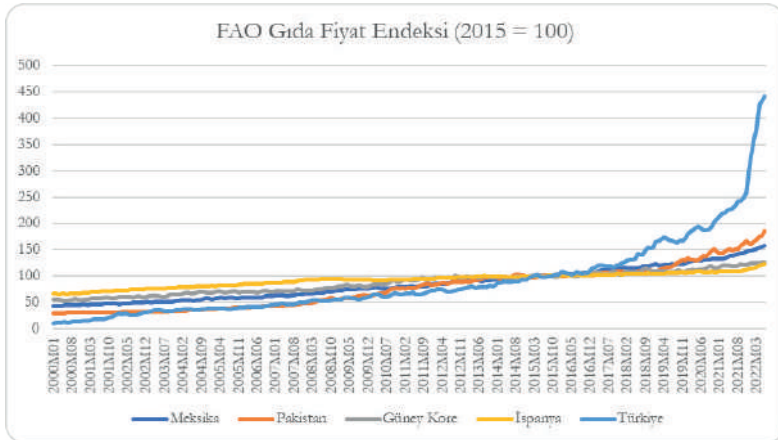

Stratejik öneme sahip olan tarımdaki gelişmelere Türkiye öze- linde bakıldığında tarımın kurgulanmasına Avrupa Birliği merke- zinde hareket edilmekte olduğu, özellikle 1962 Roma antlaşmasın- da çerçevesi çizilen Ortak Tarım Politikalarına uygun olarak poli- tikaların benimsendiği görülmektedir. Bu doğrultuda, -“Bütçeden ayrılacak kaynak gayrisafı milli hasılanın yüzde 1’inden az olamaz” cümlesini barındıran 5488 sayılı kanunda olduğu gibi- gereği ne kadar yapıldığı şüpheli olmakla birlikte yürürlüğe konulan kanun- lar ve verimlilik yerine arazi büyüklüğünü esas alarak uygulanan

Doğrudan Gelir Desteği (DGD) gibi politikalar neticesinde kırsal-bölgesel kalkınma konusunda potansiyelden uzaklaşmış, üretime yabancılaşmış ve kırdan kente göç hızlanmıştır (Kandemir, 2011: 104-107). Özellikle gıda fiyatlarındaki görece yüksek artış uygulanan politikaların etkinliği ve yeterliliği açısından bilgi vermektedir, zira içsel nedenlerle bir artış söz konusu olması yapısal sorunların varlığını işaret etmektedir.

Grafik 2’de Türkiye’nin de yer aldığı seçilmiş ekonomilerde gıda enflasyonunun gelişimi sunulmaktadır. Dikkat çekeceği üzere Türkiye’de gıda enflasyonu en istikrarsız eğri halindedir ve diğer ülkelerden tamamen ayrılmış durumdadır. 2000li yılların başında gıda enflasyonu en düşük olan Türkiye’de aradan geçen zaman diliminde uygulanan politikaların etkinlikten ne kadar uzak olduğunun önemli bir göstergesi olarak ele alınabilmektedir. Türkiye’nin ardından Pakistan’da da görece az olmakla birlikte istikrarsızlık olduğu görülmektedir. İspanya ise gıda politikalarında başarılı bir süreç işletmiştir. Yirmi yıl öncesinde gıda enflasyonu en yüksek olan İspanya güncel verilere göre seçilmiş ülkeler arasında en düşük gıda enflasyonuna sahip ekonomidir.

Grafik 2: Seçilmiş Ülkelerde Gıda Fiyat Endeksinin Gelişimi (2015=100)

Grafikler gelişmekte olan ekonomilerde ve özellikle Türkiye’de uygulanan genelde ekonomik özeldede tarım politikalarının gıda enflasyonunu giderme konusunda yeteri kadar başarılı olmadığını göstermektedir ki bu durum doğrudan ve dolaylı kamu müdahalelerine ve yönlendirmelerine kapı aralamaktadır. Ancak bu müdahalelerin boyutu ve yöntemi tartışmalara açıktır. Bu muğlaklığın giderilmesi doğrultusunda yapılan bu çalışma kapsamında tarımsal girdi maliyetleri ile gıda enflasyonu arasındaki ilişkinin netleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın devam eden bölümünde tarımsal girdi maliyetleri ile gıda enflasyonu arasındaki ilişkiye dair teorik arkaplan ve literatür özetine, sonrasında veri, metodoloji ve ampirik bulgular kısmına geçilmektedir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilmekte ve literatür kapsamında tartışılmaktadır.

Teorik Çerçeve ve Literatür Özeti

Girdi maliyetleri ile nihai ürün fiyatları arasında ilişki üzerine temelde arz yanlı ve talep yanlı olmak üzere iki yaklaşım bulunmaktadır. Yeni Keynezyen anlayışa göre arz yanlı yaklaşım; işgücü ve hammadde fiyatlarındaki artışın ara mallar ve nihai malların fiyatlarını etkileyerek tüketici fiyatlarını arttıracaklarını ifade etmektedir (Belton & Nair-Reichert, 2007; Oral & Eştürk, 2022: 976). Buna karşın Yeni Klasik anlayışa göre tüketici fiyatlarından üretici fiyatlarına doğru işleyen talep yanlı yaklaşım öne çıkmaktadır (Tiffin & Dawson, 2002; Zortuk, 2008: 182). Buna göre özellikle gelir ve/veya beklenti düzeyindeki değişimler sonucu toplam talepteki artışlar tüketici fiyatlarını arttırarak üretici fiyatlarında artış tetikleyeceği düşüncesi öne çıkmaktadır. Talep artışıyla birlikte fiyatlar yükseldiğinde eğer ürünlerin arzı esnek ise üretim ve ithalat kapasitesi kullanılarak yeni denge fiyat düzeyi oluşur ancak arz esnek değil ise bu durumda firmaların artan talebi karşılamak için arttıracakları rekabet sonucu girdi maliyetlerinin fiyatı (üretim faktörlerinin getirisi) artar ve böylece talep artışı maliyet enflasyonuna dönüşerek enflasyonist sürece dönüşür. Eğer fiyat kontrollerinde

olduğu gibi talepteki artışlar faktör gelirlerinde artışla desteklenmezse darboğazlar ve kıtlıklar söz konusu olur. Bu nedenle üretici ve tüketici enflasyonuna dair politikaların doğru bir analiz çerçevesinde zamanlamasına dikkat edilerek uygulanması gerekmektedir (Görgün, 1995: 44-45). Bu iki yaklaşım üretici fiyat endeksi (ÜFE⁴) ile tüketici fiyat endeksi (TÜFE) değişkenleri ve bunlar arasındaki ilişkinin doğası, diğer bir ifadeyle, arz yönlü mü yoksa talep yönlü mü olduğu noktasında tartışılmaktadır (Erdem & Yamak, 2014: 2).

Literatürde ÜFE ile TÜFE ilişkisinin bir çok ülke ve bölge için zaman serisi ve panel veri yöntemleri başta olmak üzere ekonometrik yöntemlerle ampirik olarak çalışıldığı ve ülkelerin karşılaştırılabilir olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu çalışmada her ülkenin kendine has üretim yapısı ve tüketim kalıpları olduğu noktasından hareketle ÜFE ile TÜFE arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerini ele alan çalışmalara Türkiye özelinde bakıldığında sonuçların dört kümede toplandığı görülmektedir. Bu kümelerden, ÜFE'den TÜFE'ye doğru (ÜFE→TÜFE) nedensellik ilişkisinin varlığını işaret eden (Saraç ve Karagöz, 2010; Terzi ve Tütüncü, 2017; Özpolat, 2020; Çelik, 2021) çalışmalar sayıca üstünlüğünü korumaktadır. Buna karşın TÜFE'den ÜFE'ye doğru (TÜFE→ÜFE) nedensellik ilişkisinin olduğuna dair kanıtlar sunan çalışmalar (Zortuk, 2008; Öner, 2018a) mevcuttur.

İlgili literatürde değişkenler arasında iki yönlü ilişkinin varlığına dair (TÜFE↔ÜFE) sonuçlar (Abdioğlu ve Korkmaz, 2012; Kara ve Keskin, 2021) olduğu gibi nedensellik ilişkisinin olmadığını (TÜFE<≠>ÜFE) ifade eden (Akdi vd., 2006; Öner, 2018b) çalışmalara rastlanılabilmektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olmayan özellikler gösterebildiğini (Çağlayan & Filiztekin, 2003), zamanla değişebildiğini (Erdem ve Yamak, 2014), pozitif ve negatif şokların farklı düzeylerde etki edebildiğini (Oral

4 Türkiye'de 2005 yılına kadar toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) hesaplanmış 2005'ten sonra isim ÜFE olarak değiştirilmiştir (Zortuk, 2008: 182).

& Eştürk, 2022), genellemelerdeki sonuçların ürün grupları özelinde farklılaşabildiğini (Şahinöz vd., 2007) ve birbirlerine yakınsayabileceklerini (Akdi ve Şahin, 2007) işaret eden çalışmalar da mevcuttur.

Türkiye özelinde tarım girdileri ile gıda enflasyonu arasındaki ilişkiye dair literatür oldukça kısıtlıdır. Çıplak ve Yücel (2004) yaptıkları çalışmada tarımsal ÜFE’nin gıda enflasyonu ve genel enflasyonla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Koçak (2021) yaptığı çalışmada ÜFE, TÜFE ve Tarım ÜFE’si arasındaki ilişkiyi ele almışlar ve iki yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir. Oral ve Eştürk (2022) ise değişkenler arasındaki ilişkinin şokların türüne göre değişebildiğini, ÜFE’deki pozitif şokların ve negatif şokların TÜFE’de sırasıyla %0,33 ve %0,92 oranında artışa neden olduğunu tespit etmişlerdir. Genel ve özel kapsamlı literatür değişkenler arasındaki ilişkinin çok boyutlu olduğunu belirtmekte, detay çalışmalara olan ihtiyacı öne çıkarmaktadır.

Veri, Metodoloji ve Bulgular

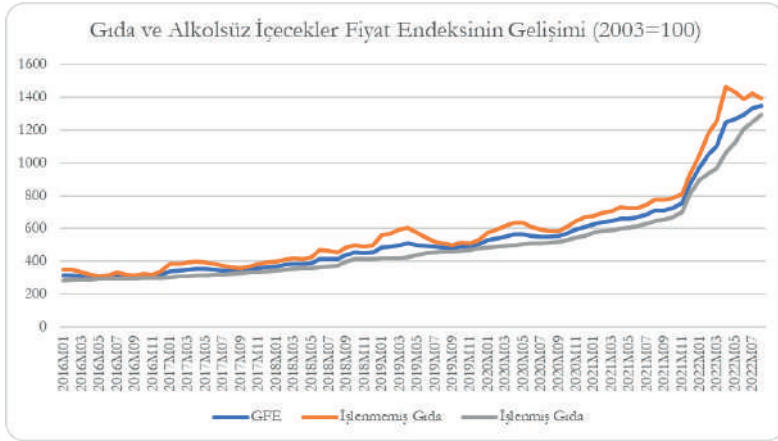
Tarımsal girdiler ile gıda enflasyonu arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) alınan “Gıda ve Alkolsüz İçecekler”, “Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi” ve “Tarımsal Girdi Fiyat Endeksleri” verileri üzerinden zaman serileri yöntemleri kullanılarak analiz yapılmaktadır.

Tablo 1: Analizlerde kullanılan değişkenler

Değişken	Açıklama	Periyot	Kaynak
GFE	Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyatları Endeksi	2016M01-2022M08	TÜİK
TÜ-ÜFE	Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi	2016M01-2022M08	TÜİK
TGFE	Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi	2016M01-2022M08	TÜİK

Çalışmada gıda enflasyonunu göstermek üzere Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyat Endeksi (GFE) serisi ele alınmıştır. İşlenmiş ve işlenmemiş gıda ürünleri olarak iki bileşenden oluşan bu seride işlenmiş gıdalar taze meyve ve sebze ve diğer işlenmemiş gıdalardan oluşurken, işlenmiş gıda başlığı ekmek ve tahıllar ile diğer işlenmiş gıdadan oluşmaktadır.

Grafik 3: Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyat Endeksi ve Bileşenlerinin Gelişimi (2015=100)

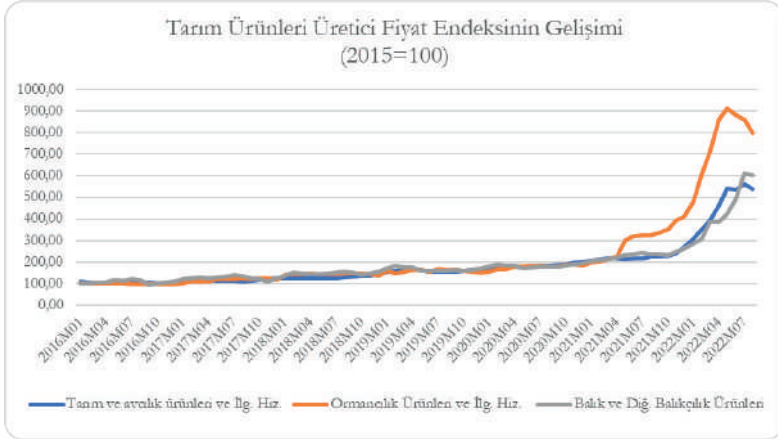

Grafikte sunulan GFE'deki değişimler, mevsimsel etkilerin büyük ölçüde yansıdığı taze meyve ve sebzelerdeki fiyat değişimlerinin yer aldığı işlenmemiş gıda serisinin yüksek dalgalanmalar ve artışlarla ilerlediğini buna karşılık görece daha uzun raf ömrü, yurtdışı rekabet koşulları ve (ekmekte olduğu gibi) doğrudan ve dolaylı fiyat kontrollerinin olduğu işlenmiş gıdalar serisinde gelişimin daha istikrarlı ve artışların daha düşük ölçüde yaşandığı görülmektedir.

Tarım ürünleri üretici fiyat endeksi (TÜ-ÜFE) kapsamında “Tarım ve avcılık ürünleri ve ilgili hizmetler”, “Ormançılık Ürünleri ve İlgili Hizmetler” ve “Balıkçılık ve Diğer Balıkçılık Ürünleri” kapsamındaki fiyat değişimleri incelenmektedir.

Grafik 4, Türkiye’de tarım ürünleri üretici fiyat endeksinin 2016-2021 yılları arasında düşük bir eğimle ancak istikrarlı bir şekilde arttığını, 2021 Nisan itibariyle Ormançılık Ürünleri serisinde 2021 Ekim itibariyle de diğer serilerde ana trendden keskin bir şekilde sapmanın yaşandığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında tomruk ve odunlardan oluşan Ormançılık ürünlerindeki üretici fiyat artışlarının tarım ve balıkçılık ürünlerindeki fiyat artışlarından daha farklı nedenlerden kaynaklanıyor olabileceği yorumu yapılabilmektedir. İlave olarak Türkiye ekonomisinde 2021 Ekim’inde girilen strateji değişikliğinin bütün serilerdeki artışı hızlandırdığı, tarım ürünleri üretici fiyat endeksinde en düşük dönemsel zirvenin yaşandığı ve balıkçılık ürünleri üretici fiyat endeksinin ise en geç dönemsel zirvesine ulaştığı göze çarpmaktadır.

Grafik 4: Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi Bileşenlerinin Gelişimi (2015=100)

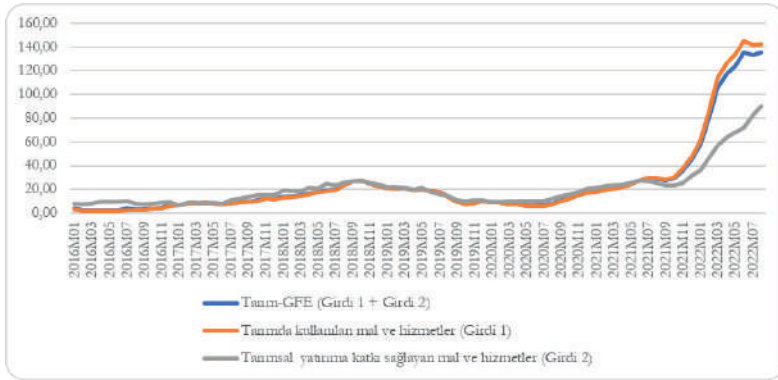
Tarım ürünleri üretici fiyat endeksinin yanı sıra tarımın girdi maliyetini göstermesi bakımından öne çıkan bir diğer seri Tarımsal Girdi Fiyat Endeksidir (Tarım-GFE, TGFE). TGFE Tarımda kullanılan mal ve hizmetler (Girdi 1) ve Tarımsal yatırıma katkı sağlayan mal ve hizmetler (Girdi 2) olarak ikiye ayrı serinin bileşi-

minden oluşmaktadır. Girdi 1; tohum ve dikim materyali, enerji ve yağlar, gübre ve toprak geliştiriciler, tarımsal ilaçlar, veteriner harcamaları, hayvan yemi, makine masrafları, bina bakım masrafları ve diğer mal ve hizmetlerden oluşmaktadır. Girdi 2 ise malzemeler ve ikamet amaçlı olmayan çiftlik binalarını kapsamaktadır.

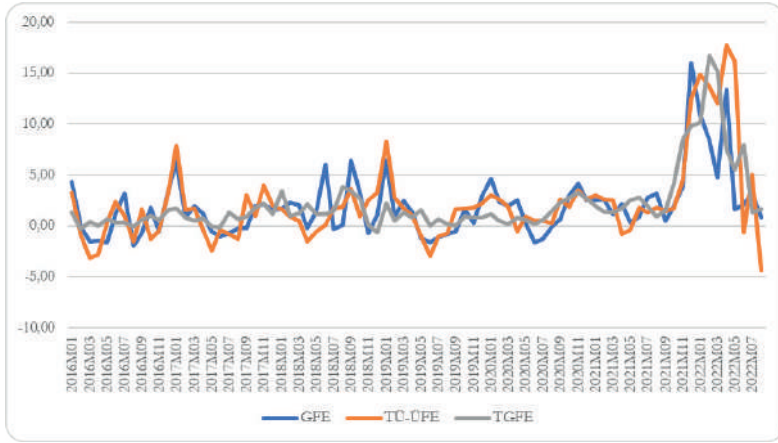
Grafik 5'te Türkiye'de tarımsal girdilerdeki fiyat değişimleri sunulmaktadır. Burada ülke gündemini sıkça meşgul eden yem, gübre, ilaç ve benzeri temel başlıkları kapsayan Girdi 1'in özellikle yeni ekonomik modele geçilen 2021 Ekim ayı sonrasında ciddi oranda yükselmeye başladığı görülmektedir. Aynı dönemde Girdi 2 kapsamındaki fiyatlarda ise görece daha düşük olmakla birlikte önemli derecede artışlar olduğu dikkat çekmektedir.

Grafik 5: Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi ve Bileşenlerinin Gelişimi (2015=100)

Grafik 6'da çalışmada kullanılan veriler aylık yüzde değişimler olarak sunulmaktadır. İlk olarak serilerin büyük ölçüde birlikte dalgalanarak hareket ettikleri göze çarparken TÜ-ÜFE'nin görece yüksek dalgalanma eğiliminde olduğu ve buna karşılık TGFE'nin daha istikrarlı bir şekilde dalgalanarak hareket ettiği görülmektedir.

Grafik 6: Gıda Fiyat Endeksi, Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi ve Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi’nin Gelişimi (Aylık, %)

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Tanımlayıcı istatistikler

	Ort.	Medyan	Ençok	Enaz	Std. Hata	Çarpıklık	Basıklık	Gözlem
GFE	1.932	1.575	15.990	-1.920	3.147	2.081	8.886	80
TARUFE	2.174	1.665	17.760	-4.340	4.162	1.999	7.279	80
TGFE	2.113	1.195	16.690	-0.630	3.087	2.922	12.131	80

Tanımlayıcı istatistikler, 80’er gözlemden oluşan serilerin tamamının çarpıklık ve basıklık açısından asimetrisi pozitif ve normale göre sivri olduklarını göstermektedir. Augmented Dickey-Fuller (ADF, 1979-1981) ve Phillips-Perron (PP, 1988) birim kök testi sonuçları tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

		Düzyey					Birinci Fark			
		Sabit		Sabit+ Trend			Sabit		Sabit+ Trend	
		t-İst.	Oslsk	t-İst.	Oslsk		t-İst.	Oslsk	t-İst.	Oslsk
ADF	GFE	-5.28	0.00	-5.94	0.00	d(GFE)	-10.03	0.00	-9.96	0.00
	TARUFE	-3.59	0.01	-3.93	0.02	d(TARUFE)	-10.42	0.00	-10.35	0.00
	TGFE	-2.63	0.09	-3.70	0.03	d(TGFE)	-5.71	0.00	-5.74	0.00
PP	GFE	-5.49	0.00	-6.01	0.00	d(GFE)	-16.10	0.00	-15.94	0.00
	TARUFE	-3.72	0.01	-4.14	0.01	d(TARUFE)	-10.43	0.00	-10.36	0.00
	TGFE	-2.85	0.06	-3.36	0.06	d(TGFE)	-8.87	0.00	-8.82	0.00

- Eviews 10 programıyla ulaşılmıştır.

Birim kök testleri sonuçlarına göre seriler düzeyde durağandırlar. Buna seriler uzun dönemde kendiliğinden dengeye gelir bir özellik göstermektedirler. Serilerde histeri etkisinin olmadığı işaret eden bu noktadan hareketle tarımsal girdi ve gıda fiyatlarındaki dalgalanmaların süreç içinde kendiliğinden dengeye geleceği ve dolayısıyla müdahalelerde aceleci olunmaması gerektiği düşüncesine ulaşılmaktadır.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin sorgulanması için çalışmada Hacker – Hatemi J (2006) tarafından Efron (1979) bootstrap yöntemiyle güçlendirilen Toda-Yamamoto (1995) tipi nedensellik testi uygulanmıştır. Bu yöntemle göre standart VAR(p) modelinin $VAR(p + d_{\max})$ yaklaşımı ile geliştirilmesi sonucu oluşan model şöyledir. $y_t = v + A_1 y_{t-1} + A_2 y_{t-2} + \dots + A_p y_{t-p} + A_{p+d_{\max}} y_{t-p-d_{\max}} + \varepsilon_t$. Burada karar aşamasında MWALD istatistiği için $MWALD = (C\hat{\beta}) [C((Z'Z)^{-1} \otimes S_v)C']^{-1} (C\hat{\beta}) \chi_p^2$ denkleminde kullanılmakta ve elde edilen değer kritik değerlerle karşılaştırılarak hipotez sınanmaktadır (Hacker ve Hatemi J, 2006; Kayhan vd., 2013: 155; Taşar, 2015: 59; Öztürk ve Şen, 2019: 733).

Tablo 4: Nedensellik testi sonuçları

Nedensellik	Olasılık D.	MWALD	Kritik Değerler			Sonuç
			%1	%5	%10	
GFE→TARUFE	0.001***	20.552	17.429***	11.978	9.744	%1
TARUFE→GFE	0.225	6.943	16.334	11.578	9.537	-
GFE→TGFE	0.004***	17.333	16.901 ***	11.913	9.532	%1
TGFE→GFE	0.000***	34.945	18.047 ***	12.149	9.935	%1
TARUFE→TGFE	0.030**	12.362	16.879	11.764 **	9.683	%5
TGFE→TARUFE	0.000***	49.225	16.965 ***	12.154	9.851	%1

Gecikme uzunluklarında Hannan-Quinn bilgi kriterlerine göre 5 olarak baz alınmıştır. Sonuçlara Eviews 10 ve Gauss 16 kullanılarak ulaşılmıştır.

Tabloda sunulan bulgulara göre sadece TARUFE’den GFE’ye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. GFE’den TARUFE ve TGFE’ye doğru nedensellik ilişkileri %1 anlam düzeyinde geçerlidir. GFE ile TGFE arasında iki yönlü %1’de anlamlı nedensellik ilişkisi mevcuttur. Maliyet unsurları olarak yer alan TARUFE ve TGFE arasında da %1 anlam düzeyinde anlamlı iki yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Değerlendirme ve Sonuç

Stratejik bir sektör olarak Gıda, az gelişmişinden en gelişmişine bütün ülkelerin makro politikalarının temelinde yer almakta, ülkeler gıda arzının güvenliğini sağlamak adına plan ve programlar uygulamaktadır (Bayaner & Uzunlu, 1994: 1). “Küresel Gıda Krizi” konularının en üst kurum ve kuruluşlarca tartışıldığı günümüzde gıda fiyatlarındaki artışla birlikte milyarlarca insan açlık tehlikesiyle baş başa kalma durumuna gelmektedir (Cengiz & İlhan, 2016: 13). Bundan kısa bir süre önce tarımda kendi kendine yetebilir olmasıyla övünen Türkiye, zaman içinde tarım sektöründe yapısal dönüşümü sağlamamasının sonucunu bir taraftan ithal gıdalara

yüksek bağımlılık sorunu diğer taraftan da hızla yükselen gıda enflasyonu sorunlarıyla yaşamaktadır.

Türkiye’de tarımın yapısal sorunları olarak; kırsaldan kentlere yönelik göçler, kırsalda ortalama yaşın artışı, düşük teknoloji ve verimsiz yöntemlerin kullanımı, küçük ölçekli ve parçalı tarım arazileri, işlenmeyen/ekilmeyen araziler, düşük eğitim seviyesi, küçük ölçekli ve aile odaklı işletme yapısı, eski model seralar, kalitesiz finansman olanakları, yetersiz sulama altyapısı, kapsamlı ve detaylı tarımsal veri eksikliği, hatalı gıda ihracat/ithalat stratejisi benimsenmesi, rekabet koşullarının yetersizliği, iltica ve mülteci sorunları ve nihayetinde gıda israfı gibi sorunlar söz konusudur (Işık & Özbuğday, 2021: 914). Bu yapısal sorunlar neticesinde tarımda atıl kapasite sorunu ortaya çıkarken, çiftçilerin büyük kısmı etkin çalışmamakta ve ekonomik bağımsızlığını yitirecek şekilde sözleşmeli/bağımlı üreticilik modellerine geçmek durumunda kalmaktadırlar (Önal, 2019: 66). Yapısal sorunlara paralel olarak şekillenen ve bir taraftan yeni yapısal sorunlar üretirken diğer taraftan yapısal sorunlardan beslenen bu çarpık modeller Türkiye’de tarım politikalarının geri dönüşü kolay olmayan bir yola savrulduğunu iddia eden yaklaşımları güçlendirmektedir.

Çalışma kapsamında Türkiye’de 2016M01-2022M08 dönemi için gıda enflasyonu, tarım ürünleri üretici fiyat endeksi ve tarımsal girdi fiyat endeksleri arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Birim kök testi sonuçları serilerin uzun dönemde kendi denge düzeylerine dönme meyline sahip olduklarını, şoklar karşısında kendiliklerinden dengeye gelebildiklerini göstermektedir. Bununla birlikte nedensellik ilişkilerine bakıldığında girdi maliyetlerinin gıda fiyatını, gıda fiyatlarının da girdi maliyetlerini etkilediği görülmektedir. Bunun tek istisnası tarım ürünleri üretici fiyat endeksinden gıda fiyat endeksine doğru nedenselliğin tespit edilememiş olmasıdır. Bu sonuç Türkiye’de tarla fiyatlarındaki artışın raflara anlamlı bir neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde yansımadığını göstermesi bakımından önemlidir. Zira tarladaki fiyatlar, toptancı hal fiyatları ve market fiyatları arasında bir kopukluk olduğu konusu sıkça

gündeme gelmektedir. Diğer taraftan tarımsal girdi fiyat endeksi ile gıda fiyat endeksi ve tarım ürünleri üretici fiyat endeksi arasında iki yönlü anlamlı ilişkinin tespit edilmiş olması, kamu desteklerinin girdi 1 ve girdi 2 olarak özetlenen tohum ve dikim materyali, enerji ve yağlar, gübre ve toprak geliştiriciler, tarımsal ilaçlar, veteriner harcamaları, hayvan yemi, makine masrafları, bina bakım masrafları ve diğeri mal ve hizmetlere yönelik olması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak; nedensellik testi sonuçları Türkiye’de fiyatların birbirini besler şekilde iki yönlü olarak işlediğini ve bu işleyişin halihazırdaki ve gelecekteki yapısal sorunları olumsuzlaştırmaya müsait olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle tarımda ciddi yapısal sorunlara sahip olan ve bu sorunların bedelini her geçen gün daha da derinden hissetmekte olan Türkiye’nin en kısa sürede bilimsel, kararlı, kapsamlı ve sürdürülebilir bir hamle stratejisi benimsemesi ve tarımda verimlilik odaklı olarak reform-transform adımlarını atması gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdioğlu, Z. & Korkmaz, Ö. (2012), Tüketici ve Üretici Fiyat Endekslerinde Fiyat Geçişkenliği: Alt Sektörler, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), s.65-81.
- Akdi, Y. & Şahin, A. (2007). Enflasyon Yakınsaması: Türkiye Örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(514), 69-74.
- Akdi, Y.; Berument, H. & Cilasun, S. M. (2006), The Relationship Between Different Price Indices: Evidence From Turkey, *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 360(2), s.483-492.
- Bayaner, A. & Uzunlu, V. (1994). Girdi Subvansiyonları ve Destekleme Alımları: Daha çok Kim Yararlanıyor? *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 3 (1-2), 1-14.
- Belton W. J. & U.Nair-Reichert, (2007). Inflation regimes, core inflation measures and the relationship between producer and consumer price inflation. *Applied Economics*, 39, 1295–1305.

- Cağlayan, M. & Filiztekin, A. (2003). Nonlinear impact of inflation on relative price variability, *Economics Letters*, 79, (2), 213-218
- Cengiz, V. & İlhan, E. (2016). 2008 Dünya Gıda Krizi ve Türkiye’de Etkisi. *Ziraat Mühendisliği*, 363, 12-16.
- Çelik, A. (2021), Türkiye’de Enflasyonun Belirleyicilerinin VAR Yöntemi İle Analizi (2008-2019). *İzmir İktisat Dergisi*, 36 (1), 135-153.
- Çıplak, U. & Yücel, M. E. (2004). İthalatta Koruma Önlemleri ile Tarım ve Gıda Fiyatları. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği*, No:04/01, Ankara.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of The American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Efron, B. (1979). Bootstrap Methods: Another Look At The Jackknife. *Annals of Statistics*, 7(1), 1-26.
- Erdal, G.; Esengün, K. & Erdal, H. (2008). Türkiye’de Tarım ve Gıda Ürünleri Fiyatlarındaki Belirsizliğin Enflasyon Üzerindeki Etkileri. *KMU İİBF Dergisi*, 10(15), 65-79.
- Erdem, H. F. & Yamak, R. (2014). Üretici Fiyat Endeksi ve Tüketici Fiyat Endeksi Arasındaki Geçişkenliğin Derecesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 1-13.
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. 2022. The State of Food Security and Nutrition in the World 2022. Repurposing food and agricultural policies to make healthy diets more affordable. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/cc0639en> & <https://www.fao.org/3/cc0639en/cc0639en.pdf>
- Görgün, S. (1995). Enflasyon ve Stagflasyon. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 10, 43-46.
- Hacker, S. & Hatemi-J, A. (2006). Tests For Causality Between Integrated Variables Based On Asymptotic And Bootstrap Distributions: Theory And Application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.

- Işık, S. & Özbuğday, F. C. (2021). Understanding Food Prices in Turkey: An In-Depth Interview Approach. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 912-937.
- Kandemir, O. (2011). Tarımsal Destekleme Politikalarının Kırsal Kalkınmaya Etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1), 103-113.
- Kara, B. & Keskin, A. (2021). Üretici Fiyat Endeksi, Tüketici Fiyat Endeksi ve Maliye Politikası: 1996-2020 Dönemi ve Türkiye. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi – KAÜİ-BFD*, 12(24), 881-899.
- Kayhan, S.; Bayat, T. & Yüzbaşı, B. (2013). Government Expenditures And Trade Deficits In Turkey: Time Domain And Frequency Domain Analyses. *Economic Modelling*, Elsevier, 35(C), 153-158.
- Koçak, N. A. (2021), Analysis of Relationship between the Consumer and Producer Prices in Turkey using Alternative Estimation Methods, *Business and Economics Research Journal*, 1, 33-47.
- Oral, İ. O. & Eştürk, Ö. (2022). Üretici Fiyatından Gıda Tüketici Fiyatına Asimetrik İletim. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 675-683.
- Önal, N. E. (2019). Tarımsal Ürün Fiyat Artışlarının Türkiye Tarımının Yapısal Sorunlarına Dair Gösterdikleri. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(1), 62-74.
- Öner, H. (2018a), Tüketici ve Üretici Fiyat Endeksleri Arasındaki İlişkinin Granger Nedensellik Testi Yoluyla İncelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), s.318-327.
- Öner, H. (2018b), TÜFE ve Yurt İçi ÜFE Enflasyon Oranları ile Alt Enflasyon Kalemleri Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(4), 129-142.
- Özpolat, A. (2020). Causal Link Between Consumer Prices Index and Producer Prices Index: An Evidence From Central and Eastern European Countries (CEECs). *ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 319-332.
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.

- Saraç, T. B. & Karagöz, K. (2010). Türkiye’de Tüketici ve Üretici Fiyatları Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılma ve Sınır Testi. *Maliye Dergisi*, 159, 220-232.
- Şahinöz, S.; Demirhan, A.A. & Coşar, E. E. (2007). Üretici Fiyatlarından Tüketici Fiyatlarına Geçişkenliğin Farklı Yaklaşımlarla İncelenmesi: Türkiye Örneği. *TISK Akademi*, http://tiskweb.com/download/akademi/akademi_04.pdf#page=224
- Şen, A. & Öztürk, M. (2019). Yaygın ve Yoğun Marjlarının Toplam İhracatla İlişkisi: Türkiye Deneyimi, 6(4), 728-739.
- Taşar, İ. (2015). İçsel Büyüme Modelleri Çerçevesinde Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Yapısal Dönüşümü. *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Danışman: Doç. Dr. Tayfur Bayat, Malatya.
- Terzi, H. & Tütüncü, A. (2017). Türkiye’de Üretici Fiyat Endeksi ve Tüketici Fiyat Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Sosyoekonomi*, 25(34), 173-186.
- Tiffin R. & Dawson P. J., (2000). Structural breaks, cointegration and the farm-retail price spread for lamb. *Applied Economics*, 32, 1281– 1286.
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inferences in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Yılmaz, S.; Yılmaz, İ. & Özcan, B. (1999). Türkiye’de Uygulanan Girdi Kullanımı Teşvik Politikaları. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 12, 183-194.
- Zortuk, M. (2008). Türkiye’de Tüketici ve Toptan Eşya Fiyat İndeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1986-2004. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 181-190.

Geçiş Ekonomileri Bağlamında Ekonomik Büyüme-Kadın İstihdamı İlişkisi

Demet EROĞLU SEVİNÇ¹

Giriş

Temelde işgücünün büyüme ve kalkınma üzerindeki rolü gerek teorik gerekse uygulamalı olarak uzunca bir dönemdir araştırılan ve tartışılan bir konu olmuştur. Tekil anlamında ortaya çıkardığı katma değer ile büyümenin önemli bir girdisi konumunda olan işgücü, çoğul anlamda ise üretimin en önemli faktörlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ister gelişmemiş veya gelişmekte, isterse de gelişmiş olsun tüm ülkeler için emek faktörü ekonomik büyüme ve kalkınmanın vazgeçilmez bir unsuru konumundadır. Küreselleşen dünya ve köklü değişkenlikler gösteren üretim tarzı emek unsurunun konumunu ve önem seviyesini önemli düzeyde etkilese bile, hiçbir sistem emeğin ekonomik bü-

---

1 Dr. Arş. Gör., Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Orcid No: 0000-0003-3510-8970, demet-102@hotmail.com.

yüme ve kalkınma üzerindeki rolünü tamamen önemsizleştirememiş veya yok edememiştir. Bu sebeple emek unsuru halen üretim faktörlerinin çok önemli bir girdisi, ekonomik büyüme ve kalkınmanın önemli bir anahtarı konumundadır.

Emek unsurunun ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki bu rolü dolayısıyla emek faktörünün önemli bir bileşeni olan kadının istihdam edilmesi ve işgücü piyasasında yer alarak kadın istihdamının arttırılması, ülkelerin işsizlik oranlarının azaltılmasında da önemli bir politika olarak görülmektedir. İşsizlik sorunu yaşayan ülkelerin genelde ekonomik büyüme ve kalkınma sorunu yaşayan ülkeler de olmaları, istihdam olgusunun önemini ortaya koymada büyük önem atfetmektedir. Ayrıca kadının işgücü piyasasında yer almasının ekonomik olduğu kadar kendini gerçekleştirebilme, psikolojik, sosyal, kültürel ve siyasi anlamda önemli etkilerinin bulunduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla kadınların işgücüne katılımı hem ekonomik hem de sosyal anlamda büyümeye ve kalkınmaya etki eden önemli faktörlerden biridir. Böylece işgücü olarak istihdam edilen ve ekonomik gücünü, özgürlüğünü ve toplumsal saygınlığını kazanan kadınlar, başta kendileri ve aileleri için sonra ise toplumları, bölgeleri, ülkeleri ve tüm dünya için çok önemli sosyal kazanımlar elde etmektedirler. Sonuç olarak kadınların işgücü piyasalarına girmeleriyle ülkelerinin ekonomik büyüme ve kalkınmaları pozitif yönde etkilenmektedir.

İstihdamın ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisinin net bir şekilde ortaya konulmuş olması tüm ülkelerde istihdam politikalarının titizlikle yürütülmesini adeta zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda istihdam edilebilirlik olgusu özellikle ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması veya ilerletilmesi için üzerinde önemle durulan bir kavramdır. Bu önem dolayısıyla birçok ülke tarafından genel istihdam politikalarıyla birlikte özelde kadın, yaşlı, genç, hükümlü, üniversiteli istihdamı gibi bazı özel gruplara dayalı istihdam politikaları da yürütülebilmektedir. Bu doğrultuda kadın istihdamı olarak nitelendirilen ve özellikle geliri nispeten daha düşük kadınları ekonomik sisteme dahil ederek istihdam edilebilirlik-

lerini arttırmaya yönelik olan istihdam politikaları tüm ülkelerde uygulanmakla beraber özellikle gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla başvurulan bir istihdam politikası haline gelmiştir.

Bu çalışmada da çoğunluğu gelişmekte olan ülkeler grubunda sayılan ve serbest piyasa düzenine nispeten daha yeni adapte olmayan çalışan geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınma ile kadın istihdamı arasındaki ilişkiler araştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 1995-2019 dönemini kapsayan verilerle 24² geçiş ekonomisi ülkesinde, ekonomik büyümenin kadın istihdamı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Panel veri analizine dayalı çalışma genel bir takdim ve giriş kısmının verilmesiyle başlamakta; kadın istihdamı, ekonomik büyüme ve kalkınmaya yönelik teorik altyapı ve ilgili çalışmaların genel bir değerlendirilmesinin yapıldığı literatür özeti kısmıyla devam etmektedir. Daha sonra çalışmanın uygulama kısmı verilmekte ve uygulama bulgularından çıkan sonuçlar tablolar şeklinde verilerek yorumlanmaktadır. Son kısımda ise çalışmanın ve analiz sonuçlarının genel bir değerlendirilmesinin yapıldığı sonuç kısmı verilmektedir. Çalışmanın piyasa ekonomisine yeni eklenmiş ülkeler grubunda olan geçiş ekonomilerini kapsamı dolayısıyla ekonomik büyüme ve kalkınmanın kadın istihdamı ile olan ilişkisini yansıtması anlamında literatüre katkısının önemli olacağı düşünülmektedir.

Teorik Altyapı ve Literatür Özeti

Tarihsel olarak kadınların üretim faaliyetlerinde yer alması çok eski dönemlere kadar gidebilmektedir. Ev işleri dışında basit ve herhangi bir uzmanlık gerektirmeyen işlerde ailelerine veya eşlerine yardımcı olmaları esasında kadınların istihdam edilebilirliklerinde-

---

2 Çalışmada ele alınan ülkeler ilgili verilere ulaşılabilirlik ve gelişmekte olan ülkeler ve daha yakınsak ülkeler grubu içerisinde olmaları dolayısıyla seçilmiştir. Bu ülkeler; Arnavutluk, Azerbaycan, Belarus, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Çekya, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Hırvatistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Macaristan, Moldova, Özbekistan, Polonya, Romanya, Rusya, Slovenya, Slovakya, Tacikistan ve Ukrayna'dır.

ki ilk adımları oluşturmaktadır. Kadınların evlerindeki işlerine ek olarak tarlada, bahçede, basit atölyelerde çalışmaları ile kendilerini gerçekleştirmeleri esasında kadınların özgüvenlerini artırmış ve bireysel olarak iş yapabilme cesaretlerini ve arzularını da kamçılamaya başlamıştır. Daha sonra bireysel olarak iş yapma istekleri bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve kadınlar işgücü piyasalarında daha aktif olarak var olmaya başlamışlardır. Diğer taraftan kavramsal veya modern anlamda kadın istihdamı ve kadınların üretim faktörü olarak üretim süreçlerinde yer almaları ve sundukları emekleri karşılığında ücrete dayalı bir gelir sağlamaları, Sanayi Devrimi dönemine ve daha sonraki döneme dayanmaktadır. Bu bağlamda var olan geleneksel üretimle birlikte kitle üretiminin ortaya çıkması daha fazla emeğe ihtiyaç duyulmasını sağlamış ve kadınların atıl olarak işgücü piyasasında daha fazla durmamalarının önü açılmıştır. Ayrıca yine modern anlamda kadınların işgücü piyasasında yer almalarına neden olan çok önemli faktörlerden biri de, şüphesiz Dünya Savaşları ile erkek nüfusunun askerlik işlerine yönltilmesi ve üretimde ortaya çıkan işgücü kaybını/açığı kadın istihdamıyla giderme olgusudur (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 196-198; Sevinç vd., 2016: 58). Çünkü erkek nüfusunun savaşlara katılması ve asker olarak savaşmaları, savaşlardaki can kayıpları dolayısıyla erkek nüfusundaki önemli düşüşler ülkelerde üretimin önemli bir girdisi olan istihdama olan ihtiyacı arttırmış ve muadil olarak görülen kadınların işgücü piyasalarında yer almaları giderek artmış ve perçinlenmiştir. Ortaya çıkan bu gelişmeler sonrasında kadın istihdamı ve kadınların işgücüne katılım oranları sürekli olarak artış göstermiş ve üretimin her aşamasında kadının istihdam edilebilirliği gelişmiştir. Boserup (1970) tarafından kaleme alınan çalışmada yukarıda ifade edilmeye çalışılan tarihsel farklılıklara dayalı kadın işgününün geçmişi şu şekilde ifade edilmektedir. Kadınların çalışma hayatına ilk adım attıkları düşünülen kalkınmanın ilk aşaması olan tarım toplumlarında kadınların da erkekler kadar emek piyasasında yer aldığını ifade etmektedir. Bir sonraki dönemi ve kalkınmışlık seviyesini ifade eden sanayi toplumlarında ise

kadınların emek piyasasından çekildiği ve daha çok kas gücüne dayalı erkek egemen bir işgücü yapısının oluşmasının baskın olduğu ifade edilmektedir. Son dönemi ve kalkınmışlığın ifade edildiği hizmet toplumlarında ise kadınların emek piyasasında yeniden yer aldığını hatta erkeklerle yarışabilecek seviyede olabileceklerini ifade etmektedir. Bu durumu kadının işgücü piyasasındaki durumu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin U şekilli formu olarak tanımlamaktadır (Ercan, 2021: 27). Boserup tarafından ortaya konan kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasındaki U şeklindeki bu ilişki Goldin (1995), Çağatay ve Özler (1995), Mammen ve Paxxon (2000), Lincove (2008), Fatima ve Sultana (2009), Gaddis ve Klasen (2013), Olivetti (2013), Tsani vd. (2013), Chapman (2015), Husain (2016), Suh (2016), Khaliq vd. (2017), Altuzarra vd. (2019), Karlılar ve Kırıl (2019), Tunalı vd. (2021), Shah ve Haq (2022) gibi yazarlar tarafından da ortaya konulmuştur. Dolayısıyla üretim faktörlerinden biri olan kadın işgücünün istihdam edilebilirliğinin artırılmasının dengeli bir ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinde çok önemli bir rol oynadığı net bir şekilde ifade edilmektedir.

Ekonomik büyüme kavramı ise ülkelerdeki üretim kapasitesinin artması dolayısıyla ortaya çıkan niceliksel veya sayısal artışı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bir ülkede belirli bir dönem içerisinde üretilen tüm mal ve hizmetlerin piyasa değeri ekonomik büyüme kavramını vermektedir. Yalnız bu kavram salt anlamda sayısal bir artış veya değişmeyi ortaya koyduğu için ülkeler genelde ekonomik büyüme ile birlikte kişi başı gelir veya kişi başı gayri safi milli hâsıla kavramlarını da vermektedirler. İçerdiği tanımsal genişlik ve ekonomik büyümenin nimetlerinin tüm herkes için eşit ve adil dağılımını da kapsayan tanımlama ise ekonomik kalkınma kavramını oluşturmaktadır. Yine bir ülke tarafından sahip olunan üretim faktörlerinin daha verimli ve etkili kullanılmasıyla ortaya çıkan üretim artışlarına ek olarak niteliksel artışların da ortaya çıkması ve tüm halkın bu artıştan yararlanarak ekonomik refahının yükselmesi olarak da tanımlanmaktadır. Dolayısıyla kalkınma olgusu sadece

iktisadi bir tanım olmayıp bununla birlikte zihinsel, sosyo-kültürel, siyasi ve hukuki anlamda birçok kavramla ilişkilendirilmektedir (Keskin, 2011: 127-129).

Literatürde ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları ile istihdam veya kadın istihdamı arasındaki ilişkileri araştıran çok çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu bağlamda Mujahid ve Zafar (2010) tarafından Pakistan için kadın işgücüne katılım oranları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştıran çalışmada zaman serisi analizine dayalı ARDL testi kullanılmıştır. 1980-2010 dönemini baz alan çalışma bulguları kadın işgücüne katılım oranları ile ekonomik büyüme arasında U şeklinde olan uzun dönemli ilişkileri ortaya koymaktadır. Aydın ve Erdem (2014) tarafından Türkiye'nin de dahil olduğu 11 rekabetçiliği yüksek ekonomi üzerine yaptıkları 1998-2008 dönemini kapsayan çalışmada panel veri analiz tekniği kullanılmıştır. Kadın istihdamının ülkelerin rekabetçilik seviyeleri ve ekonomik büyümelerine katkılarının araştırıldığı çalışmada tüm ülke grubu için kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilerde bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan rekabetçiliği en yüksek ülkelerde kadın istihdamının rekabetçiliğe etkisini de pozitif yönlü saptamışlarken, Türkiye ve rekabetçiliği görece daha düşük ülkelerde ise kadın istihdamının rekabetçiliğe etkisinin belirsiz olduğunu belirtmişlerdir. Lechman ve Kaur (2015) tarafından düşük, orta ve yüksek gelirli olan toplam 162 ülke için 1990-2012 dönemini kapsayan çalışmada kadın işgücüne katılımının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri arttıkça kadın istihdamının arttığı ve ekonomik kalkınmaya etkisinin pozitif olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca değişkenler arasındaki U şeklindeki ilişkinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için doğruluğunu ortaya koymaktayken, azgelişmiş ülkeler içinse negatif sonuçlar verdiğini saptamışlardır.

Belke ve Bolat (2016) tarafından 36'sı gelişmiş ve 112'si yükselen veya gelişmekte olan toplam 148 ülkeye dayalı 1991-2014 dönemini kapsayan çalışmada kadın işgücüne katılım oranları ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkileri araştırmaktadır. Panel veri

analizine dayalı çalışma bulguları sabit etkili regresyon sonuçları için U şeklindeki kadın işgücüne katılım oranları ile kalkınma arasındaki ilişkileri tüm ülke grupları için doğrulamaktadır. Diğer taraftan GMM tahmin sonuçları ise 112 ülkeyi kapsayan gelişmekte olan ülke grubu için kadın işgücüne katılım oranları ile kalkınma arasında U şeklindeki bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Erdem vd. (2016) tarafından yapılan çalışma, klasik Solow büyüme modeline cinsiyet değişkenini ekleyerek kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini açıklamaya yöneliktir. 122 ülkeyi kapsayan 1990-2014 dönemine yönelik çalışmada panel ARDL analizi kullanılmıştır. Solow'un teorik tahminlemesini destekleyen analiz sonuçlarına göre artan kadın istihdamı ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkiler oluşturmakta ayrıca kalkınmanın sağlanmasında da kadın istihdamının etkisinin önemli olacağını vurgulamaktadır. Cabeza-García vd. (2018) tarafından 127 düşük ve yüksek gelirli ülkeden oluşan ülke grubuna 2000-2014 dönemini kapsayacak şekilde analizi yapılan çalışmada, kadın işgücüne katılım oranları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler araştırılmaktadır. Panel veri analizine dayalı çalışma bulguları kadın işgücüne katılım oranları ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü olan ilişkileri saptamıştır.

Altuzarra vd. (2019) tarafından Avrupa Birliği ülkeleri için yapılan çalışma, ekonomik kalkınma ile kadın işgücüne katılım oranları arasındaki ilişkileri araştırmaktadır. 1990-2016 dönemi için 28 Avrupa Birliği üyesi ülke grubu, 15 Avrupa Birliği üyesi ülke grubu ve 13 Avrupa Birliği üyesi ülke grubuna yönelik analizler yapılmıştır. Panel veri analizine dayalı araştırma bulguları 28 AB üyesi ülke grubunda büyüme ile kadın işgücüne katılım oranları arasında U şeklinde bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. 15 AB üyesi ülke içinse ekonomik büyüme ve kadın işgücüne katılım oranları arasında bir ilişkiye rastlanmamış ve U şekli ispatlanmamışken, 13 AB üyesi grup içinse yüzde 10 anlamlılık seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Eren (2019) tarafından MENA ülkelerini kapsayan panel veri analizine dayalı çalışmada sektörel yönlü kadın

istihdamı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiler araştırılmaktadır. 1991-2017 dönemini kapsayan çalışma bulguları sanayi ve hizmetler sektöründeki kadın istihdamından kalkınmaya doğru tek yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca erkeklerde ise kalkınmadan tarım ve hizmetler sektörüne doğru tek yönlü nedensel bir ilişki saptanmıştır. Bu sonuçlar MENA ülkelerinde ekonomik büyüme ve kalkınma için kadınların sanayi ve hizmetler sektöründeki önemini ortaya net bir şekilde koymaktadır. Lassassi ve Tansel (2020) tarafından iki MENA ülkesi olan Mısır ve Filistin ekonomileri için kadın işgücüne katılım oranları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler kadınlar arasındaki 18 grup dahilindeki sorular ile incelenmiştir. Mısır için 2000-2019, Filistin içinse 2000-2020 dönemini analize alan çalışma bulguları kadın istihdamının ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde U şeklinde bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymakla birlikte bu şeklin ters U şekline de döndüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca ortaya konan sonuçlar diğer MENA ülkelerindeki temel sorun olan düşük kadın işgücüne katılım oranları ile büyüme arasında da benzerlik gösterdiğini ifade etmişlerdir.

Sajid vd. (2021) tarafından gelişmekte olan ülkeleri kapsayan D8 ülke grubu için 1980-2018 dönemini kapsayan çalışma ile ekonomik büyüme ve kadın işgücüne katılım oranları arasındaki ilişkiler araştırılmaktadır. Panel veri analizine dayalı ARDL test sonuçları ekonomik büyümenin kadın işgücüne katılımlar üzerinde pozitif yönlü bir etki oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca politika önermesi olarak gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir ekonomik kalkınma için kadın istihdamının artırılması gerektiğini de ifade etmişlerdir. Mohamed (2022) tarafından Sudan ekonomisi için kadın istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler, zaman serisi analizine dayalı olarak ARDL ve NARDL testleriyle incelenmiştir. 1975-2021 dönemini kapsayan çalışmada sosyo-ekonomik, kültürel, politik birçok değişken ve kadınların işgücüne katılım oranları ile ekonomik büyüme arasında doğrusal yönlü pozitif bir ilişkinin varlığı saptanmıştır. Dolayısıyla Sudan ekonomisinin büyüme rakamlarını iyileştirmek için kadın istihdamında

ayrı bir önem vermesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Bununla birlikte Tzannatos (1999), Dollar ve Gaiti (1999), Klasen(2000), Mammen ve Paxson (2000), Seguino (2000), Tansel (2002), Lee vd. (2008), Klasen ve Lamanna (2009), Luci (2009), Pervaiz vd., (2011), Duflo (2012), Ceesay (2013), Appiah (2018), Özkök ve Atay Polat (2020), Tütüncü ve Zengin (2020) gibi yazarlar tarafından yapılan çalışmalar da kadın işgücüne katılım oranları ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasında pozitif yönlü olan ilişkileri ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan literatürde kadın işgücüne katılım oranları ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü ilişkileri veya U şeklinde olmayan ilişkileri ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Tam (2011), Lahoti ve Swaminathan (2013), Gaddis ve Klasen (2014), Varne (2014), Lechman ve Kaur (2015), Güçlü (2018), Folasade ve Olarewaju (2019), Bhattacharyya ve Haldar (2020) gibi yazarlar tarafından yapılan çalışmalar da bu gruba örnek verilebilecek çalışmalardır.

Uygulamaya Dayalı Veri Seti, Metodoloji ve Uygulama Bulguları

Çalışmada geçiş ekonomisi olarak adlandırılan gruptaki 24 ülkede kadınların işgücüne katılım oranları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler 1995-2019 dönemi kapsamında araştırılmaktadır. Bu ülkelerin seçilmesindeki temel düşüncenin altında Sovyet Rusya'nın dağılması sonrası bağımsızlıklarını elde eden ülkelerin birçoğunun bu grupta olması ve yine bu ülkelerin bazılarının planlı ve devlet müdahalesindeki ekonomi modelinden serbest piyasa ekonomisine geçen ülkeler olması yatmaktadır. Bu bağlamda çalışmada kullanılacak model şu şekildedir:

$$WERP_{it} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 UEMP_{it} + \beta_3 POP_{it} + e_{it}$$

Modeldeki WERP; kadın işgücüne katılım oranını, GDP; ekonomik büyümeyi, UEMP; işsizlik oranlarını ve POP ise kadın nüfusunu temsil etmektedir. Çalışmada kullanılan tüm veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilerek düzenlenmiştir. Ana-

lize ilk olarak homojenlik testiyle başlanarak β eğim katsayılarının yatay kesitler arasında herhangi bir farklılık barındırıp barındırmadığı test edilmiştir. Bu bağlamda Tablo 1'de Pesaran ve Yamagata tarafından kullanılan Delta test sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 1: Homojenlik (Delta) Testi Sonuçları

Test	Test İstatistiği	p Değerleri
Delta_tilde	39.178	0.000
Delta_tilde_adj	41.655	0.000

Tablo 1 de verilen delta homojenlik test sonuçlarına göre β eğim katsayılarının heterojen oldukları ve her bir kesit için yapılacak eş-bütünleşme testlerinin geçerliliklerinin ve güvenilirliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Böylece delta homojenlik test sonuçlarından sonra analizdeki yatay kesit birimlerinin birbiriyle bağımlılık ilişkisinin olup-olmadığını ve ortaya çıkan herhangi bir şoktan tüm yatay kesit birimlerinin etkilenip etkilenmediğini ortaya koyan yatay kesit bağımlılığı test aşamasına geçilmiştir (Bozkurt vd., 2017; 182).

Tablo 2 tüm ülke gurubu için panel yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuçlar tüm testler için yatay kesit bağımlılığının olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece paneldeki tüm ülke grubu için kesitler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu ortaya konmuş ve ülkelerden herhangi birinde meydana çıkabilecek bir şokun diğer ülkeleri de aynı şekilde etkileyebileceği ortaya konulmuştur.

Tablo 2: Panelde Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	Test İstatistiği	p Değerleri
cd Lm1 (Breusch,Pagan 1980)	914.714	0.000
cd LM2 (Pesaran 2004 CDlm)	27.185	0.000
cd LM (Pesaran 2004 CD)	4.758	0.000
Bias-adjusted CD test	41.481	0.000

Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları sonrasında analizde kullanılan değişkenlerde durağanlık testlerinin yapılması gerekmektedir. Çünkü panel veri analizlerinde tüm değişkenlerin durağan olması ve serilerin birim kök içermemesi gerekmektedir. Durağanlıktan kasıt; bir serinin ortalaması, varyansı ve iki dönem arasındaki ortak varyansın zamana bağlı olarak sabit kalmasıdır. Bu bağlamda çalışmada yatay kesit bağımlılığından sonra Pesaran CADF testi yapılmıştır. CADF test istatistiği, normal ADF testinin serilerin birinci farkları ile gecikme uzunluklarının yatay kesit ortalamalarına dayalı olarak genişletilmesiyle hesaplanmaktadır. Böylece CADF istatistik değerleri Pesaran (2007) istatistik değeri ile karşılaştırılmakta ve istatistik değeri tablo değerinden küçükse ilgili değişkenin durağan olduğu anlaşılmaktadır (Pesaran, 2007: 267-268). Bu bağlamda Tablo 3'deki sonuçlar tüm değişkenlere ait CADF ve CİPS birim kök sonuçlarını vermektedir. CİPS istatistiğinin de verilme sebebi, her yatay kesite ait birim kök test istatistiklerinin ortalaması hesaplanarak ülke gruplarının oluşturduğu panelin geneli için bir birim kök testi hesap etmesidir.

Tablo 3: CADF ve CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	Seviye (Sabitli ve Trendli)							
	WEPR		POP		GDPP		UEMP	
	CADF-İstatistik	L	CADF-İstatistik	L	CADF-İstatistik	L	CADF-İstatistik	L
Arnavutluk	-2.058	3	-3.958**	3	-0.922	2	-4.326**	3
Azerbaycan	-2.988	4	-0.971	3	-2.588	3	-1.826	3
Belarus	-1.232	4	-2.250	2	-1.870	3	-3.344	2
Bosna Hersek	-1.399	2	-2.903	2	-3.685*	2	-2.569	2
Bulgaristan	-2.789	2	-2.975	2	-1.241	3	-4.843***	4
Çekya	-5.095***	2	-3.539*	2	-1.426	2	-5.030***	3
Ermenistan	-0.450	2	-8.723***	2	-4.064**	3	-4.565**	2
Estonya	-2.284	2	-3.068	2	-3.138	2	-2.886	3
Gürcistan	-2.013	2	-1.440	3	-1.263	3	-1.806	2
Hırvatistan	-4.088**	2	-1.709	3	-2.326	2	-3.451	2
Kazakistan	-1.475	2	-1.570	3	-2.244	2	-3.056	2
Kırgızistan	-3.504*	2	-1.993	2	-2.558	3	-4.356**	3
Letonya	-2.336	2	-1.163	3	-2.478	3	-2.476	2
Litvanya	-2.728	2	-2.346	2	-6.024***	2	-3.050	3
Macaristan	-2.412	3	-2.753	2	-2.318	2	-1.278	2
Moldova	-1.090	3	-3.960**	3	-3.820*	3	-2.340	3
Özbekistan	-1.101	3	-3.433	2	-1.452	3	-3.471	3
Polonya	-3.507*	3	-2.365	2	-3.009	2	-2.480	2
Romanya	-4.045**	4	-1.561	2	-3.373	3	-2.995	2
Rusya	-1.087	4	-3.248	3	-3.796*	2	-4.766***	3
Slovenya	-1.560	2	-3.168	2	-2.299	3	-2.093	2
Slovak Cumhuriyeti	-1.416	3	-4.609**	2	-2.017	2	-3.015	2
Tacikistan	-2.029	4	-3.188	2	-0.623	3	-1.350	2
Ukrayna	-3.613*	2	-1.209	3	-2.355	2	-2.619	2
CIPS	-2.346		-2.837***		-2.537		-3.083***	
Fark (Sabitli ve Trendli)								
Arnavutluk	-2.766	2	-3.958**	3	-7.159***	2	-4.326**	3
Azerbaycan	-2.021	2	-0.971	3	-3.057	2	-1.826	3
Belarus	-5.143***	4	-2.250	2	-4.048**	2	-3.344	2
Bosna Hersek	-1.472	2	-2.903	2	-3.989**	2	-2.569	2
Bulgaristan	-3.915**	2	-2.975	2	-8.011***	2	-4.843***	4
Çekya	-2.989	2	-3.539*	2	-2.816	2	-5.030***	3

Ermenistan	-1.159	2	-8.723***	2	-2.729	2	-4.565**	2
Estonya	-2.914	2	-3.068	2	-2.902	2	-2.886	3
Gürcistan	-2.708	2	-1.440	3	-4.211**	2	-1.806	2
Hırvatistan	-4.517**	2	-1.709	3	-2.382	2	-3.451	2
Kazakistan	-2.703	2	-1.570	3	-2.905	2	-3.056	2
Kırgızistan	-4.062**	2	-1.993	2	-3.445	2	-4.356**	3
Letonya	-3.366	2	-1.163	3	-3.249	2	-2.476	2
Litvanya	-3.513*	2	-2.346	2	-3.294	2	-3.050	3
Macaristan	-4.624**	2	-2.753	2	-2.690	2	-1.278	2
Moldova	-1.881	2	-3.960**	3	-4.624**	2	-2.340	3
Özbekistan	-1.296	3	-3.433	2	-3.191	2	-3.471	3
Polonya	-2.548	4	-2.365	2	-3.071	2	-2.480	2
Romanya	-3.949**	2	-1.561	2	-2.089	2	-2.995	2
Rusya	-1.582	4	-3.248	3	-3.877*	2	-4.766***	3
Slovenya	-2.675	2	-3.168	2	-3.594*	2	-2.093	2
Slovak Cumhuriyeti	-2.017	4	-4.609**	2	-3.912**	2	-3.015	2
Tacikistan	-2.172	2	-3.188	2	-5.572***	2	-1.350	2
Ukrayna	-2.815	2	-1.209	3	-3.366	2	-2.619	2
CIPS	-2.867***		-2.837***		-2.837***		-3.083***	

Not: L gecikme uzunluğunu göstermektedir. CADF testi kritik değerleri, Pesaran (2007) tablo 1c, 276; -4.69, -3.88 ve -3.49 olmak üzere a; %1, b; %5 ve c; %10 anlamlılığı ifade etmektedir. CIPS testi kritik değerleri, Pesaran (2007) tablo 2c s.281; -2.81, -2.66 ve -2.58 olmak üzere a; %1, b; %5 ve c; %10 anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'den görüleceği üzere ilgili değişkenlerin düzey seviyelerindeki CADF test sonuçlarıyla ortaya konan CIPS test istatistikleri WEPR ve GDPP hariç olmak üzere diğer tüm değişkenler birim kök içermekte ve durağan olmadıkları görülmektedir. Bu sebeple serilerin farkları alınarak durağan hale getirilmeye çalışılmış ve tüm değişkenler fark değerlerinde durağan çıkmıştır. Böylece tüm değişkenler farkları alınarak birim kök içermeyecek duruma gelmiş ve durağan olmuşlardır.

Tüm serilerin durağan çıkması sonrasında seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ortaya koymak için Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausmann panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Tablo 4 panel eşbütünleşme sonuçlarını ortaya koymaktadır. Buna göre grup eşbütünleşme ilişkisini yansıtan dh_g test istatistiği %5 de, panel eşbütünleşme ilişkisi yansıtan dh_p test istatistiği ise %1 düzeyinde anlamlı bulunmuşlardır. Böylece paneldeki tüm kesitler için eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ortaya konularak 24 ülkede WEPR değişkeni ile GDPP, UEMP ve POP değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki veya ilişkiler ortaya konulmuştur.

Tablo 4: Westerlund (2008) Durbin-Hausmann Test Sonuçları

Testler	İstatistikler	Olasılık değerleri
dh_g	19.956	0.000
dh_p	2.140	0.016

Eşbütünleşme test sonuçlarının olumlu çıkması bu sonuçları takiben değişkenlere yönelik katsayı tahmininde bulunmanın isabetli olacağını ortaya koymaktadır. Böylece değişkenlere yönelik uzun dönem eşbütünleşme katsayıları tahmin edilmiştir. Bu bağlamda Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effect-CCE) tahmin yöntemi olarak adlandırılan ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini belirli katsayılar dahilinde ortaya koyan bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda tablo 5’de CCE tahmincisine yönelik hesaplanan regresyon katsayıları verilmektedir.

Tablo 5: CCE Tabmincisine Yönelik Hesaplanan Regresyon Katsayı Değerleri

Ülkeler	GDPP		UEMP		POP	
	Katsayı	t-İstatistik	Katsayı	t-İstatistik	Katsayı	t-İstatistik
Arnavutluk	-0,088	-1,660**	-0,139	-2,673***	0,131	0,116
Azerbaycan	-0,01	-2**	0,097	4,409***	-0,091	-0,640
Belarus	0,004	0,1666	0,045	3***	-3	-4,701***
Bosna Hersek	-0,001	-0,031	-0,101	-3,156***	-0,309	-1,065
Bulgaristan	-0,013	-1,083	0,055	1,896**	-0,599	-1,095
Çekya	-0,043	-0,781	0,037	2,466***	1,836	3,724***
Ermenistan	0,062	0,939	-0,09	-3,333***	0,028	0,022
Estonya	0,05	0,847	0,032	4***	-0,573	-2,524***
Gürcistan	-0,002	-0,045	0,023	0,958	1,361	5,742**
Hırvatistan	0,069	1,095	0,033	1,222	-0,494	-0,705
Kazakistan	0,028	3,5***	0,006	0,666	-0,166	-1,371***
Kırgızistan	-0,076	-2,814***	-0,001	-0,050	-1,273	-10,349***
Letonya	-0,062	-0,613	0,034	1,307*	-0,64	-2,379***
Litvanya	0,247	4,574***	0,064	4,923***	-0,799	-4,097***
Macaristan	0,052	2,260**	0,021	0,807	-6,446	-6,413***
Moldova	-0,058	-2**	0,107	4,280***	2,854	6,545***
Özbekistan	-0,015	-7,5***	0,02	6,666***	-0,324	-6,480***
Polonya	0,102	1,457*	0	0	-4,226	-4,209***
Romanya	-0,105	-2,763***	-0,096	-6,857***	0,897	3,934***
Rusya	-0,069	-2,875***	-0,089	-3,708***	-4,573	-3,400***
Slovenya	0,005	0,113	-0,046	-2,555***	-1,657	-0,835
Slovak Cumhuriyeti	0,023	0,621	0,017	0,944	2,439	1,644*
Tacikistan	0,023	0,958	-0,11	-2,291**	-0,383	-2,503***
Ukrayna	0,023	1,769**	-0,055	-5,500***	-0,023	-0,070

Not: CCE tabmincisine yönelik istatistik değerleri sırasıyla 2.32, 1.65, 1.28 ile a; %1, b; %5 ve c; %10 şeklinde anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 5'deki sonuçlara göre yatay kesit boyutunda ifade edilen geçiş ekonomisi ülkelerinden; Arnavutluk, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Litvanya, Macaristan, Moldova, Özbekistan, Polonya, Romanya, Rusya ve Ukrayna'da ekonomik büyümenin kadın işgücüne katılım oranları üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Anlamlı etkiye sahip söz konusu bu ülkelerden Kazakistan, Litvanya, Macaristan, Polonya ve Ukrayna'da ilişkinin yönü pozitifken diğer ülkelerde ise negatiftir. Bu sonuçlar geçiş ekonomisi olarak addedilen ülkelerden analize katılan Kazakistan, Litvanya, Macaristan, Polonya ve Ukrayna'da kadınların işgücüne katılım oranlarına ekonomik büyümenin etkisinin pozitif yönde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu ülkelerden Kazakistan, Macaristan ve Polonya'da nüfusun, Ukrayna'da işsizliğin ve Litvanya'da hem işsizlik hem de nüfusun ekonomik büyüme ile birlikte kadınların işgücüne katılım oranlarında anlamlı etkilerde bulunduğu ortaya konulmuştur. Diğer taraftan kadın işgücüne katılım oranlarına ekonomik büyümeyle birlikte tüm değişkenlerin hiçbirinin etki etmediği tek ülke Hırvatistan olarak bulunmuştur.

Sonuç

İstihdam olgusu, geçmişten günümüze tüm ülkeler için ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde etkili olan tartışmasız en önemli üretim faktörleri arasında gelmektedir. Dolayısıyla tüm ülkeler genel istihdam seviyesini arttıracak politikalarla birlikte genç, özürlü, kadın, hükümlü gibi bazı özel kesimlere hitap eden istihdam politikaları da uygulayabilmekteledir. Bu bağlamda özellikle sosyal ve kültürel anlamda kadınlara biçilen roller dolayısıyla sürekli olarak erkek istihdam oranlarının gerisinde kalan kadın istihdam oranlarını arttırmaya yönelik politikalar da son dönemde birçok gelişmekte olan ülke tarafından önemle üzerinde durulan ve uygulanan bir istihdam politikası haline gelmiştir. Bununla birlikte teorik olarak birçok çalışmada ortaya konan ekonomik büyüme ve kalkınmanın kadın istihdamını arttırdığına yönelik ifadeler, uygulamalı birçok çalışmayla da desteklenmiş ve kadın istihdamı, ekonomik büyü-

menin tabi bir sonucu olarak ifade edilmeye başlamıştır. Özellikle literatürdeki bazı kült çalışmalar, ekonomik büyümeyle birlikte kadın istihdamının da arttığını ve belli bir ekonomik büyüme ve kalkınma düzeyinden sonra gerilediğini ve dolayısıyla U gibi bir şekle bürüdüğünü ifade etmektedir. Bu çalışmada da geçiş ekonomisi olarak adlandırılan, çoğunluğu gelişmekte olan ülkeler grubunda sayılan ve serbest piyasa düzenine nispeten daha yeni adapte olmaya çalışan ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınma ile kadın istihdamı arasındaki ilişkiler araştırılmaya çalışılmıştır.

Panel veri analizine dayalı çalışma bulguları sonucunda analize dahil edilen 24 geçiş ekonomisi içerisinde 12'sinde kadın işgücüne katılım oranları üzerinde ekonomik büyümenin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ülkeler içerisinde Kazakistan, Litvanya, Macaristan, Polonya ve Ukrayna'da kadınların işgücüne katılım oranları üzerinde ekonomik büyüme pozitif yönde etkiler oluşturmaktayken; Arnavutluk, Azerbaycan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Romanya ve Rusya'da ise negatif etkiler oluşturduğu gözlenmiştir. Böylece ortaya konan tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde özetle; kadınların işgücüne katılımına etki eden temel faktör olarak ifade edilen ekonomik büyüme ve kalkınma olgusunun genel olarak geçiş ekonomisi olarak ifade edilen ülkelerde de etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte ekonomik büyüme ve kalkınmaya etki eden işsizlik ve nüfus gibi bazı temel değişkenlerin de kadın istihdamında etkili olduğu bulgusuna da ulaşılmıştır. Bu doğrultuda özellikle gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme ve kalkınma kadın istihdamının arttırılmasında lokomotif güç olarak ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

- Altuzarra, A., Galvez Galvez, C. ve Gonzales, A. (2019). "Economic Development and Female Labor Force Participation: The Case of European Union Countries", *Sustainability*, 11(7).
- Appiah, E.N. (2018) "Female Labor Force Participation and Economic Growth in Developing Countries", *Global Journal of Human-Social Science: E-Economics*, 18(2), 1-6.

- Aydın, F. F. ve Erdem, E. (2014). “The Effect of Women’s Employment on Competitiveness and Economic Growth: A Comparison of Turkey and the Most Competitive Countries”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 59-71.
- Belke, M. ve Bolat, S. (2016) “The Panel Data Analysis of Female Labor Participation and Economic Development Relationship in Developed and Developing Countries”, *The Economic Research Guardian*, 6(2), 67-73.
- Bhattacharyya, A. ve Haldar, S.K. (2020). “Does U Feminisation Work in Female Labour Force Participation Rate? India: A Case Study”, *The Indian Journal of Labour Economics*, 63, 143-160.
- Boserup, E. (1970). *Woman’s Role in Economic Development*. New York: St. Martin’s Press.
- Ceasay, E. K. (2013). “In Equality and Growth”, *MPRA Paper No. 45492*: 1-98.
- Chapman, Kelsey A. (2015), “Economic Development and Female Labor Force Participation in the Middle East and North Africa: A Test of the U-Shape Hypothesis”, *Gettysburg Economic Review*, 8(3), 5-22.
- Cagatay, N., ve Ozler, S. (1995). “Feminization of The Labor Force: The Effects of Long Term Development and Structural Adjustment”, *World Development*, 23(11), 1883–1894.
- Dollar, D., and Gatti, R. (1999). *Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women? Policy Research Report On Gender And Development Working Paper Series*.
- Duflo, E. (2012). “Women Empowerment and Economic Development”, *Journal of Economic Literature*, 50(4), 1051-1079
- Ercan, M. (2021). “Kadınların Gelişme Düzeylerinin Ölçülmesi: Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeleri Üzerinden Bir Analiz”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 27-40.
- Erdem, E., Yücel, A. G., ve Köseoğlu, A. (2016). “Female Labour Force Participation and Economic Growth: Theoretical and Empirical Evidence”, *The Empirical Economics Letters*, 15(10), 986-991.

- Eren, M. V. (2019). "Mena Ülkelerinde Sektörel Kadın İstihdamı ve Kalkınma Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(4), 106-127.
- Fatima, Ambreen and Sultana, Humera (2009), "Tracing Out The U-Shape Relationship Between Female Labor Force Participation Rate and Economic Development for Pakistan", *International Journal of Social Economics*, 36(2), 182-198.
- Folasade, P. B. ve Ayoola, J. O. (2019). "A Comparative Analysis of The Relationship Between Female Labour Force Participation And Economic Growth: A Case Study of Nigeria and Ghana", *Journal of Academic Research in Economics*, 11(3), 705-724.
- Gaddis, I. ve Klasen, S. (2014), "Economic Development, Structural Change, and Women's Labor Force Participation: A Reexamination of the Feminization U Hypothesis", *Journal of Population Economics*, 27(3), 639-681.
- Garcia, L. C., Brio, E. B. D. and Victorio, L. O. (2018) "Gender Factors and Inclusive Economic Growth: The Silent Revolution", *Sustainability*, 10(121): 1-14.
- Güçlü, M. (2018), "Ekonomik Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye İçin U Hipotezinin Yeniden Test Edilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 203-210.
- Karlılar, S. ve Kırıl, G. (2019). "Kadın İşgücüne Katılımı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ülke Grupları İçin Panel Veri Analizi", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(2), 935-948.
- Khaliq, A., Khan, D., Akbar, S., Hamayun, M. ve Ullah, B.(2017), "Female Labor Market Participation and Economic Growth: The Case of Pakistan", *Journal of Social Science Studies*, 4(2), 217-230.
- Keskin, A. (2011). "Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü Ve Türkiye", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 125-153
- Klasen, S. (2000). Does gender inequality reduce growth and development: evidence from cross-country regressions (English).

- Policy research report on gender and development working paper series; no. 7 Washington, D.C. : World Bank Group.
- Klasen, S. ve Lamanna, F. (2009). The Impact of Gender Inequality in Education and Employment On Economic Growth: New Evidence for A Panel of Countries. *Feminist Economics*, 91-132.
- Kocacık, F ve Gökkaya, V.B. (2005). Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(1), 195-201.
- Lahoti, R. ve Swaminathan, H. (2016). “Economic Development And Women’s Labor Force Participation Inindia”, *Feminist Economics*, 22(2), 168–195.
- Lassassi, M. ve Tansel, A. (2020). “Female labor force participation in Egypt and Palestine: An age–period–cohort analysis”, *Rev Dev Econ*, 26:1997-2020.
- Lechman, E. ve Kaur, H. (2015). Economic Growth and Female Labour Force Participation-Verfying the U- Feminization Hypothesis. New Evidence for 162 Countries Over the Period 1990-2012. *Economics and Sociology*, 246-257.
- Lincove, Jane Arnold (2008), “Growth, Girls’ Education, and Female Labor: A Longitudinal Analysis”, *Journal of Development Areas*, 41(2), 45–68.
- Lubi, A. (2009). “Female Labour Market Participation and Economic Growth”, *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 97-108.
- Mammen, K., Paxson, C. (2000). Women’s Work and Economic Development, *Journal of Economic Respectives*, 14(4), 141-164.
- Mohamed, E.S.E. (2021). “Female Human Capital and Economic Growth in Sudan: Empirical Evidence for Women’s Empowerment”, *Merits*, 2, 187-209.
- Mujahid, N. ve Zafar, N.I. (2012). “Economic Growth-Female Labour Force Participation Nexus: An Empirical Evidence for Pakistan”, *The Pakistan Development Review*, 51(4), 565-586.
- Olivetti, C. The Female Labor Force and Long-Run Development: The American Experience in Comparative Perspective; Wor-

- king Paper No. 19131; National Bureau of Economic Research: Cambridge, MA, USA, 2013.
- Özök, C.S. ve Atay Polat, M. (2020). “Ekonomik Büyüme, Enflasyon ve Kentleşmenin Kadınların İşgücüne Katılımına Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Global Journal of Economics and Business Studies*, 9(17), 63-76.
- Pervaiz, Z., Chani, M., Jan. S. ve Chaudhary, A. (2011). Gender Inequality and Economic Growth: A Time Series Analysis for Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 434-439.
- Sajid, S., Norehanbt, A. ve Chik, A. (2021). “Economic Growth, Female Labor Force Participation And Interacting Role of Education in Developing 8 Countries: A Sustainable Development Policy Perspective”, *Psychology and Education*, 58(1), 5263-5272.
- Seguino, S. (2000). Gender Inequality and Economic Growth: A Cross- Country Analysis. *World Development*, 1211-1230.
- Sevinç, H., Bozkurt, E. ve Eroğlu Sevinç, D. (2016). “Ekonomik Büyümede Kadın İstihdamının Rolü? Yakınsama Temelli Kanıtlar, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 17(1), 57-69.
- Tam, Henry (2011), “U-shaped Female Labor Participation with Economic Development: Some Panel Data Evidence”, *Economics Letters*, 110(2), 140-142.
- Shah, I. A.ve Haq, I. (2022). “Female Labor Participation Rate and Economic Growth in South Asian Countries.” *Population Review*, 61(1), 43-57.
- Suh, M. (2016). “Determinants of Female Labor Force Participation in South Korea: Tracing out the U-shaped Curve by Economic Growth”, *Soc. Indic. Res.*, 131, 255–269.
- Tansel, A. (2002). Economic development and female labor force participation in turkey: time series evidence and cross-province estimates. In Bulutay, T. (Ed.), *Employment of Women* (pp. 111-151). Ankara: State Institute of Statistics.
- Tsani Stella, Paroussos, Leonidas, Fragiadakis, Costas, Charalambidis, Ioannis and Capros, Pantelis (2013), “Female Labour Force

- Participation and Economic Growth in the South Mediterranean Countries”, *Economic Letters*, 120(2), 323-328.
- Tunalı, İ., Kırdar, M.G. ve Dayıoğlu, M. (2021). “Down and up the “U” – A synthetic cohort (panel) analysis of female labor force participation in Turkey, 1988–2013”, *World Development* 146.
- Tütüncü, A. ve Zengin, H. (2020). “E7 Ülkelerinde Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 1-16.
- Tzannatos, Z. (1998). “Women and Labor Market Changes in the Global Economy: Growth Helps, Inequalities Hurt and Public Policy Matters. Social Protection Discussion Paper Series.
- Verme, P. (2014). Economic development and female labor participation in the Middle East and North Africa: A test of the U-shape hypothesis. Policy research working paper no, 6927. The World Bank.

Enflasyonun Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi: Türkiye Örneğinde

Esmâ Gül YETİŞ DOĞAN

Mehmet B. DENLİ¹

Giriş

Gelir dağılımının adil olması ve gelir eşitsizliklerin olmaması iktisat disiplininde önemli bir yere sahiptir. Gelir eşitsizliği birçok ülkede halen çözülmesi gereken önemli sorunlardan biridir. Gelir dağılımı üzerinde; ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon gibi birtakım makroekonomik faktörler etkili olmaktadır. Bunların yanı sıra eğitim, kültürel ve demografik etkenler gibi makroekonomik olmayan faktörlerin de etkisi bulunmaktadır. Söz konusu makroekonomik faktörlerden biri olan enflasyon, hane halklarının satın alma gücünde azalmalar meydana getirmekte ve gelir eşitsizliğine neden olmaktadır.

---

1 Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

Literatürde gelir eşitsizliği ile ilgili önemli çalışmalar bulunmaktadır. Gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında Kuznets, bir ülkede ekonomik büyüme sürecinde gelir eşitsizliği artar mı yoksa azalır mı sorusuna dikkat çekmektedir (Kuznets, 1995:2-3). Gelir eşitsizliği üzerinde enflasyonun etkili olup olmadığı üzerinde duran Bulir, bir ülkede fiyat istikrarı, finansal derinleşme, gelişmişlik düzeyi, devlet istihdamı ve fiskal dağılımın gelir eşitliğini artırıcı yönde etkisi olduğunu belirtmekte, kişi başına düşen GSYİH'nin tüm düzeylerinde fiyat istikrarının etkisi aynı iken, finansal derinleşmenin etkisinin gelişmişlik düzeyiyle birlikte arttığını iddia etmektedir. Ayrıca, sıkı para politikalarının herhangi bir sert etkisinin olmadığını, düşük enflasyon ve fiskal dağılımın gelir eşitleyici etkisini ortadan kaldırmak yerine pekiştirdiğini ifade etmektedir (Bulir, 1998: 7-9). Siami-Namini ve Hudson, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enflasyon ve gelir eşitsizliği üzerine yaptıkları çalışmalarında; gelir eşitsizliğine yönelik politikaları analiz ederken, ekonomik büyümenin gelişmiş ülkelerde gelir eşitsizliğini azalttığını, toplumsal olarak yatay bir şekilde yayıldığını, buna karşın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliğini arttırdığını ifade etmektedir. Gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasındaki eşitsizlik enflasyonist ortamla birleştiğinde diğer makroekonomik göstergelerle birlikte toplumsal olarak gelir dağılımında eşitsizlik olduğu ortaya çıkmaktadır. Genel olarak enflasyon, bir ülkenin gelir eşitsizliği düzeyini farklı şekillerde etkileyen tamamen parasal bir olgu olarak kabul edilmektedir. David Hume'dan (1711-1776) bu yana, ücretlerin enflasyonun gerisinde kaldığına uzun zamandır değerlendirilmektedir. Bu nedenle, enflasyonun gelir eşitsizliğini artırabileceği bir mekanizma, geliri ücretlilerden kâra kaydırmakta ve yoksullaşmayı tetiklemektedir (Siami-Namini, Hudson, 2019:2-3). Monnin, enflasyonun genel olarak tüm gelir kaynaklarını aynı oranda etkilemediğini iddia etmektedir. Hane halkları gelir kaynakları bakımından farklılık gösterdiğinden, enflasyonun toplam gelirleri üzerindeki etkisinin homojen olmadığını bu yüzden enflasyon, her haneyi

farklı şekilde etkilediği ve dolayısıyla gelir dağılımını değiştirmekte olduğunu ifade etmektedir. Enflasyon, potansiyel olarak gelir eşitsizliğini arttırabilecek bir yapıya sahiptir. Fakat bu potansiyel, iş gücü, hükümet transferleri (sübvansiyonları) ve sermaye gelirleriyle doğrudan ilişkilidir. Enflasyonun iş gücü gelir dağılımındaki etkisi iki türlü olabilir. Bunlar; enflasyona maruz kalma ve Cantillon etkisidir. Enflasyona maruz kalma olayı, ücretlerin enflasyonla farklı seviyelerde bağlantılı olduğu gerçekliğine dayanmaktadır. Şöyle ki, enflasyona endeksli iş gücü ücreti, enflasyona endeksli olmayan ücretlere karşı daha iyi bir istikrar sağlar. Örneğin, bir firma çalışanlarının ücretini enflasyona endekslemesi sonucu artan piyasa koşullarında çalışanlarının ücretini korumaya alır ve enflasyon oranında çalışan ücretlerinde bir artış yapar. Böylece çalışanlarını enflasyonist ortamdan uzak tutmaya çalışır. Bir diğer etki olan Cantillon etkisi ise piyasaya fazla para arzıyla oluşan genişlemeye bağlı olarak piyasadaki enflasyonist durumdur. Cantillon etkisini somutlaştırsak, para basma sürecinde meydana gelen finansal genişlemelerin geniş bir şekilde tüketici tarafından mal ve hizmet alımı için harcanması, kademeli olarak enflasyona neden olacaktır. Bu durum ise enflasyona bağlı olarak ücret dengesini koruyamayan çalışanlar için gelir dağılımında adaletsizliğe yol açacaktır (Monnin, 2014:3-4). Albanesi, enflasyon ve eşitsizlik ile ilgili yaptığı araştırmasında hane halkları arasındaki gelir farklılıklarından kaynaklanan eşitsizliğin, düşük gelirli hanelerin enflasyona karşı daha büyük bir görece kırılganlığa sahip olacağını göstermekte olduğunu belirtmektedir (Albanesi, 2001:2).

Türkiye’de, enflasyonla mücadele yanı sıra gelir eşitsizliğinin bir sonucu olarak yoksulluk ile ilgili de önemli politikalar yürütülmüştür. Türkiye’de kişisel gelir dağılımı hesaplanmasında en çok kullanılan yöntem nüfusun yüzde yirmilik dilimlerine düşen gelir oranlarının tespit edilmesi şeklindedir (Yücel, 2011:118). Bu çalışmada, enflasyonun gelir dağılımı üzerine etkisi araştırılmıştır. Analizde Türkiye örneğinde, 2002-12 yılları arasında Dünya Bankası’ndan alınan veriler ile en küçük kareler yöntemine göre

enflasyon oranı ve Gini katsayısı rakamları ile regresyon modeli kurulmuştur. Çalışmanın temel amacı enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkisini elde edilen veriler yoluyla incelemektir. Söz konusu inceleme ile enflasyonun gelir dağılımı üzerine etkisi olduğu iddiası niceliksel olarak ifade edilmiştir.

1.Enflasyon ve Gelir Dağılımı

Enflasyon, en genel tanımı ile fiyatlar genel düzeyindeki artışı ifade etmektedir ve bu fiyat artışları süreklilik gösterir şekilde olmalıdır. Enflasyon ölçümünde dünya genelinde en yaygın ölçümleme olarak ülkenin tüketici fiyatları endeksindeki değişim oranı kullanılmaktadır (Parkin, 2008:293). Enflasyon, sadece belirli bir malın veya hizmetin fiyatındaki artış değil, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışları ifade etmektedir. Ayrıca enflasyonun düşmesi, fiyatların düşüp insanların alım gücünü artırmak demek değildir. Enflasyonun düşmesi, fiyatların daha az artması anlamına gelmektedir. Neticede insanların alım gücünün daha az azalması anlamına gelmektedir (TCMB, 2004:3). Yüksek enflasyonun etkisi nedeniyle bireylerin ve firmaların fiyat algılamaları düşmekte ve böylesi istikrarsız bir ortamda her şeyin fiyatı devamlı ve orantısız bir şekilde arttığı için hangi mal ve hizmetin ucuz veya pahalı olduğunu değerlendirmek zorlaşmaktadır. Ayrıca enflasyonun belirsizliği artırması, kişilerin sağlıklı yatırım ve üretim kararları almalarını engellemekte ve uzun vadeli yatırım yapmalarına engel olmayı beraberinde getirir (TCMB, 2004:6). Enflasyon hem yatırımları hem de piyasaları önemli ölçüde etkilemektedir. Ekonomik kurumları ve kararları etkilemesinin yanı sıra toplumsal alana da etki eden enflasyon, toplumdaki düşük gelirli kimselerin aleyhine işler ve yoksullaşmayı artırır. Böyle bir süreçte tasarruf edebilme imkânına sahip olan kimseler yüksek reel faizlerden yararlanabilirken düşük gelirli olanların böyle bir imkânı olmadığından gelir dağılımı giderek bozulur (TCMB, 2004:8).

Gelir dağılımı, bir ekonomide belli bir dönemde elde edilen millî gelirin kişiler veya gruplar arasındaki dağılımını ifade etmek-

tedir. Gelir dağılımının fonksiyonel ve kişisel gelir dağılımı olarak iki türü bulunmaktadır. Fonksiyonel gelir dağılımında üretim faktörlerinin (emek, sermaye, toprak, müteşebbis) millî gelirden aldıkları paylar (ücret, faiz, rant ve kâr) arasındaki dağılımı, kişisel gelir dağılımında ise ülke nüfusunu oluşturan fertler ve hane halkları tarafından millî gelirin nasıl paylaşıldığını göstermektedir. Gelir dağılımı, fonksiyonel ve kişisel gelir dağılımının yanı sıra sektörel ve bölgesel gelir dağılımı olarak da değerlendirilmektedir (Yücel, 2011: 6-8). Kişisel gelir dağılımında eşitsizliğin ölçülmesinde kullanılan en yaygın ölçüt Gini katsayısıdır. Corrada Gini, 1912 yılında Gini katsayısı ile gelir eşitsizliğinin istatistiksel bir hesaplama sonucunda ortaya çıkan bir katsayı ile ifade edilebileceğini ortaya koymuştur (Dagum, 2008: 668). Söz konusu katsayı Lorenz eğrisi üzerinden incelenebilmektedir. Lorenz eğrisi, 1905 yılında Max Otto Lorenz tarafından, bir ülkede farklı dönemlerdeki servet eşitsizliklerini karşılaştırmak ve analiz etmek için önerilmiştir. Lorenz eğrisinde, bir diyagram oluşturularak diyagramın dikey ekseninde nüfusun belirli bir yüzdelik kısmı tarafından elde edilen toplam gelir yer almaktadır. Yatay ekseninde ise nüfusun yüzdeleri gösterilmektedir. Orijin ile karşı köşe noktayı birleştiren doğru, eş bölüşüm doğrusu adını almaktadır. Kişisel gelirler açısından mutlak bir eşit dağılımı ifade eden bu doğru üzerinde bulunan her noktada, nüfusun belli bir yüzdelik kısmı, gelirin belli bir yüzdelik kısmını almaktadır. Mutlak bir eşitlik durumu söz konusu olduğunda eğri düz bir çizgi şeklinde olurken, köşeden uzaklaştıkça çizgi eğri bir hale gelmekte ve gelir eşitsizliği ortaya çıkmaktadır (Kakwani, 2008:205-206). Gini katsayısı ise Lorenz eğrisi ile 45 derecelik çizgi arasında kalan alanın oranını göstermektedir. Alanın genişleyip mutlak eşitlik doğrusundan uzaklaşması durumunda gelir eşitsizliği artmakta, mutlak eşitlik doğrusuna yaklaşması durumunda ise eşitsizlik azalmaktadır. Gini katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Bir toplumda gelir dağılımı adil olarak paylaşılmışsa, Gini katsayısı azalıyor ve sifıra yaklaşıyor, eğer katsayı artıyor ve 1'e doğru geliyorsa eşitsizlik söz konusu olmaktadır (Dagum, 2008:

671). Gelir dağılımında ortaya çıkan eşitsizlik toplumları önemli ölçüde etkilemektedir. Eşitsizlik, gelir veya tüketimde olsun, yine bir toplumun göstergelerinde veya tutumlarında olsun, bölüşüm dengesizliği olarak yorumlanabilir (Doğanoğlu, Gülcü, 2001:47). Yoksulluk diye de nitelendireceğimiz gelir dağılımının yetersiz olması durumunda olumsuz neticelerle karşılaşılmaktadır. Ayrıca geleneksel büyüme teorileri doğal kaynakların ekonomik büyümenin ana kaynaklarından olduğunu ileri sürmüş olsa da son dönem çalışmalarında (Destek vd. 2022) doğal kaynak bağımlılığının zamanla ekonomik büyümeyi negatif etkileyerek yoksulluğa yol açtığını ileri sürmüştür. Burada değinilmesi gereken önemli bir husus da yoksulluğa sebep olan etmenlerdir. Enflasyonist ortamlarda fiyatlar genel düzeyinin artışı, reel ücretlerin düşmesine sebep olarak düşük gelir grubunda olan kimseleri önemli ölçüde etkilemekte ve yoksulluğu beraberinde getirmektedir (İncedal, 2013:37). Özellikle gelirlerini enflasyona karşı koruyamayanlar düşük gelir grubundaki kimseler ve sabit gelirliler olmaktadır (Dişbudak, Süslü, 2007:7) Kişisel gelir dağılımının adaletli olması toplumların refahı için gerekli olmaktadır. Tüketici birimler arasında da gelir dağılımının adaletli olması gerekir. Böylece fırsat eşitliği sağlanmış olur. Adil gelir dağılımı durumunda harcama, ekonomide efektif talep yükseltici etki yapar ve efektif talep düzeyinin düşüklüğünden kaynaklanan sorunlar minimum düzeyde olur. Ayrıca adil gelir dağılımı ile ekonomide fiyat istikrarı sağlanmış olmaktadır. Genel olarak bakıldığında kişisel gelir dağılımının hiçbir ülkede tam olarak eşit olduğu düşünülemez. Her ülkenin kendine özgü uygulamaları bulunmaktadır. Bir ülkede devlet, gelir dağılımı düzeltici politikalar uygulayarak eşitsizliğin oluşmamasına yardımcı olur. Örneğin devlet iktisat politikası uygulamalarıyla yoksul diye tabir edilen kesimlere çeşitli yardımlarda bulunur. İstikrarsız bir ekonominin göstergelerinden biri hiç şüphesiz enflasyondur. Enflasyon nedeniyle fiyatlardaki aşırı yükselmeler sabit ve düşük gelirliler aleyhine işlemektedir (Ünal, Doğan, 2021:3). Konuyla ilgili literatürde çeşitli ülkeler örneğinde yapılan bazı çalışmalar enflasyonun gelir

eşitsizliğine olan etkisinin pozitif veya negatif olabileceği ya da hiç olmayabileceğini de iddia etmektedir (Ünal, Doğan, 2021: 4-6).

2. Veri ve Yöntem

Enflasyonun gelir dağılımına olan etkisini inceleyen bu çalışma, Türkiye örneğinde 2002-2012 yılları arasını kapsamaktadır. Gini katsayısı ve enflasyon oranı kullanılarak regresyon modeli tahmini yapılmıştır. Bu yıllara ait veriler, Türkiye örneğinde Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Buna göre bağımlı değişken olarak Gini katsayısı, bağımsız değişken ise enflasyon oranıdır. Bu sayede enflasyonun gelir dağılımı üzerinde etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Basit bir denklem yardımı ile ifade edildiğinde;

$Y = C + aX$ olsun. Y; bağımlı değişkeni, C; sabit parametreyi, X; bağımsız değişkeni, a ise bağımsız değişkendeki değişmelerin bağımlı değişkeni ne kadar etkilediğini açıklamaktadır. Buna göre örneğimizde Y: Gini katsayısını, X: Enflasyon oranını, C: sabit parametreyi, a ise değişim oranını göstermektedir. Regresyon modeli tahmin sonuçları Tablo 1 yardımıyla verilmiştir. En küçük kareler yöntemiyle tahmin edilen regresyon modelimizde, gözlem sayısı 11 adettir. Bağımsız değişkenin önündeki değer 0,07 olarak çıkmıştır. Modelde Prob. (probability) değeri 0,00 şeklinde devam etmesi modelimizin anlamlı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Denklem üzerinde somutlaştırdığımızda; $Y = 39,12 + 0,07X$

Bu denkleme göre, bağımsız değişkendeki 1 birim değişme, bağımlı değişkeni 0,07 birim etkiliyor anlamına gelmektedir. Ayrıca R-kare değerine baktığımızda 0,30 gibi bir değer görülmektedir. Buna göre modelimizde bağımsız değişken bağımlı değişkenin yüzde 30'unu açıklıyor olması sonuçlar üzerinde değerlendirme yapmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Böylece enflasyondaki değişmelerin gelir dağılımı üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 1: Regresyon Modeli Tahmin Sonuçları

Dependent Variable: Y				
Method: Least Squares				
Sample: 2002-2012				
Included observations: 11				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	39.12332	0.604936	64.67346	0.0000
X	0.078729	0.039369	1.999767	0.0766
R-squared	0.307643	Mean dependent var		40.08364
Adjusted R-squared	0.230714	S.D. dependent var		1.391124
S.E. of regression	1.220140	Akaike info criterion		3.398774
Sum squared resid	13.39867	Schwarz criterion		3.471119
Log likelihood	-16.69326	Hannan-Quinn criter.		3.353171
F-statistic	3.999069	Durbin-Watson stat		0.994930
Prob (F-statistic)	0.076582			

Oluşturduğumuz bu modelin kullanılabilir olduğunu test etmek için otokorelasyonun olup olmadığını görmeliyiz. Otokorelasyon, kalıntıların birbirlerini gözlem itibariyle izlemesi anlamına gelmektedir. Burada kalıntı diye bahsedilen kavram modelin hata kısmı anlamına gelmektedir. Eğer kalıntı değerleri birbirini takip ediyorsa bu problemlili bir durumu yansıtmaktadır. Yani bu durumda otokorelasyon sorunu vardır. Otokorelasyonun olup olmadığını anlamak için modelimiz Breusch-Godfrey Serial Correlation LM testi ile test edilmiştir. Örneğimiz için aşağıda 3 gecikme değeri ile ayrı ayrı hesaplama yapılmıştır. Sonuç olarak her gecikme için ortaya çıkan bulgularla otokorelasyonun olmadığını görmekteyiz.

Bu durum probability değerlerinin 3 gecikme için de 0,000 gibi bir sonuç vermemiş olmasından anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Otokorelasyonun LM Testi İle Test Edilmesi

1 gecikme için			
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:			
F-statistic	2.412351	Prob. F(1,8)	0.1590
Obs*R-squared	2.548499	Prob. Chi-Square(1)	0.1104
2 gecikme için			
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:			
F-statistic	1.248080	Prob. F(2,7)	0.3439
Obs*R-squared	2.891459	Prob. Chi-Square(2)	0.2356
3 gecikme için			
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:			
F-statistic	2.424905	Prob. F(3,6)	0.1639
Obs*R-squared	6.028141	Prob. Chi-Square(3)	0.1102
Otokorelasyon yoktur.			

Kalıntı değerlerinin birbirlerini takip etmesinin bir problem olmasının yanı sıra kalıntı değerlerinin sabit olmaması da bir problemdir. Bunun için değişen varyansı tespit etmemiz gerekmektedir. Değişen varyansın olmaması model için anlamlı bir durumu teşkil eder. Modelimiz için değişen varyans White testi ile test edilmiştir.

Tablo 3: Değişen Varyansın White Testi İle Test Edilmesi

Heteroskedasticity Test: White			
F-statistic	0.397873	Prob. F(2,8)	0.6843
Obs*R-squared	0.995164	Prob. Chi-Square(2)	0.6080
Scaled explained SS	0.369249	Prob. Chi-Square(2)	0.8314
Değişen varyans yoktur.			

Sonuç

Gelir dağılımı üzerinde makroekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal ve kültürel faktörler de etkili olmaktadır. Söz konusu makro ekonomik faktörlerden biri olan enflasyon gelir dağılımı üzerinde etkili olmaktadır. Enflasyonun sabit gelirliler ve düşük reel ücrete sahip olan kimseler için olumsuz yönde etkisi bulunmakta ve gelir eşitsizliği giderek artmakta olduğu bilinmektedir. 2002-2012 yılları arasında Türkiye örneğinde, Dünya Bankası'ndan alınan veriler yoluyla 11 adet gözlemden oluşan bu çalışmada bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır. En küçük kareler yöntemine göre kurulan regresyon modelinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin denklemini ortaya konularak ilgili modelin değişkenler arasındaki ilişkinin ne kadarını açıklayabildiğine de değinilmiştir. Örneğimize göre elde edilen veriler ile yorumlama yapıldığında, enflasyondaki 1 birimlik değişiminin gelir dağılımı üzerinde etkisi 7 birim olmaktadır. Modelin anlamlılığını test etmek için otokorelasyon ve değişen varyansına bakılmıştır. Buna göre otokorelasyon ve değişen varyans olmadığı görülmüştür. Modele daha fazla bağımsız değişken eklenmesiyle daha da anlamlı sonuçlara ulaşabileceğini görmekteyiz. Sonuç olarak enflasyon oranı arttıkça gelir eşitsizliği artacak ve gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyecektir.

Kaynakça

- Albanesi, Stefania, “Inflation and Inequality”, LIS Working Paper Series, No. 323, Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg, 2001.
- Bulir, Ales, “Income Inequality: Does Inflation Matter?”, *IMF Working Paper*, January 1998.
- Dagum, Camilo, “Gini Ratio”, *The New Palgrave Dictionary of Economics* edited by N. Durlauf and Lawrence E. Blume, Second Edition, Volume 1-8, New York, 2008, s.668-671.
- Destek, M. A., Aydın, S., & Destek, G. (2022). Investigating an optimal resource dependency to prevent natural resource curse: evidence from countries with the curse risk. *Resources Policy*, 79, 102981.
- Destek, M. A., Sohag, K., Aydın, S., & Destek, G. (2022). Foreign direct investment, stock market capitalization, and sustainable development: relative impacts of domestic and foreign capital. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-13.
- Dişbudak, Cem, Bora Süslü, “Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımını Belirleyen Makroekonomik Faktörler”, *Ekonomik Yaklaşım*, C.18, S.65, 2007, s.1-23.
- Doğanoğlu Fatih, Aslan Gülcü, “Gelir Eşitsizliği Ölçümünde Kullanılan Yöntemler”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.2, S.1,2001, s. 47-65.
- Enflasyon Raporu 2015, TCMB.
- Enflasyon, TCMB, 2004.
- İğde, M. (2021). Faaliyet Denetimi ve Firma Performansı. Gazi Kitabevi.
- İncedal, Sümer, “Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları: Mücadele Politikaları ve Müdahale Araçları”, *Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi*, Ankara, Mart 2013.
- Kakwani, Nanak, “Lorenz Curve”, *The New Palgrave Dictionary of Economics* edited by N. Durlauf and Lawrence E. Blume, Second Edition, Volume 1-8, New York, 2008, s.205-207.

- Kuznets, Simon, “Economic Growth and Income Inequality”, *The American Economic Review*, V:XLV, March 1955, s.1-30.
- Monnin,Pierre, “Inflation and Income Inequlity in Devoloped Economies”, *CEP Working Paper*, 2014.
- Parkin, Michael, “ Inflation”, *The New Palgrave Dictionary of Economics* edited by N. Durlauf and Lawrence E. Blume, Second Edition, Volume 1-8, New York, s.293-300.
- Selim, Raziye, Öner Günçavdı, Ayşe Aylin Bayar, “Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri: Fonksiyonel Gelir Kaynakları ve Bölgesel Eşitsizlikler”, *TÜSİAD*, Haziran 2014.
- Siami-Namini, Sima, Darren Hudson, “Inflation And Income Inequality in Developed and Developing Countries”, *Journal of Economic Studies*, 2019, s.611-632.
- Toraman, C., İğde, M., Buğan, M. F., & Kılıç, Y. (2016). Volatility spillover effect from conventional stock markets to Islamic stock markets. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 5(4), 2226-3624.
- Ünal, İbrahim Barış, M. Kadir Doğan, “Türkiye’de Enflasyonun Gelir Eşitsizliğine Etkisinin Mikro Düzeyde Analizi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2011, s.1-24.
- Yücel, Duygu, Gelir Dağılımı Teorileri ve Politikaları: Türkiye’de Gelir Dağılımı-Yoksulluk Sorunu, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 2011.

Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımının Gelir Düzeyine Göre Farklılaşan Ülkeler İçin Ekolojik Ayak İzi Merkezinde Sınanması

Nurullah ALTINTAŞ¹

Emre GÖKÇELİ²

Musa ÖZTÜRK³

Giriş

Ekonomilerin önde gelen amaçlarından olan ve toplam üretim miktarındaki artış olarak özetlenebilen ekonomik büyüme süreci beraberinde başta çevre olmak üzere bir takım sorunlara yol açabilmektedir. Diğer sonuçlar bir tarafa bırakılarak çevre özelinde

-
- 1 Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, naltintas@sakarya.edu.tr
  - 2 Doctoral Researcher, Brunel University London, Economics and Finance, emre.gokceli@brunel.ac.uk, ORCID ID: 0000-0002-8454-0041
  - 3 Doç. Dr. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, musaozturk@isparta.edu.tr

bu sorunlara bakıldığında, çevresel problemlerin belli bir seviyeye gelmesi söz konusu olana kadar da önemsenmediği görülmektedir. Bununla birlikte refah seviyesindeki artış ile çevre konusunda hassasiyetler oluşmaya başlamıştır. Nitekim 1950 sonrası İngiltere’de çıkarılan “Temiz Hava Yasası” ulusal düzenlemelerin ilki olarak bilinmektedir. Daha sonra bu düzenlemeyi Almanya, Finlandiya ve Bulgaristan takip etmiştir. Ulusal düzenlemeleri takiben uluslararası örgütlerin organize ettiği konferans ve zirveler yapılmıştır. Bu toplantılarda tüm dünyanın ortak sorumluluğu olarak “Çevre sorunu” olduğu vurgusu yapılmış ve bu bilinç günümüze kadar süregelmiştir.

Çevre ile ekonomi arasındaki ilişkiler 1990 sonrası Groosman ve Krueger (1995) tarafından Çevresel Kuznets Eğrisi olarak ortaya konulmuştur. Bu yaklaşıma göre iktisadi büyüme ile birlikte çevresel bozulmada artış olacak, belli bir gelir seviyesinden sonra ise çevresel tahribatta azalma meydana gelecektir. Gelir seviyesindeki artış ile çevresel tahribatın azalması ekonomilerin kalkınmışlık düzeyi ve bireylerin çevre bilincindeki artışı ile izah edilmektedir. Bu durum “ters U” eğrisi ile gösterilmekte olup Simon Kuznets (1955)’e ait gelir dağılımına ilişkin görüşlere dayandırılmaktadır. Kuznets’e göre gelir seviyesindeki artış gelir dağılımını önce bozmakta fakat belli bir seviyenin üzerinde gelir dağılımında iyileşmelere sebebiyet vermektedir.

Çevresel Kuznets eğrisinin literatürde yer bulması ile birlikte bu konuyu ampirik olarak inceleyen pek çok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı ÇKE’ni doğrulamış olsa da diğer bir kısmının bulguları söz konusu yaklaşımı desteklememiştir (Yılancı ve Pata, 2020, Li ve diğ., 2022). İlgili literatürde çevresel bozulma göstergesi olarak 2016’lara kadar CO₂ Emisyonu ağırlıkla kullanılmakla birlikte (Kaika ve Zervas, 2013), Lantz ve Feng’in (2006) çalışması sonrasında Ekolojik Ayak İzi ve bileşenleri değişken olarak istihdam edilmektedir (Gülmez ve diğ., 2020; Kihombo ve diğ., 2021).

Bu çalışmada Çevresel Kuznets Eğrisinin varlığı tartışılmaya açılmış ve düşük gelirli, alt orta gelirli, üst orta gelirli ve yüksek gelirli ülkeleri temsil eden Dünya Bankası tarafından tasnif edilmiş ülkeler için zaman serileri marifetiyle incelenmiştir. Çevresel bozulmayı açıklayan ekonomik büyüme dışında gerek teorik gerekse uygulamalı literatürde kullanılan birçok değişken vardır. Nitekim bağımsız değişken olarak enerji tüketimi, kentleşme, sanayileşme, finansal gelişme, gelir dağılımı, doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve benzeri değişkenler sıklıkla araştırmalara konu olmaktadır (Pata, 2021; Yang ve diğ., 2021).

Çalışmanın literatüre 2 yönden katkı sunması beklenmektedir. Bunlardan ilki Çevresel Kuznets Eğrisini tek bir ülke üzerinden değil dört farklı ülke grubunu temsil eden ülkeler üzerinden tartışılmasıdır. Bu sayede çok boyutlu olarak irdeleme yapılmış olacaktır. İkinci olarak çevresel bozulma göstergesi olarak CO₂ emisyonuna göre çevresel tahribatı çok boyutlu olarak sunan ekolojik ayak izinin kullanılmasıdır. Bu sayede çevre ile ekonomi arasındaki ilişki daha bütüncül olarak ortaya konulmuş olmaktadır.

Çalışma giriş bölümünün ardından uygulamalı literatür özeti ile devam etmektedir. İkinci bölümde veri ve yöntem tanıtılacak ardından dört ayrı ülke grubunu temsilen dört ayrı zaman serisi analizi uygulaması yapılmakta ve son bölümde ise sonuçlara ve politika önerilerine yer verilmektedir.

1. Literatür Özeti

Çevresel bozulmaya ilişkin ÇKE bağlamındaki literatür 1960 sonrasında ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde yapılacak analizlere uygun olması bağlamında çevresel bozulmayı temsilen ekolojik ayak izinin kullanıldığı çalışmalardaki araştırmalar kapsama dahil edilmiştir.

Al-Mulali ve diğ.(2015) 93 ülke için yüksek gelirli ve üst orta gelirli ülke grupları için ÇKE varlığını doğrularken, düşük ve alt orta gelir grubundaki ülkelerde söz konusu ilişki bulunamamış-

tır. Ayrıca enerji tüketimi, kentleşme ve ticarete açıklık, tüm gelir gruplarındaki çoğu ülkenin ekolojik ayak izi üzerindeki olumlu etkileri yoluyla çevresel zararı artırmaktadır. Öztürk ve diğ.(2016) 144 ülkeyi 1988-2008 dönemi verileri ile ele aldıkları çalışmalarında ÇKE hipotezinin üst orta ve yüksek gelirli ülkelerde diğer gelirli ülkelere göre daha fazla mevcut olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Mrabet ve Alsamara(2017) Katar için 1980-2011 döneminde ÇKE varlığını hem Ekolojik ayak izi hem de CO2 emisyonu açısından incelemişlerdir. Ampirik sonuçlar; CO2 emisyonlarını kullandığında Katar'da ters U hipotezinin geçerli olmadığını, ekolojik ayak izi verisi kullanıldığında ise ters U-şeklinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Ulucak ve Bilgili (2018) çalışmasında 1961-2013 dönemi verileri ile yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler için ekonomik büyümenin çevresel bozulma üzerindeki etkilerini tartışmışlardır. Ticari açıklık, beşeri sermaye ve biyokapasiteyi kontrol değişkeni olarak kullandıkları bu çalışmada ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasında ÇKE varlığına ulaşmışlardır.

Destek ve diğerleri (2018) Avrupa Birliği ülkeleri için 1980-2013 döneminde ÇKE varlığını tartışmıştır. Elde edilen bulgulara göre gelir ile ekolojik ayak izi arasında U şeklinde bir ilişki vardır. Ayrıca AB ülkelerinde yenilenemeyen enerji çevresel bozulmayı artırırken, yenilenebilir enerji ve ticari açıklık çevresel bozulmayı azaltmaktadır.

Katircioğlu ve diğerleri (2018) Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'ne göre, 2016 itibariyle turist girişlerinde ilk 10 ülkeyi örneklem olarak aldıkları çalışmada 1995-2014 verileri ile ÇKE bağlamında turizmin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre EKC varlığı doğrulanırken, turizmin çevresel kaliteyi artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Tarazkar ve diğerleri (2018) İran ekonomisi için ÇKE yaklaşımının doğru olduğunu bulmuşlardır. Destek ve Sarkodie (2019)

ise yeni sanayileşmiş 11 ülkede 1977-2013 verileri ile ekolojik ayak izi, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Her ülkenin tahmin edici sonuçları değerlendirildiğinde Meksika, Filipinler, Singapur ve Güney Afrika'da geçerli ters U şeklinde bir ÇKE hipotezi bulunurken Çin, Hindistan, Güney Kore, Tayland ve Türkiye'de U şeklinde bir ilişki bulunmuştur.

Gülmez ve diğerleri (2020) 1961'den 2016'ya kadar olan dönem için ARDL Modellerini ve ECM tabanlı Granger nedensellik testini kullanarak Türkiye örneğinde enerji tüketimi ve ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru doğrusal olmayan nedenselliği araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine nedensellik vardır ve bu sonuç Türkiye'deki Çevresel Kuznets Eğrisi çerçevesini desteklemektedir.

Yılcı ve Pata (2020) Çin ekonomisinde ÇKE hipotezini araştırmıştır. Bu çalışmanın sonuçları, enerji tüketimi ve ekolojik karmaşıklığın hem kısa hem de uzun dönemde ekolojik ayak izini artırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin kısa dönem esnekliğinin uzun dönem esnekliğinden daha küçük olması, ÇKE hipotezinin Çin için geçerli olmadığını ima etmektedir. Çalışmada elde edilen bu bulgu zamanla değişen nedensellik testi ile doğrulanmaktadır.

Ahmad ve diğerleri (2020) doğal kaynakların, teknolojik yeniliklerin ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini 1984-2016 döneminde gelişmekte olan 22 ekonomi için araştırmış ve elde edilen bulgulara göre ÇKE hipotezi bu ülkelerde doğrulanmıştır.

Kihombo ve diğerleri (2021) finansal gelişme, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi ilişkisini 1990-2017 dönemi için Batı Asya ve Orta Doğu ülkeleri özelinde araştırmışlardır. Araştırma, modelde teknolojik yenilik, finansal gelişme ve kentleşmeyi hesaba katan seçilen ülkelerde Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezini ortaya koymaktadır.

Sacıb ve Benhmad (2021) ÇKE için Avrupa ülkelerinden kanıtlar ortaya koyma hedefi ile yaptığı çalışmasında gelir artışı ile ekolojik ayak izi arasında ÇKE ile paralel quadratik bir ilişki bulunmuşlardır. Ayrıca çalışmaya göre enerji tüketimi ekolojik ayak izine pozitif katkı sağlarken, nüfus artışı çevresel kalitenin belirlenmesinde önemli bir rol oynamamaktadır.

Murshed ve diğerleri (2022) Güney Asya ülkelerinde yenilenebilir enerji özelinde ÇKE varlığını incelemiştir. Sonuçlar, seçilen Güney Asya ülkeleri paneli için ÇKE hipotezinin geçerliliğini doğrulamıştır.

Mehmood (2022) 7 SAARC ülkesi için 1990-2016 döneminde biyokütle enerji tüketimi, küreselleşme ve doğal kaynakların ÇKE çerçevesinde etkilerini incelemiştir. ÇKE bu ülke grubu için doğrulanamamıştır.

Ansari (2022) çevresel kalitenin iki farklı göstergesini, ekolojik ayak izi ve CO₂ emisyonları, kullanarak ÇKE hipotezinin geçerliliğini Asya ülkelerinde araştırmıştır. ÇKE yaklaşımı ekolojik ayak izi kullanıldığında geçerli olurken, CO₂ emisyonu istihdam edildiğinde geçerliliğini yitirmektedir.

Li ve diğerleri (2022) 36 OECD ülkesi için çevresel bozulmanın bir göstergesi olarak ekolojik ayak izini kullanarak Çevresel Kuznets eğrisi hipotezini yeniden incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar; OECD ülkeleri için 1995-2015 döneminde ÇKE yaklaşımını doğrulamamaktadır.

2. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Milli gelirin çevresel bozulma üzerindeki etkisini 1980-2018 dönemi verileri ile incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada ekolojik ayak izi değişkeni bağımlı değişken olarak, kişi başına düşen milli gelir, milli gelirin karesi ve enerji tüketimi değişkenleri ise açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Tablo 1'de VAR modelinde kullanılan değişkenlerin tanımını, regresyon sonuçlarının

sunulduğu tablolardaki kısaltılmış isimlerini, ölçü birimlerini ve değişkenlerin alındığı kaynakları sunmaktadır.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımı

Değişkenler	Sembol	Tanım	Ölçü Birimi	Kaynak
Ekolojik ayak izi	EFP	Ekolojik Ayak İzi, hem sahip olduğumuz doğa miktarını hem de tükettiğimiz doğa miktarını değerlendiren ölçümdür.	Doğal logaritma	Global Footprint Network
Kişi başına düşen gayri safi milli hasıla	GDP	Kişi başına GSYİH, gayri safi yurtiçi hasılanın yıl ortası nüfusa bölümüdür. GSYİH, ekonomideki tüm yerleşik üreticilerin brüt katma değeri ve tüm ürün vergilerinden sübvansiyonların çıkartılması ile hesaplanır.	Doğal logaritma	World Development Indicator
Kişi başına düşen gayri safi milli hasılanın karesi	GDP2	Kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın kendisi ile çarpılmasıyla hesaplanmıştır.	Doğal logaritma	World Development Indicator
Energy consumption	EC	Kişi başına düşen toplam enerji kullanımını ifade eder. (kişi başına kg petrol eşdeğeri)	Doğal logaritma	World Development Indicator

Çalışmada ekonometrik model olarak vektör otokorelasyon (VAR) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin kullanılmasının sebebi modelde kullanılan tüm değişkenlerin seviyede durağan değilken birinci derecedeki farklarında durağanlaşmasıdır. Başka bir deyişle tüm değişkenler $I(1)$ 'dir. Bu durumda diğer bir yöntem olan ARDL sınır testinin uygulanmamasının sebebi ise değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin olmamasıdır. VAR yöntemi, bağımsız değişken olarak bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini ve ayrıca tüm bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerini kullanır. Bu nedenle, modeldeki tüm değişkenler içsel olarak kabul edilir, dışsal değişken yoktur (Wijeweera ve Mounter, 2008: 192). Ayrıca bu yöntem modeldeki her bir bağımsız değişkeni sırasıyla bağımlı değişken olarak kullanıp tüm değişkenlerin aralarındaki ilişkiyi incelemeye olanak sağlar. Çalışmada kullanılan VAR yönteminde kullanılan modeller şöyledir:

$$EFP_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i EFP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \lambda_i GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_i GDP_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^k \theta_i EC_{t-i} + u_{1t} \quad (1)$$

$$GDP_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \lambda_i GDP_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^k \gamma_i EC_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_i EFP_{t-i} + u_{2t} \quad (2)$$

$$GDP_t^2 = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i GDP_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^k \lambda_i EC_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_i EFP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_i GDP_{t-i} + u_{3t} \quad (3)$$

$$EC_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i EC_{t-i} + \sum_{i=1}^k \lambda_i EFP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_i GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_i GDP_{t-i}^2 + u_{4t} \quad (4)$$

Modeldeki her değişken sırasıyla bağımlı değişken olup aynı zamanda gecikmiş değeri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada Çevresel Kuznet Eğrisi (ÇKE) hipotezi Dünya Bankası'nın ülkeleri sınıflandırma listesine göre her bir ülke grubundan bir ülke seçilerek test edilmiştir. Bu bağlamda yüksek gelir grubundan İrlanda, üst-orta gelir grubundan Meksika, alt-orta gelir grubundan Tunus ve düşük gelir grubundan Sudan seçilerek her bir ülke için ayrı regresyon analizleri yapıp bu ülkelerin kişi başına düşen milli gelirlerinin çevresel bozulma üzerindeki etkisi incelenmiştir.

3. Ampirik Analiz Sonuçları

Çalışmada VAR yöntemini uygulamadan önce birim kök test analizleri yapılmıştır. Birim kök testleri için de literatürde en yaygın kullanılan iki test olan Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi (ADF) ve Philips Perron Birim Kök Testi (PP) uygulanmıştır. Kritik değerleri Schwarz, Akaike ve Hannan Quinn bilgi kriterlerinden çoğunluğa bakılarak kullanılmıştır.

3.1. İrlanda Örneği

Tablo 2 ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçlarını yüksek gelir grubundan seçilen İrlanda için sunmaktadır. Her iki testin sıfır hipotezi de değişkenlerin birim kök içerdiği yönündedir. Tablodan da görüldüğü üzere hem ADF testine göre hem de PP testine göre bütün değişkenler seviyede durağan değilken (birim kök içerirken) birinci farklarında durağandır. Diğer bir deyişle bütün değişkenler $I(1)$ 'dir. VAR metodunun kullanılmasının ön koşulu olan $I(1)$ şartı sağlanmıştır.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
	Düzyey	Birinci Fark	Düzyey	Birinci Fark
EFP	-3.548 (0.282)	-3.552*** (0.000)	-3.548 (0.285)	-3.552*** (0.000)
GDP	-3.563 (0.996)	-3.540** (0.011)	-3.536 (0.996)	-3.540** (0.011)
GDP ²	-3.536 (0.998)	-3.540** (0.048)	-3.536 (0.998)	-3.540*** (0.049)
EC	-3.560 (0.995)	-3.564*** (0.003)	-3.560 (0.995)	-3.564*** (0.003)

- Yüzde 5 anlam düzeyindeki kritik değerlerdir. Olasılık değerleri parantez içindedir.
- ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir.

Çevresel Kuznet Eğrisi hipotezinin İrlanda örneğindeki analizi için VAR yönteminin sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. VAR yöntemi uygulamasındaki kullanılan uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine (SIC) ve Hannan ve Quinn bilgi kriterine (HQIC) göre ikidir⁴.

Tablo 3'teki VAR sonuçlarına göre çevresel kirliliğin bir ve iki dönem gecikmeli çevresel bozulma değerlerinin çevresel bozulma üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Çevresel Kuznet Eğrisi test etmek amacıyla modele dahil edilen kişi başına düşen gelirin birinci gecikmeli değeri pozitif ve yüzde bir seviyesinde anlamlıdır. Diğer bir deyişle kişi başına milli gelirdeki artış ile çevresel bozulmadaki artış arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kişi başına düşen gelirin karesi ise negatif ve anlamlıdır ki bu da kişi başına düşen gelirdeki artışın önce çevresel kirliliği arttırdığını sonrasında ise kirliliği azaltıcı etkisi olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle ÇKE hipotezinin ifade ettiği çevresel kirlilik ile kişi başına düşen milli gelir arasındaki ters U şeklindeki ilişki İrlanda örneğinde doğrulanmıştır. Son değişken olan enerji kullanımının modele pozitif ve anlamlı girmesi beklenilmektedir.

---

4 Ekler bölümünde tüm ülke örnekleri için gecikme değeri seçimi kriterleri tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 3. Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Çevresel Bozulma Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişkenler	EFP	GDP	GDP ²	EC
Bağımsız Değişkenler				
EFP (L.1)	-0.0813 (0.699)	0.5651 (0.942)	129.31 (0.876)	-657.36* (0.067)
EFP (L.2)	-0.0085 (0.964)	-5.4541 (0.434)	-434.13 (0.561)	247.87 (0.442)
GDP (L.1)	0.0849*** (0.010)	1.2304 (0.315)	-9.5204 (0.942)	145.86*** (0.010)
GDP (L.2)	0.0921 (0.13)	0.7492 (0.584)	100.33 (0.493)	-136.40** (0.31)
GDP ² (L.1)	-0.0074** (0.032)	0.0074 (0.557)	2.2521* (0.097)	-1.3635** (0.20)
GDP ² (L.2)	0.0094 (0.11)	-0.0198 (0.188)	-2.3578 (0.143)	1.2353* (0.76)
EC (L.1)	0.0022* (0.089)	-0.0045 (-0.341)	-0.5855 (0.257)	1.0001*** (0.000)
EC (L.2)	-0.0011 (0.401)	0.0003 (0.943)	0.0833 (0.874)	-0.0036 (0.987)
constant	18.0754*** (0.000)	79.1761 (0.581)	507.71 (0.741)	6750.16 (0.309)
<p>- Katsayılar altındaki parantezler içinde olasılık değerleri sunulmaktadır. - L.1 birinci gecikmeyi temsil ederken L.2 ikinci gecikme değerini temsil etmektedir. - ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir. 10 anlam düzeyleridir</p>				

VAR modelinin ortaya koyduğu sonuçların güvenilir oluşunu test amacıyla Lagrange-Multiplier otokorelasyon testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur. Tablodan görüldüğü üzere olasılık değerlerinin iki gecikme için de 0,05 değerinden büyük olması

sebebiyle modelde otokorelasyon olmadığını ileri süren sıfır hipotezi reddedilememektedir.

Tablo 4. Lagrange-Multiplier Otokorelasyon Test Sonucu

lag	chi2	df	Prob>chi2
1	14.1298	16	0.58904
2	22.6899	16	0.12228

Değişkenlerin ve modelin bir bütün olarak normal dağılımının testi için ise Jarque-Bera testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Görüldüğü üzere bütün değişkenlerin ve bir bütün olarak modelin olasılık değerleri 0,05 büyük olup sıfır hipotezinin reddedilememektedir. Bu bağlamda değişkenler normal dağılmış olup VAR analiz sonuçlarının güvenilir olduğu kanıtlanmıştır.

Tablo 5. Jarque-Bera Normal Dağılım Testi

Equation	chi2	df	Prob>chi2
EFP	1.362	2	0.50624
GDP	0.640	2	0.72632
GDP ²	1.038	2	0.59518
EC	0.462	2	0.79357
All	3.501	8	0.89909

3.2. Meksika Örneği

Çevresel Kuznet Eğrisi'nin geçerliği üst-orta gelir grubunda bulunan Meksika için de test edilmiştir. VAR uygulamasını yapmadan önce bu metodun ön koşullarından olan değişkenlerin birinci derecede durağan olması şartını yine ADF ve PP birim kök testleriyle analiz edilmiş olup sonuçlar ise Tablo 6'da gösterilmiştir. Her iki birim kök testleri de neredeyse aynı sonucu vermiş olup

değişkenlerin tamamı seviyede durağan değilken birinci farklarında durağanlaşmış ve VAR yaklaşımının Meksika için de kullanılmasını mümkün hale getirmiştir.

Tablo 6. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
	Düzy	Birinci Fark	At level	Düzy
EFP	-3.548 (0.159)	-3.552*** (0.000)	-3.548 (0.158)	-3.552*** (0.000)
GDP	-3.548 (0.352)	-3.552*** (0.000)	-3.548 (0.353)	-3.552** (0.000)
GDP ²	-3.548 (0.337)	-3.552*** (0.000)	-3.548 (0.337)	-3.552*** (0.000)
EC	-3.548 (0.479)	-3.552*** (0.000)	-3.548 (0.479)	-3.552*** (0.000)

- Yüzde 5 anlam düzeyindeki kritik değerlerdir. Olasılık değerleri parantez içindedir.
- ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir.

Kişi başına düşen gelirin çevresel bozulma üzerindeki etkisi ÇKE hipotezi çerçevesinde incelenmek üzere VAR tekniği kullanılmıştır ve sonuçlar Tablo 7' de sunulmuştur. İlk sütunda ekolojik ayak izi bağımlı değişken olarak modele dahil edilirken yine aynı değişkenin ve diğer değişkenlerin 2 gecikmeli değerleri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Ekolojik ayak izinin iki gecikmeli değeri modele pozitif ve anlamlı girmesi çevresel bozulma üzerinde artırıcı etkisini göstermektedir.

ÇKE hipotezini değerlendirmek amacıyla modele dahil edilen GDP ve GDP² değişkenlerinin sırasıyla pozitif ve negatif olması ekonomik büyümenin başlangıçta çevre kirliliğini attırdığını, belirli bir eşikten sonra ise tam ters etki ederek çevresel iyileşmeye pozitif katkı sağladığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle ÇKE'nin Meksika örneğinde geçerli olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 7. Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Çevresel Bozulma Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişkenler	EFP	GDP	GDP ²	EC
Bağımsız Değişkenler				
EFP (L.1)	0.2597 (0.101)	0.0109 (0.890)	0.0209 (0.873)	0.002476 (0.294)
EFP (L.2)	0.4546*** (0.002)	0.2109 (0.106)	0.0199 (0.108)	-0.01416 (0.526)
GDP (L.1)	0.0131** (0.014)	0.7121*** (0.007)	0.1067** (0.014)	6.6597 (0.396)
GDP (L.2)	0.0893 (0.985)	-0.1574 (0.946)	-0.0112 (0.998)	-31.38 (0.646)
GDP ² (L.1)	-0.00803** (0.012)	-0.03725** (0.020)	-5.5156** (0.037)	-3.6423 (0.444)
GDP ² (L.2)	-1.4475 (0.959)	-0.00233 (0.868)	-0.5328 (0.819)	1.6567* (0.693)
EC (L.1)	0.2835** (0.040)	-0.00432 (-0.534)	-0.00541 (0.637)	0.6534*** (0.002)
EC (L.2)	-0.1221 (0.381)	0.002715*** (0.000)	0.0449*** (0.000)	0.2287 (0.271)
constant	-5.7609*** (0.002)	-25.8771*** (0.006)	-46.3078*** (0.003)	134.46*** (0.632)
<p>- Katsayılar altındaki parantezler içinde olasılık değerleri sunulmaktadır. - L.1 birinci gecikmeyi temsil ederken L.2 ikinci gecikme değerini temsil etmektedir. - ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir. 10 anlam düzeyleridir</p>				

VAR modelinin güvenilirliğini sınamak amacıyla otokorelasyon ve normal dağılım testleri yapılmıştır. Otokorelasyon testi için Lagrange-Multiplier otokorelasyon testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 8’te sunulmuştur. Tablodan görüldüğü üzere olasılık değer-

lerinin iki gecikme için de 0,05 değerinden büyük olması nedeniyle modelde otokorelasyon sorunu yoktur.

Tablo 8. Lagrange-Multiplier Otokorelasyon Test Sonucu

lag	chi2	df	Prob>chi2
1	22.1823	16	0.13740
2	14.6665	16	0.54918

Normal dağılım testi için ise Jarque-Bera Normal Dağılım testi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 9'da sunulmuştur. Tabloya göre her bir değişkenin olasılık değerinin 0,05 ten büyük olması sebebiyle değişkenlerin normal dağıldığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilemez. Bu bağlamda değişkenlerin normal dağıldığı varsayımı Meksika örneği için de doğrulanmıştır.

Tablo 9. Jarque-Bera Normal Dağılım Testi

Equation	chi2	df	Prob>chi2
EFP	1.099	2	0.57726
GDP	0.912	2	0.63368
GDP ²	1.541	2	0.46268
EC	1.271	2	0.52967
All	2.109	8	0.71581

3.3. Tunus Örneği

Çevresel Kuznet Eğrisi'nin geçerliği alt-orta gelir grubundan Tunus için sınanmıştır. ÇKE hipotezine göre iktisadi gelişmeyle birlikte başlangıçtaki yoğun sanayi üretiminden çevreyi daha az kirleten hizmet sektörüne geçiş yaşanmakta ve çevre kirliliğine daha az sebebiyet veren sürdürülebilir teknolojiye geçiş yaşanmaktadır (Erataş ve Uysal, 2014: 7). Bu çerçevede alt-orta gelir ve düşük

gelir gruplarındaki ülkelerde ÇKE hipotezinin geçerliği beklenmemektedir. VAR analizinden daha önce de belirtildiği gibi birim kök sınamaları yapılmış ve sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur. Tablodan da görüldüğü üzere değişkenlerin hiçbiri seviyede durağan değilken birinci farklarında durağanlaşmıştır.

Tablo 10. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
	Düzyey	Birinci Fark	Düzyey	Birinci Fark
EFP	-3.548 (0.581)	-3.556*** (0.000)	-3.548 (0.582)	-3.552*** (0.000)
GDP	-3.536 (0.412)	-3.540*** (0.000)	-3.536 (0.412)	-3.540** (0.000)
GDP ²	-3.536 (0.437)	-3.540*** (0.000)	-3.536 (0.437)	-3.540*** (0.000)
EC	-3.544 (0.197)	-3.548*** (0.000)	-3.544 (0.197)	-3.548*** (0.000)

Yüzde 5 anlam düzeyindeki kritik değerlerdir. Olasılık değerleri parantez içindedir.
***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir.

Kişi başına düşen gelirin çevresel bozulma üzerindeki etki-si analizi VAR metoduyla yapılmış ve sonuçlara Tablo 11' de yer verilmiştir. Kişi başına geliri temsil eden GDP değişkeni pozitif ve anlamlı iken GDP² değişkeni modele istatistiksel olarak anlamlı girmemiş olup ÇKE hipotezinin geçerliliği Tunus örneğinde doğrulanmamıştır. Yukarıda değinildiği üzere bu sonuç beklentilere karşılamaaktadır.

Tablo 11. Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Çevresel Bozulma Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişkenler	EFP	GDP	GDP ²	EC
Bağımsız Değişkenler				
EFP (L.1)	0.4080** (0.012)	-0.2883 (0.195)	-3.7332 (0.208)	0.1809 (0.220)
EFP (L.2)	0.2811* (0.091)	0.1665 (0.466)	2.1252 (0.484)	0.3213** (0.034)
GDP (L.1)	0.4456* (0.093)	-2.7532 (0.544)	-4.6963 (0.437)	0.7596 (0.800)
GDP (L.2)	-2.9742 (0.343)	-2.4623 (0.567)	-3.1719 (0.586)	0.5984 (0.834)
GDP ² (L.1)	0.0321 (0.897)	0.2773 (0.415)	0.4469 (0.324)	-0.0663 (0.769)
GDP ² (L.2)	0.2242 (0.340)	0.1714 (0.595)	2.1671 (0.614)	-0.0512 (0.811)
EC (L.1)	0.0358* (0.842)	-0.1355 (0.583)	-1.8964 (0.564)	0.4531*** (0.006)
EC (L.2)	0.3346 (0.056)	0.5591** (0.020)	7.5613** (0.018)	-0.0774 (0.626)
constant	13.2467 (0.131)	-19.7131 (0.102)	24.6282 (0.124)	-6.5001 (0.415)
<ul style="list-style-type: none"> - Katsayılar altındaki parantezler içinde olasılık değerleri sunulmaktadır. - L.1 birinci gecikmeyi temsil ederken L.2 ikinci gecikme değerini temsil etmektedir. - ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir. 10 anlam düzeyleridir 				

Güvenirlilik testlerinden Lagrange-Multiplier otokorelasyon testi ve Jarque-Bera Normal dağılım testi uygulanmıştır. Bulgular sırasıyla Tablo 12 ve Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 12. Lagrange-Multiplier Otokorelasyon Test Sonucu

lag	chi2	df	Prob>chi2
1	21.4992	16	0.16011
2	22.5478	16	0.12637

Tablo 13'te görüldüğü üzere modelde otokorelasyon sorunu yoktur. Tablo 13 ise değişkenlerin normal dağıldığını göstermektedir.

Tablo 13. Jarque-Bera Normal Dağılım Testi

Equation	chi2	Df	Prob>chi2
EGP	3.448	2	0.17838
GDP	0.490	2	0.78282
GDP ²	0.209	2	0.90075
EC	1.451	2	0.48414
All	5.597	8	0.69225

3.4. Sudan Örneği

Düşük gelirli ülke grubundan Sudan örnek ülke olarak seçilip, ÇKE hipotezinin geçerliliği bu ülke bazında da test edilmiştir. VAR analizine başlamadan önce birim kök testleri yapıp Tablo 14'te test sonuçları sunulmuştur. Hem ADF birim kök testi hem de PP birim kök testi değişkenlerin I(1) olduğunu göstermektedir. Düşük gelirli ülke grubundan olan Sudan örneğinde ÇKE hipotezinin geçerliliği olmayacağı beklentisiyle VAR analizi yapıp ampirik sonuçlar Tablo 15'te rapor edilmiştir.

Tablo 14. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
	Düzyey	Birinci Fark	Düzyey	Birinci Fark
EFP	-3.548 (0.145)	-3.552*** (0.000)	-3.548 (0.145)	-3.552*** (0.000)
GDP	-3.536 (0.374)	-3.540*** (0.000)	-3.536 (0.374)	-3.540** (0.000)
GDP ²	-3.536 (0.392)	-3.540*** (0.000)	-3.536 (0.392)	-3.540*** (0.000)
EC	-3.544 (0.788)	-3.548*** (0.000)	-3.544 (0.788)	-3.548*** (0.000)
<p>- Yüzde 5 anlam düzeyindeki kritik değerlerdir. Olasılık değerleri parantez içindedir.</p> <p>- ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir.</p>				

VAR analizi sonuçlarına göre Sudan'daki kişi başına düşen milli gelirdeki artış çevresel kirliliği arttırıcı etkiye sahipken GDP² değişkeninin modele anlamlı olarak dahil olmaması ÇKE hipotezinin bu ülkede geçerli olmadığını göstermektedir. Enerji tüketiminin simgeleyen EC değişkeninin ise pozitif ve anlamlı olması ülkedeki enerji tüketimindeki artışın çevresel bozulmayı arttırıcı etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 15. Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Çevresel Bozulma Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişkenler	EFP	GDP	GDP ²	EC
Bağımsız Değişkenler				
EFP (L.1)	0.4486*** (0.002)	0.0808 (0.419)	1.8135 (0.150)	-46.7282* (0.072)
EFP (L.2)	0.5481*** (0.000)	0.0607 (0.570)	-1.8752 (0.164)	32.8187 (0.237)
GDP (L.1)	0.4504** (0.037)	0.7932*** (0.000)	-1.1388 (0.553)	78.5235** (0047)
GDP (L.2)	0.3404 (0.112)	0.07529 (0.617)	2.0021 (0.292)	135.3073*** (0.001)
GDP ² (L.1)	-0.0035 (0.140)	-0.00233 (0158)	0.5637*** (0.007)	0.5041 (0.240)
GDP ² (L.2)	0.0021 (0.385)	0.00147 (0.376)	-0.2247 (0.286)	-0.0334 (0.994)
EC (L.1)	0.00013* (0.136)	0.00015** (0.015)	-0.003099 (0.679)	0.9038*** (0.000)
EC (L.2)	-0.00008 (0.273)	-0.00018*** (0.001)	0.00918 (0.171)	-0.1185 (0.391)
Constant	0.7741 (0.403)	-1.5661** (0.016)	-2.0573 (0.797)	-86.8141 (0.608)
<ul style="list-style-type: none"> - Katsayılar altındaki parantezler içinde olasılık değerleri sunulmaktadır. - L.1 birinci gecikmeyi temsil ederken L.2 ikinci gecikme değerini temsil etmektedir. - ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeylerini göstermektedir. 10 anlam düzeyleridir 				

Son olarak otokorelasyon testi için Lagrange-Multiplier testi normal dağılım testi için de Jarque-Bera Normal dağılım testi uy-

gulanmıştır. Bulgular sırasıyla Tablo 16 ve Tablo 17’te sunulmuştur. Tablo 16’den görüleceği üzere modelde otokorelasyon sorunu yoktur. Tablo 17 ise değişkenlerin normal dağıldığı bulgusunu sunmaktadır.

Tablo 16. Lagrange-Multiplier Otokorelasyon Test Sonucu

lag	chi2	df	Prob>chi2
1	14.8517	16	0.53553
2	15.9167	16	0.45879

Tablo 16’den görüleceği üzere modelde otokorelasyon sorunu yoktur. Tablo 17 ise değişkenlerin normal dağıldığı bulgusunu sunmaktadır.

Tablo 17. Jarque-Bera Normal Dağılım Testi

Equation	chi2	df	Prob>chi2
EFP	1.484	2	0.47619
GDP	0.561	2	0.75531
GDP ²	0.265	2	0.87600
EC	2.697	2	0.25959
All	5.007	8	0.75681

4.Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışmada ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin ekolojik ayak izi üzerine etkisi 4 ayrı ülke grubuna örnek olan İrlanda, Meksika, Tunus ve Sudan için 1980-2018 döneminde incelenmiştir. Böylece Dünya Bankası tasnifine göre tüm gelir grupları için ÇKE hipotezi değerlendirmeye tabi tutulmuştur. VAR analizinin kullanıldığı bu çalışmada modellerin tanısal testleri dikkate alındığında herhangi bir problemle karşılaşılmamıştır. Elde edilen so-

nuçlara göre yüksek gelir grubunda olan İrlanda ve üst orta gelir grubundaki Meksika için ÇKE hipotezi doğrulanmıştır. Buna karşılık alt orta gelir grubunda yer alan Tunus ve düşük gelirli ülke grubunda yer alan Sudan için gelir seviyesindeki artışın çevresel bozulmaya neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ülkelerin kalkınmasında henüz belli bir eşiğe gelinmemesi nedeni ile gelirin karesinin anlamsız olduğu sonucu literatürle tutarlı görülmektedir. Dört ayrı modeldeki sonuçlar ÇKE hipotezini bir bütün olarak doğrulamaktadır.

Analize tabi tutulan ülkelere Tunus ve Sudan'ın çevre ile ekonomi ilişkisinde diğer ülkelere göre aynı patikada yer alsa da henüz kalkınmasının belirli bir eşiğe gelmemesi nedeni ile çevresel bozulmada artış görülmektedir. Tunus'ta sanayi ve hizmet sektörü ağırlıklı bir ekonomik yapı mevcuttur. Sanayi ve hizmet sektörünün üretimindeki payı sıkı çevre politikaları ile desteklenmedikçe çevresel bozulmayı artırmaktadır. Sudan ekonomisi ise genel anlamda tarıma dayalı olup, tarım sektöründeki üretim yapısıyla çevresel bozulmayı artırıcı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin çevresel sürdürülebilirlik açısından çevre dostu üretimi önemelemesi, enerji tüketimi bileşenlerinde yenilenebilir enerji alanına teşvik yapılması önerilmektedir. Nihai olarak ekonomik büyüme amacının çevre politikaları ile eşanlı yürütülmesi sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, M., Jiang, P., Majeed, A., Umar, M., Khan, Z., & Muhammad, S. (2020). The dynamic impact of natural resources, technological innovations and economic growth on ecological footprint: an advanced panel data estimation. *Resources Policy*, 69, 101817.
- Al-Mulali, U., Weng-Wai, C., Sheau-Ting, L., & Mohammed, A. H. (2015). Investigating the environmental Kuznets curve (EKC) hypothesis by utilizing the ecological footprint as an indicator of environmental degradation. *Ecological indicators*, 48, 315-323.

- Ansari, M. A. (2022). Re-visiting the Environmental Kuznets curve for ASEAN: A comparison between ecological footprint and carbon dioxide emissions. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 168, 112867.
- Destek, M. A., & Sarkodie, S. A. (2019). Investigation of environmental Kuznets curve for ecological footprint: the role of energy and financial development. *Science of the Total Environment*, 650, 2483-2489.
- Destek, M. A., Ulucak, R., & Dogan, E. (2018). Analyzing the environmental Kuznets curve for the EU countries: the role of ecological footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(29), 29387-29396.
- Erataş, F., & Uysal, D. (2014). Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımının “Bric” Ülkeleri Kapsamında Değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(1), 1-25.
- Gülmez, A., Altıntaş, N., & Kahraman, Ü. O. (2020). A puzzle over ecological footprint, energy consumption and economic growth: the case of Turkey. *Environmental and Ecological Statistics*, 27(4), 753-768.
- Kaika, D., & Zervas, E. (2013). The Environmental Kuznets Curve (EKC) theory—Part A: Concept, causes and the CO2 emissions case. *Energy policy*, 62, 1392-1402.
- Katircioglu, S., Gokmenoglu, K. K., & Eren, B. M. (2018). Testing the role of tourism development in ecological footprint quality: evidence from top 10 tourist destinations. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(33), 33611-33619.
- Kihombo, S., Ahmed, Z., Chen, S., Adebayo, T. S., & Kirikkaleli, D. (2021). Linking financial development, economic growth, and ecological footprint: what is the role of technological innovation?. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(43), 61235-61245.
- Lantz, V., & Feng, Q. (2006). Assessing income, population, and technology impacts on CO2 emissions in Canada: where's the EKC?. *Ecological Economics*, 57(2), 229-238.

- Li, R., Wang, X., & Wang, Q. (2022). Does renewable energy reduce ecological footprint at the expense of economic growth? An empirical analysis of 120 countries. *Journal of Cleaner Production*, 346, 131207.
- Mehmood, U. (2022). Biomass energy consumption and its impacts on ecological footprints: analyzing the role of globalization and natural resources in the framework of EKC in SAARC countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(12), 17513-17519.
- Mrabet, Z., & Alsamara, M. (2017). Testing the Kuznets Curve hypothesis for Qatar: A comparison between carbon dioxide and ecological footprint. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 1366-1375.
- Murshed, M., Haseeb, M., & Alam, M. (2022). The environmental Kuznets curve hypothesis for carbon and ecological footprints in South Asia: the role of renewable energy. *GeoJournal*, 87(3), 2345-2372.
- Ozturk, I., Al-Mulali, U., & Saboori, B. (2016). Investigating the environmental Kuznets curve hypothesis: the role of tourism and ecological footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 23(2), 1916-1928.
- Pata, U. K. (2021). Renewable and non-renewable energy consumption, economic complexity, CO2 emissions, and ecological footprint in the USA: testing the EKC hypothesis with a structural break. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(1), 846-861.
- Saqib, M., & Benhmad, F. (2021). Does ecological footprint matter for the shape of the environmental Kuznets curve? Evidence from European countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(11), 13634-13648.
- Tarazkar, M. H., Ghorbanian, E., & Bakhshoodeh, M. (2018). The Effect of Economic Growth on Environmental Sustainability in Iran: Application of Ecological Footprint. *Journal of Environmental and Natural Resource Economics*, 2(3), 51-70.

- Ulucak, R., & Bilgili, F. (2018). A reinvestigation of EKC model by ecological footprint measurement for high, middle and low income countries. *Journal of cleaner production*, 188, 144-157.
- Wijeweera, A., & Mounter, S. (2008). A VAR analysis on the determinants of FDI inflows: The case of Sri Lanka. *Applied Econometrics and International Development*, 8(1).
- Yang, B., Jahanger, A., & Ali, M. (2021). Remittance inflows affect the ecological footprint in BICS countries: do technological innovation and financial development matter?. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(18), 23482-23500.
- Yilanci, V., & Pata, U. K. (2020). Investigating the EKC hypothesis for China: the role of economic complexity on ecological footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(26), 32683-32694.

Eklentiler: Tablo A1. Gecikme Değeri Seçme Kriterler Testleri, İrlanda örneği

Lag	LL	LR	df	AIC	HQIC	SBIC
0	-489.827			30.8642	30.9249	31.0474
1	-336.485	306.68	16	22.2803	22.584	23.1964
2	-317.075	38.821	16	22.0672	22.6138*	23.7161*
3	-300.331	33.487	16	22.0207*	22.8102	24.4025
4	-282.547	35.569*	16	21.9092	22.9416	25.0239

Tablo A2. Gecikme Değeri Seçme Kriterler Testleri, Meksika örneği

Lag	LL	LR	df	AIC	HQIC	SBIC
0	-926.355			53.1632	53.2245	53.3409
1	-842.447	167.82	16	49.2827	49.5895	50.1714
2	-830.571	23.752	16	49.5183	50.0706*	51.1181*
3	-814.703	31.735	16	49.5259*	50.3236	51.8367
4	-794.253	40.9*	16	49.2716	50.3147	52.2934

Tablo A3. Gecikme Değeri Seçme Kriterler Testleri, Tunus örneği

Lag	LL	LR	df	AIC	HQIC	SBIC
0	-503.202			28.983	29.0444	29.1607
1	-415.203	176	16	24.8687	25.1755	25.7575*
2	-402.557	25.293	16	25.0604*	25.6126*	26.6602
3	-384.099	36.916	16	24.9199	25.7176	27.2307
4	-368.942	30.313*	16	24.9681	26.0113	27.9899

Tablo A4. Gecikme Değeri Seçme Kriterler Testleri, Sudan örneği

Lag	LL	LR	df	AIC	HQIC	SBIC
0	-339.758			19.6433	19.7047	19.821
1	-216.424	246.67	16	13.5099	13.8167	14.3987*
2	-194.876	43.096*	16	13.1929*	13.7451*	14.7927
3	-182.219	25.314	16	13.3739	14.1816	15.6947
4	-169.507	25.424	16	13.5718	14.615	16.5936

Tedarik Zinciri Yönetiminde Blok Zincir Teknolojisinin Önemi

Burcu YENGİL BÜLBÜL¹

GİRİŞ

Tedarik Zinciri Yönetimi, kaynakların tedariki, bu kaynakların ürünlere dönüştürülmesi ve tüm lojistik yönetimi faaliyetleri dahil olmak üzere tedarikçiler, araçlar, üçüncü taraf hizmet sağlayıcılarının kısaca kanala dahil olan tüm ortakların işbirliğinin yönetimidir. Bilgi asimetrisini azaltmasına ve kurumlar arası işbirliğinin derecesini artırmasına rağmen, bir tedarik zincirine katılan şirketler, ortaklara tam olarak güvenemediğinde verileri paylaşmaya daha az meyillidir (Longo vd., 2019: 59).

Blok zinciri teknolojisi geçmişte gerçekleştirilen tüm işlemler hakkında bilgi içeren ve Bitcoin protokolü üzerinde çalışan bir iş-

---

1 Araştırma Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Gaziantep Türkiye. E-Posta: byengil@gantep.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-9338-2172

lem veri tabanıdır (Niranjanamurthy vd. 2018). İlk olarak finans sektöründe kendini gösteren blok zincir teknolojilerinin, zamanla birçok alanda aracı faaliyetler üstleneceği düşünülmektedir. Teknolojinin, üçüncü bir kişiye ihtiyaç duymaması onu cazip hale getiren bir özelliğidir. Ayrıca, tedarik zinciri üyelerinin bu teknolojiyi kullanarak yaptıkları işlemlerde, her işlemin üye tarafından şifreli bloğa dönüştürülmesi de oldukça önemlidir. Örneğin Akıllı sözleşmeler ile anlaşma olmadan zincirde bulunan tarafların herhangi bir değişiklik yapması mümkün değildir. Yine tabanında blok zinciri teknolojisine bağlı olan Nesnelerin interneti teknolojisi, RFID etiketleri, akıllı telefonlar, sensörler vs. vasıtasıyla etkileşim kurması, bu yolla kendini duruma göre yapılandırabilmesi, teknolojinin bir kimliğe ve akla sahip olduğunu gösterir. Aynı zamanda blok zincir uygulamaları işlem süreçlerinin güvenli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır (Bakan ve Şekkel, 2019: 2856). Bu çalışmada, blok zincir teknolojisi ve bu teknolojinin tedarik zinciri yönetimi alanında yerli ve yabancı literatür taraması yapılarak bilgi sunulmaktadır. Çalışmada öncelikle blok zincir teknolojisinin tanımı, yapısı, özellikleri ve uygulama alanları kavramsal olarak ifade edilmiştir. Daha sonra ise tedarik zinciri yönetimi ile blok zincir teknolojisinin tedarik zinciri üzerindeki uygulamaları ve konu ile ilgili yapılmış çalışmalara dair bilgiler yer almaktadır. Son bölümde ise bulguların değerlendirilmesi yapılarak, blok zincirinin olası risklerinden bahsedilmektedir.

BLOK ZİNCİRİ TEKNOLOJİSİ (BZT)

Bir sanal para birimi olan Bitcoin'i üreten Satoshi Nakamoto, 2008 yılında yazdığı makalesi (A Peer-to-Peer Electronic Cash System) ile blok zinciri teknolojisinden (BZT) ilk bahseden kişi olmuştur. Blok zincirinin 6 temel özelliği vardır: merkezi olmama, şeffaflık, açık kaynak, bağımsızlık, değişmezlik ve kaynağın belli olmamasıdır (Niranjanamurthy, 2018). Satoshi, BZT'nin çalışma prensibini Bitcoin'i temel alarak belirlemiştir (İrak ve Topçu, 2020: 172).

Kesin bir ifade şekli olmamakla beraber, blok zinciri şifreleme yoluyla birbirine bağlanmış bilgi blokları olarak tanımlanabilir (Bakan ve Şekkel, 2019: 2851). Blok zinciri, özünde dağıtılmış bir defter mantığında çalışan yeni nesil bir işlem doğrulama mekanizmasıdır. Bu zincirde yapılan ve kripto olarak kaydedilen her işlem kaydı “blok” olarak adlandırılmaktadır. Blok denilmesinin sebebi değiştirilemez ve silinemez olmasındandır (Yıldız ve Baştuğ, 2018: 42).

Bir blok zinciri teknolojisi, katılımcılar tarafından yapılan işlemlerin kaydını tutan, halka açık bir defter olarak düşünülebilir. Çoğu durumda, bu işlemler bazı (sanal) varlıklar ile ilgilidir ve genellikle varlığın miktarlarının bir hesaptan diğerine taşınmasını içerir. Blok zinciri teknolojisinde, her katılımcı, defterin yerel bir kopyasını tutar ve işlemleri tüm ağa aktaran bir ağ sistemcisi çalıştırır. Sistemci ayrıca ağa yeni işlemler enjekte edebilir (Niranjanamurthy, 2018).

Blok zincirinin en büyük avantajı, yük paylaşımı sorunlarının üstesinden gelmesine yardımcı olan dağıtılmış bilgi işlem teknolojisi için kullanılmasıdır. Dağıtılmış bilgi işlem teknolojisi ayrıca, blok zinciri teknolojisini tıbbi kayıtlar, yönetim faaliyetleri, bilgi işleme, belgeleme, gıda izlenebilirliği gibi hassas bilgileri depolamak için çok güvenilir bir sistem haline getirmektedir.

Şekil 1: Blok Zincirin Temel Özellikleri (Hackius ve Petersen, 2017: 5)

Blok zinciri, bir ağ ortamındaki veri bloğunun o ağa erişim izni verilen tüm kullanıcılar tarafından izlenmesini, doğrulanmasını, merkezi olmayan bir yerde değişmez dağıtılmış veritabanı içinde kalıcı olarak depolanmasını sağlayan şifreli bir dosyalama sistemidir (Öz ve Gören, 2019: 23).

Blok zincir teknolojileri, yoğun olarak finansal çözümler için kullanılsa da, finansal olmayan dünyada da geniş uygulama alanına sahiptir. Denetim ve güvenliği tek merkezden sağlamanın zor olduğu ve bu güvenlik kontrollerini sağlamak için yüksek maliyetlere ihtiyaç duyulan dağınık yapıdaki alanlarda BZT kullanmak avantajlı olabilir. Örneğin akıllı teknoloji sayesinde, maddi varlıklar (araba, ev, beyaz eşya, gibi) ve maddi olmayan varlıklar (patent, marka, şirket hisseleri gibi) bütünleştirilerek kayıt altına alınabilmektedirler (akıllı mülkiyet). Bunlara ilaveten, BZT'nin kullanılabilceği uygulama alanlarına, ürünleri kopyadan koruyan sistemler, Telif Kayıt Sistemleri, Vekaleten Oy Kullanma, Tapu Kayıt Sistemleri, Kamu İhaleleri, Sağlık Kayıtları, Müşteri Tanıma örnek olarak verilebilir (İrak ve Topçu, 2020: 174).

TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ VE BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİLERİ

Tedarik Zinciri Yönetimi, tedarikçilerin, üreticilerin ve dağıtım merkezlerinin etkin entegrasyonunda yer alan firmaların stratejik düzeydeki eylemlerinden taktik ve operasyonel düzeydeki eylemlere kadar uzanan tüm faaliyetleri kapsar. Kalite odaklı işletmeler, tedarik zinciri yönetimi süreçlerini anlamalarına ve bu süreçleri doğru ve rasyonel bir şekilde tasarlama becerilerine bağlıdır. Tedarik zinciri yönetimi, süreç odaklı bir stratejidir ve düşük maliyetle yüksek kaliteyi hedefler (Öz ve Gören, 2019: 21,22). Taşımacılık ve lojistik endüstrisinde blok zinciri teknolojisinin uygulanmasının geniş kapsamlı etkilere sahip olması beklenmektedir (Dobrovnik vd., 2018: 2). Lojistik yönetimi, hammadde, ara ürün ve nihai ürünlerin akışı ve stoklanması gibi faaliyetlerin tedarik zinciri içinde stratejik bir şekilde yönetilmesini kapsamaktadır. Sonuçta

tedarik zinciri yönetiminin etkinliği ile lojistik yönetiminin etkinliği doğru orantılıdır (Bakan ve Şekkeli, 2019: 2587). Geçmiş uygulamaların ve planlanan faaliyetlerin kaydedilmesi bu alanda büyük önem taşımaktadır. Günümüz iş dünyasında, bir şirketin işlemlerinin verileri özel olarak saklanır ve çoğu durumda tüm faaliyetlerin ana defteri yoktur. Aksine, bu bilgiler genellikle dahili işlevler ve iş birimleri arasında dağıtılır, bu da işlemleri uzlaştırmayı zaman alıcı ve hataya açık bir çaba haline getirir. Örneğin, tipik bir stok işlemi mikrosaniyeler içinde gerçekleştirilebilir, ancak, stok devri çok daha uzun sürebilir, çünkü tedarik zincirinde yer alan tarafların birbirlerinin defterlerine erişimleri yoktur. Blok zinciri tabanlı bir sistemde, defter çok sayıda özdeş veritabanında çoğaltılırken, işlemleri saniyeler içinde güvenli ve doğrulanabilir bir şekilde gerçekleştirilebilir (Dobrovnik vd., 2018: 3). Her alanda olduğu gibi tedarik zinciri yönetiminde de inovasyondan faydalanmak daha etkin ve verimli sonuçlara ulaşmayı sağlayacaktır. Örneğin; radyo frekanslı kimlik tanımlama (RFID), elektronik veri değişimi (EDI), internet, kurumsal kaynak planlaması (ERP), tedarik zinciri yönetimi/planlaması yazılımı (SCM/SCP) bu yeniliklerden bazılarıdır. Günümüzde, bu yeniliklere ilaveten üzü her geçen gün artan blok zincir teknolojisi önem kazanmıştır.

Netice itibarıyla, firmaların araştırma geliştirme faaliyetleri ile teknolojik inovasyon yapabilme gücü, aynı zamanda o ülkenin dış ticaret performansı vasıtasıyla ekonomik büyüme üzerinde de direkt etkiye sahip olacaktır (Aydın ve Artan, 2021: 1120).

Öngörülebilir bir ekonomik ortam firmalar ve sektörler için oldukça önemlidir. Özellikle finansal piyasalarda tüketici ve yatırımcı güvenini tesis etmek ve bunu korumak uzun bir süreçtir. Hatta öyle ki bir firmayı başa baş noktasına ulaşma mücadelesi içinde bırakabilir (Ekşi ve Doğan, 2020: 198). Blok zinciri teknolojisi, tedarik zincirinde bir ürünün üretiminden satışına kadar olan her süreci şeffaflık içerisinde kaydetmekte ve belgelendirebilmektedir. Bir ürünün üretiminden ve satışına kadar her işlem için bir blok oluşturulabilmektedir. Sağlanan şeffaflık ile ürünün izlenebilirliği

artmakta ve geçtiği her aşama kolayca denetlenebilmektedir. Nihayetinde tüketicilerin satıcılara duyduğu güven artmaktadır. BZT ayrıca, hırsızlık ve dolandırıcılık gibi eylemlerden kaçınmada da önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel tedarik zincirinde talep planlama, iletişim ile yönlendirilirken, BZT’ de talep, geçmiş ve şu anda ki talebe göre belirlenmektedir. Talepte meydana gelen değişimlere cevap verebilmek için sistem ortaklara/işletmelere zamanında bilgi ulaştırmaktadır. Şirketler, hangi ürünün hangi saatte piyasaya sürüleceğine karar vermekte ve müşterilerin talebini doğrudan karşılayabilmektedirler (İrak ve Topçu, 2020: 175,176).

LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde sınırlı sayıda olsa da Blok zinciri teknolojilerinin tedarik zincirine süreçlerine uygulanması ile ilgili bazı çalışmalar yer almaktadır.

Voronchenko (2017), bir blok zincirinin farklı kullanım durumları için uygun bir çözüm olup olmadığını analiz etmiştir. İzinsiz ve izimli blok zincirleri arasında ayırım yaparak özelliklerini merkezi bir veri tabanıyla karşılaştırmıştır. Sonuç olarak blok zinciri teknolojisi, yeni uygulamalarını bulması gereken umut verici bir teknolojidir.

Nithya vd. (2018), blok zinciri teknolojisinin SWOT analizini yaptıkları çalışmada, BZT avantajlarının dezavantajlarına göre daha fazla sayıda olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aracılık, yüksek kaliteli veriler, dayanıklılık, güvenilirlik, şeffaflık ve değişmezlik, verimlilik, denetlenebilirlik, izlenebilirlik, daha hızlı işlemler, daha düşük işlem maliyetleri gibi avantajlarının yanında büyük enerji tüketimi, siber güvenlik endişeleri, dijital imzaların oluşturulması ve doğrulanmasının sayısal olarak karmaşıklığı gibi dezavantajları vardır.

Yıldız ve Baştuğ (2018), çalışmalarında tedarik zinciri içerisinde bir emtia senedi olarak kullanılan elektronik konşimentoların blok zincir temelli elektronik konşimentolara dönüşmesi halinde sun-

dukları fırsat ve tehditleri ile güçlü ve zayıf yönleri ortaya koymuşlardır. Çalışma sonucunda, geleneksel elektronik konşimentoların finans sistemi ile uyum sorunları bulunduğunu ancak, blok zinciri temelli elektronik konşimento platformlarının açık bir sistem içerisinde paydaşlara tüm bilgiyi kriptolu olarak sunduğu için bankacılık sisteminin herhangi bir ana veri tabanına veya merkeze bağlı kalmadan işlem yapması kolay hale geldiği bilgisine ulaşılmıştır.

Dobrovnik vd. (2018), çalışmalarında lojistikte blok zinciri teknolojisi için potansiyel uygulamaların neler olduğu ve lojistikte blok zinciri teknolojisine nereden başlanması gerektiğini araştırmışlardır. Çoğu lojistik şirketi için, başlamanın en iyi yolu, vakaları takip etmektir. Ayrıca lojistik yöneticileri, gerekli işbirliği ve fikir birliği ile yasal ve düzenleyici engeller gibi blok zinciri zorluklarının farklı boyutlarını daha iyi anlamalarına yardımcı olacaktır.

Öz ve Gören (2019), *Tedarik Zinciri Yönetim Sürecinde Blok Zincir Teknolojisinin Uygulaması* isimli çalışmalarında, üç farklı yabancı firmanın blok zinciri uygulamalarını anlatmıştır. Verilen örneklerde blok zincir teknolojisinin sadece taşımacılıkta değil, tarım, sanayi ve hizmet sektörünün aşamalarında da kullanılabileceği görülmüştür.

Yıldızbaşı ve Üstünyer (2019), yaptıkları çalışmada, Türkiye'deki hal yasası uygulaması kapsamında sebze ve meyvelerin bir aracıya (komisyoncuya) ihtiyaç duymadan tedarik zinciri içerisinde blok zinciri teknolojisi kullanılarak denetim ve kayıt sistemini kolaylaştırmayı amaçlayan bir öneri sunmuşlardır. Bu öneride, siber saldırılara karşı korunma amacıyla merkezi bir veri tabanının aksine dağıtık yapıda ve zincirin tüm üyelerinin bilgiye kolaylıkla erişebileceği bir sistem sunulmuştur. Akıllı sözleşmeler ile taraflar arasındaki güven dijital ortamda korunacak ve şeffaflık sağlanmış olacaktır. Müşteri, ürünün içeriğinden taşıma süresine kadar istenen bilgilere eriştiği için sebze ve meyve tedarik zincirinde güvenirlilik artacaktır.

Yıldırım (2019), blok zinciri teknolojisinin teorik çerçevede bahsederek, lojistik ve dijital tedarik zinciri uygulamalarına katkısının neler olduğunu araştırdığı tez çalışmasında, blok zinciri sistemini kullanan yöneticilerden oluşan 20 kişi ile birebir mülakat yapılarak blok zinciri teknolojisi ve finans ilişkisi, tedarik zinciri üzerindeki etkileriyle ilgili veri toplamıştır. Çalışma sonucunda, neredeyse tüm katılımcıların, bu teknolojinin özellikle tedarik zinciri yönetiminde hızlı bir dönüşüme öncülük ettiği görüşünde olduğuna ulaşılmıştır.

Longo vd. (2019), blok zinciri destekli tedarik zinciri üzerine deneysel bir çalışma yapmışlardır. Şirketlerin farklı görünürlük seviyelerinde ortaklarıyla bilgileri paylaşmalarına ve veri gerçekliğini, bütünlüğünü, zaman içindeki değişmezliğini kontrol etmelerine olanak sağlamak için Ethereum benzeri bir blok zincire bağlı simülasyon model tasarlamışlardır. Uygulama sonuçları, blok zinciri teknolojisinin bir tedarik zincirinde işbirliği ve güven sorunlarının üstesinden gelerek, tedarik zinciri genel performansını artırmak için ne kadar uygun bir araç olduğunu göstermiştir.

Kshetri ve Loukoianova (2019) çalışmalarında, blok zincir teknolojisini tedarik zincirlerinde kullanmaya başlayan Asya ekonomisindeki pek çok firma olduğunu vurgulamışlardır. Örneğin, Endonezya'da bir pilot proje ile balıkçılık endüstrisindeki izlenebilirlik sağlanmaya çalışılmıştır. Alibaba, gıda sahtekarlığı ile mücadele için blok zinciri kullanımına önem vermiştir.

İrak ve Topçu (2020), blok zinciri teknolojisinin tedarik zincirinde yaratacağı maliyetler üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında BZT'nin tedarik zincirine sağladığı en büyük avantajın taraflar arasındaki bilgi akışını hızlandırmak olduğu belirtilmiştir. Bu sayede ürünlerin nakliye sürecinde harcadıkları zaman azalmakta ve envanter yönetimi iyileşmektedir. Sonuçta artan verimlilik maliyetleri düşürmektedir.

Giovani (2020) çalışmasında, tedarik zinciri yönetiminde blok zinciri ve akıllı sözleşmelerin avantajlarını tespit etmek için bir

oyun teorisi kurar. Bir tedarikçi ve bir perakendeciden oluşan iki firma vardır. Birincisinde, firmalar teslimat ve hizmet nedeniyle iş riskleriyle karşı karşıya kalır ve ayrıca yüksek işlem maliyetleri öder. İkincisi, bir blok zinciri platformunda çalışırlar, tedarik zincirindeki tüm riskleri ortadan kaldırırlar ve işlem maliyetlerinden tasarruf ederler.

SONUÇ

Blok zincir teknolojileri sanal para sisteminin bugüne kadar sağlam bir şekilde gelebilmesini sağlamıştır. Gerçekleştirilen her hesap hareketi kaydedilmekte; olduğu gibi korunabilmesi için dijital olarak imzalanmakta ve bir ağ üzerinden dağıtılmaktadır. Bu sebeple çok yüksek düzeyde güvenlik garantisi etmektedir.

Blok zinciri teknolojisi birçok faydasının yanı sıra bazı engeller taşımaktadır. Özellikle yeni bir alan olması nedeniyle yeterli sayıda ve nitelikte işgücü kaynağı olmaması bir sorun olarak görünmektedir. Bu teknolojiler, yazılım hataları ve siber saldırılar tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir. Evrensel olarak yasal bir altyapısının oluşmaması nedeniyle, firmalar ve bireyler arasındaki olası sorunların nasıl aşılacağı da bir risk faktörü oluşturmaktadır (Uğur ve Demir, 2020: 217). Elbette ki firmaların bu teknolojiye uyum sağlaması birtakım dijital dönüşümleri gerektirecektir. Ancak yapılan araştırmaların ortak sonucu blok zinciri teknolojisinin özellikle tedarik zinciri yönetiminde hızlı bir dönüşüm sağladığı yönündedir. Blok zincir teknolojisi ile tedarik zincirlerinin yeniden tasarlanması, süreçlerin izlenebilirliğini kolaylaştırarak, güvenilirliği ve verimliliği arttırmaktadır. Bu teknolojinin sağladığı en büyük avantaj tedarik zincirindeki taraflar arasındaki bilgi akışını hızlandırmaktır. Böylelikle, lojistik operasyonlara görünürlük ve öngörülebilirlik katmakla kalmaz, aynı zamanda malların fiziksel akışını da hızlandırır. Dolayısıyla blok zinciri, daha yalın, daha otomatik ve hatasız süreçler sağlayarak maliyet tasarruflarının gerçekleştirilmesine yardımcı olabilir. Sağladığı fırsatlar göz önüne alındığında blok zincir teknolojisi firmalar ve devletler için önemli bir fırsat oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, S. ve Artan, S. (2021). İnovasyonların Ticaret Akımları Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 20(3), 1112-1123.
- Bakan, İ., ve Şekkeli, Z. H. (2019). Blok Zincir Teknolojisi ve Tedarik Zinciri Yönetimindeki Uygulamaları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2528-9535.
- Dobrovnik, M., Herold, H.M., Fürst, E. and Kummer S. (2018). Blockchain for and in Logistics: What to Adopt and Where to Start. *Logistics*, 2, 18.
- Ekşi, İ. H. ve Doğan, B. (2020). Corruption and Financial Development Evidence from Eastern Europe and Central Asia Countries. *Public Finance Quarterly*, 2, 196-209.
- Hackius, N. & Petersen, M. (2017). Blockchain in logistics and supply chain: trick or treat? *In Proceedings of the Hamburg International Conference of Logistics (HICL)*, 3-18.
- Giovanni, P. (2020). Blockchain and Smart Contracts in Supply Chain Management: A Game Theoretic Model. *International Journal of Production Economics*, 228, 107855.
- İrak, G. ve Topçu, E. (2020). Tedarik Zincirinde Blok Zinciri Teknolojisinin Uygulamasının Maliyetler Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 16 (1), 171-185.
- Kılıç, A.R. & Aksoy, M.B. (2022). "Covid-19'un Turizm Sektöründe Tedarik Zincirine Etkileri." Seçilmiş Ticaret ve Lojistik Sektörleri Üzerine Covid-19'un Etkileri (Ed. Orhan ÇOBAN, Ayşe ÇOBAN), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Kshetri N., Loukoianova E. (2019). Blockchain adoption in supply chain networks in Asia. *IT Professional*, 21(1): 11–15.
- Kurt, M. & Aksoy, M.B. (2022). "Covid-19'un Gıda Sektörüne Etkileri." Seçilmiş Ticaret ve Lojistik Sektörleri Üzerine Covid-19'un Etkileri (Ed. Orhan ÇOBAN, Ayşe ÇOBAN), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Longoa, F., Nicolettib, L., Padovanoa, A., D'Atrici, G., Fortec, M. (2019). *Computers & Industrial Engineering* 136, 57–69.

- Nakamoto, S., (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System.
- Niranjanamurthy, M., Nithya, B. N. and Jagannatha, S. Analysis of Blockchain Technology: Pros, Cons and SWOT. *Cluster Computing* 22, 14743–14757.
- Öz, S. ve Gören, H. E. (2019). Application of Blockchain Technology In The Supply Chain Management Process. *Journal of International Trade, Logistics and Law*, Vol. 5 (1), 21-27.
- Uğur, N. ve Demir, E. (2020). Kripto Paralar ve Blok Zinciri: Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Yasar University*, 15/58, 210-220.
- Yıldız, R. Ö. ve Baştuğ, S. (2018). Blok Zincir Kapsamında Elektronik Konşimento. *IV. International Causacal-Central Asia Foreign Trade And Logistics Congress, September, 7-8, Didim/AYDIN*.
- Yıldırım, Ö. (2019). *Dijital Tedarik Zincirinden Blok Zincir Teknolojisine Paradigma Sıçraması ve Dijital Paralar*. Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Yıldızbaşı, A. ve Üstünyer P. (2019). Tarımsal Gıda Tedarik Zincirinde Blokzincir Tasarımı: Türkiye’de Hal Yasası Örneği. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 21 (2): 458-465.
- Voronchenko, K. (2017). Do you need a Blockchain? Supervised by Ivo Kubjas.

Karayolu Taşımacılığında Yeşil Lojistik Uygulamaları

Maide Betül AKSOY¹

İpek TEZEL²

GİRİŞ

Yeryüzünün oluşumundan bu yana dünya, insanoğluna ve yeryüzündeki tüm canlılara hizmet etmektedir. İnsanoğlunun asıl görevi ise kendisine yüzyıllardır hizmet eden dünyayı korumak ve sürdürülebilirliğini sağlayarak gelecek nesillerin yaşam döngüsünü devam ettirebilmesi için gerekli önlemleri almaktır.

Artan nüfus ile birlikte, giderek endişe uyandıran çevresel kirlilik, sera gazları, su kirliliği, atıkların geri dönüştürülememesi ile üretimde kullanılan kıt kaynaklar giderek yok olmaya başlamıştır.

-
- 1 Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, betulaksoy@gantep.edu.tr
  - 2 Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Doktora Öğrencisi, ipektezel@gantep.edu.tr

20. yüzyıl itibari ile hükümetler, politik karar alıcılar, bilim ve iş insanları, çevre ve sürdürülebilirlik kavramlarına odaklanmıştır. Çevresel endişelerin giderek artmaya başlamasıyla lojistik alanında yeşil kavramı ortaya çıkmıştır. Yeşil kavramıyla birlikte anılmaya başlanan sürdürülebilirlik teriminden, resmi olarak ilk 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çalışma Komisyonunun hazırladığı “Ortak Geleceğimiz” raporunda bahsedildiği görülmektedir. Buna göre yeşil lojistik; dünyanın sürdürülebilirliği için lojistik faaliyetlerde çevrenin ön planda tutulması, enerji kullanımının ve atıkların azaltılması ve bu sürecin verimli yönetimini amaçlayan bir alandır (Kayserili vd., 2022;110).

İklim değişikliği, çevre ve sürdürülebilirlik sorunları ile yalnızca bölgesel değil, ulusal ve çok taraflı iş birlikleri ile mücadele edilmektedir. Dünya Çalışma Komisyonu ve sonrasında Birleşmiş Milletler tarafından öncülük edilen sözleşmeler, konferanslar, çalışma grupları ışığında 9 Mayıs 1992 yılında Hükümetlerarası Müzakere Komitesi'nin (INC) hazırladığı İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ilk olarak 154 ülke tarafından imzalanarak, 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin de taraf olduğu sözleşmenin, şu an 185 üyesi bulunmaktadır. Sözleşmenin temel amacı diğer sözleşmelerde de olduğu gibi sera gazı salınımını başlangıç olarak %5 oranında indirmek veya minimuma çekmektir (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2002; 1). Ayrıca bu sözleşmenin bir diğer amacı, ekonomisi ihracata dayalı olan taraf ülkelerin, uzun mesafeli karayolu taşımalarında fosil yakıtın azaltılmaya çalışılmasıdır. Viyana Sözleşmesi, Montreal Protokolü, Paris Anlaşması, Kyoto Protokolü, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve en son Yeşil Mutabakat, Türkiye'nin taraf olduğu çok taraflı anlaşmalardan bazılarıdır.

Gelişmekte olan ülkelerde karayolu taşıma maliyetlerini daha uygun hale getirmek için kullanılan fosil yakıt tüketiminin sera gazı salınımına yol açması sebebiyle, sözleşmeye taraf olan ülkeler ile desteklenmesi önem arz etmektedir. Bu sebeple; INC tarafından sözleşmeye taraf olan ülkelerin birbirlerini iklim değişikliğine karşı

desteklemeleri gerektiğini ve iklim değişikliğine yönelik uygulamaların ulusal kalkınma programlarını alınması gerektiği belirtilmiştir (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2002; 1).

Ekonomik büyümenin temel bileşenlerinden biri lojistiğin faaliyetlerinden biri olan ulaşım sektörüdür. Artan nüfus ve kentleşmenin etkisiyle meydana gelen talep artışı, ulaşım sektörünü hızla geliştirmektedir. Hızla gelişmeye devam eden sektör, birçok çevresel sorunu da beraberinde getirmektedir. Bunlardan biri sera gazı emisyonudur. Sera gazları atmosferdeki sıcaklığı arttırarak, buzulların erimesine, kuraklığa yani tüm canlı hayatını tehdit eden küresel ısınmaya ve iklim değişikliklerine neden olmaktadır. Tüm bu olumsuz sonuçlar, işletmeleri yeşil lojistiğe yöneltmektedir.

Tablo 1. Ulaştırma Türüne Göre Türkiye'nin Sera Gazı Emisyonu (Kiloton CO₂ eşdeğeri)

Yıllar	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2018	2019
Toplam	26.969	34.113	36.465	42.041	45.392	75.789	82.787	80.745
Havayolu	923	2.775	3.099	4.089	2.862	4.205	3.648	3.472
Karayolu	24.777	29.760	31.850	35.532	39.941	69.309	77.289	75.130
Demiryolu	721	768	713	757	517	480	388	357
Denizyolu	509	726	623	1.299	1.682	1.147	920	1.204
Diğer	39	83	180	364	390	647	541	580

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022

Avrupa Birliği'nin 28 ülkesinde 2019 yılında oluşan toplam sera gazı emisyonlarının yaklaşık %23'ünü (havacılık ve deniz emisyonları hariç) ulaşım sektörü oluşturmaktadır. Tablo 1'de Türkiye'de ulaşım türlerine göre sera gazlarından karbondioksit (CO₂) salınım miktarları kiloton birimi ile verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). Tablo 1'e göre, karbondioksit salınımına en fazla karayolları sebep olmakta-

dır. Karayollarını sırasıyla havayolu, deniz yolu ve demir yolu takip etmektedir. 2015 yılında toplam seragazı emisyonununun 75.789 kiloton CO₂, ulaştırma kaynaklı iken, 2019 yılında bu miktar toplam 80.745 kiloton CO₂ olmuştur. Ulaştırma kaynaklı emisyonların, toplam emisyonların içindeki payı 1990 yılında %12,8 iken, 2019 yılına gelindiğinde bu oran %16 olmuştur. 2019 yılında ulaşımdan kaynaklanan emisyonların %93'ü karayolu, %4,3'ü havayolu, %1,5'u denizyolu, %0,4'ü demiryolu ve %0,7'si diğer ulaşım türleri kaynaklıdır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022.)

KARAYOLU TAŞIMACILIĞINDA YEŞİL LOJİSTİK

Sanayileşmenin getirisi olarak hava kirliliği ön plana çıkmıştır. 1970'lerde alınan kararlar fabrika bacalarının yükseltilmesi ile şehir veya bölgenin hava kirliliğinin azaltılmaya çalışılmasına rağmen, sera gazı salınımının artmasının kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Dünya çapında uzun yol, yük ve yolcu taşımacılığında kullanılan araçlar ve şehir içi otomobil, otobüs vb. araçların enerji ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılan fosil yakıtların yanması ile ortaya çıkan sera gazları hava ve çevre kirliliğini yüksek ölçüde etkilemektedir. Bu yakıtlardan çıkan sera gazlarının atmosfere taşınması sırasında kükürt, nitrojen emisyonları, oksitler, uçucu hidrokarbonlar; sülfürik ve nitrik asitlere, amonyum tuzlarına ve ozona dönüşmektedir. Ozon tabakasının zarar görmesi ile insan ve doğanın sürdürülebilirliği risk altına girmektedir. Birleşmiş Milletler Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), Amerikan Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA), Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi (NOAA) ve Birleşik Krallık Meteoroloji Dairesi'nin 1850'lerden 2019 yılına kadar toplanan verilere göre; 2019 yılı ikinci yarısının, 2009-2019 yılları arasının dünyanın en sıcak yılları olduğu tespit edilmektedir. WMO, 2010-2020 yılları arasındaki ortalama sıcaklığın 14,7 derece olduğu ve bu derecenin 20. yüzyıl ortalama sıcaklığının 0,8 derece üzerinde olduğunu belirtmektedir (İklim Haber Merkezi, t.y.). Küresel sıcaklığın artışının 21. yüzyılda 1,5 derecenin üzerine

çıkması hedeflenirken, en kötü senaryoda sanayileşme ve karayolu taşımacılığı sebebiyle en fazla 2 derece artış olması beklenmektedir (ASECAP, 2022; 4).

Karayolu taşımacılığının negatif bir sonucu olan CO₂ gazının çevresel riskleri ve sonrasında ortaya çıkabilecek riskli durumlar endişe vermektedir. Bu endişelerin temel sebepleri şunlardır;

- Fosil yakıtların yanması ile üretilen sera gazlarının atmosfere salınımı ile iklim değişikliği olasılığı,
- Fosil yakıtların kullanımından kaynaklanan atmosferi kirleticilerin neden olduğu kentsel ve endüstriyel hava kirliliği,
- Çevrenin asitlenmesi (United National, 1987; 121).

Küresel ekonominin hizmet sektöründe bel kemiği olan karayolu yük taşımacılığı, taşımacılığının en çok kullanılan ve en verimli halidir. Karayolu yük taşımacılığı çevre bölgeler ile hayati bağları sağlarken bölge refahını da artırmaktadır. Bu önemli hareketlilikte emisyon gazlarının çevreye verdiği zarar göz önünde bulundurulduğunda, bu kirlilikteki en büyük pay karayolu taşımacılığının değil, özel araç kullanımından kaynaklandığı aşikardır. Çünkü nüfus artış hızı, göçler ve insanların toplu araçlardan çok bireysel araçları tercih etmeleri ve fosil yakıt kullanımı bunun en büyük sebepleri arasındadır (International Road Transport Union (IRU), 2018).

Ulaşımın yeşil uygulamalara katılımı 21. yüzyılda önem kazanmış olup, BM Sürdürülebilir Kalkınma Planları dünyada kabul görerek birçok hükümet tarafından, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) gibi sözleşmeler grubuna taraf olunmuştur. Bu sözleşmeler ile belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi için, hükümetlerin yanı sıra Sivil Toplum Kuruluşları, dernekler, vakıflar, organizasyonlar destek olmaktadır. Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Birliği (IRU) 2007 verilerine göre, emisyon gazını %30 indirmeye yönelik uygulamalara geçileceği belirtilmektedir (International Road Transport Union (IRU), 2018).

Avrupa Birliği yeşil mutabakat anlaşması ile yeşil lojistik uygulamalarından biri olan ücretli yol kapsamında ücretli yol işletmecilerine hedefler belirlenmektedir. Güçlü bir siyasi yapısı olan Avrupa Birliği 2019 yılında sunulan yeşil mutabakat ile Avrupa kıtası birincisi olmayı hedefleyerek, 2050 yılına kadar net sıfır karbon emisyonuna ulaşacağını belirtmektedir. Avrupa Birliği'nin diğer belirlemiş olduğu hedefler ise döngüsel ekonomiye geçiş yaparak tüketim ile değil, kaynak kullanımına yönelik büyümeyi hedeflemektir (TÜSİAD, 2021). Ayrıca biyoçeşitliliği koruyarak çevre kirliliğini azaltmayı planlamaktadır. Avrupa Birliği bu hedefleri belirlerken, çeşitli uygulamalar ve politikalar izlemektedir. Bu uygulama ve politikalarından bazıları Sürdürülebilir ve Akıllı Mobilite, iletişim stratejisi ve nötr karbon emisyonudur. Politika ve stratejilerin uygulanmasında, karayolu taşımacılığında 2030 yılına kadar paralı yollar ile 1990 yılına kıyasla en az %55 sera gazı salınımını azaltılmasını hedeflemektedir. Uygulamanın temelindeki mantık karayolu yük taşımacılığında multimodal taşımacılığa ve büyük ölçekli seyahat planlamasına geçilerek (Lee vd. 2014), 1 milyon ve üzerinde nüfusa sahip bölgelerde 300 km'lik planlanmış toplu taşıma hedeflenmektedir.

Avrupa Birliği, 2050 yılına kadar TENT-T denen akıllı trafik yönetimi ağ sistemleri ile toplu taşımının yaygınlaştırılarak sıfır emisyonlu toplu karayolu taşıma araçlarını devreye sokmayı planlamaktadırlar (ASECAP, 2022; 8). Fit For 55 paketi kapsamında ise elektrik enerjisine yönelik araçlar için oluşturulacak altyapı, şarj ve yakıt ikmal tesislerinin kurulması AB ülkelerinden beklenmektedir. Yine Fit For 55 kapsamında AB'nin 2030 yılına kadar AB emisyonlarını en az %55 oranında azaltma hedefine ulaşmayı yasal bir zorunluluk haline getirmeyi planlamaktadır. Ayrıca her 60 km' de bir elektrik şarjı ve her 150 km' de bir hidrojen yakıt ikmal tesisleri kurulması hem özel hem kamu yatırımlarının gereklilikleri arasındadır (European Commission, 2019). Böylelikle karayolu taşımacılığında sıfır emisyona ulaşacağı sonucu çıkarılmaktadır.

Hızlı kentleşme, nüfus artışı, araç sayısında meydana gelen artış ve bunların sonucunda oluşan kirlilik, ülkeleri çevre koruma ile ilgili bir takım standartlar getirmeye zorlamıştır. Ulaştırma sektörü, Avrupa Birliği karbon emisyonunun %23'ünü oluşturduğu için, hava kirliliğinin en büyük kaynağı olarak görülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). Bu yüzden AB, hem enerji verimliliğini arttırmak hem de çevresel kirliliği azaltmak için stratejiler geliştirmektedir. Euro Emisyon Standartları bu kapsamda oluşturulan ve her bir aracın çevreye standart bir emisyon gazı salınımına olanak veren bir uygulamadır. Euro Emisyon Standartları her sene daha da zorlaştırılmakta ve emisyon değerleri her sene kademeli olarak düşürülmektedir. İlk Euro Emisyon Standardı olan Euro-1, 1992 yılında AB'de kabul edilmiş olup, Euro-7'nin ise 2025'te kabul edilmesi planlanmaktadır. Euro Emisyon Standartları, Avrupa Birliği ülkelerinden sonra 2008 yılından itibaren Türkiye'de de uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de Euro-6 emisyon standardı, 2016 yılından itibaren pazara yeni giren araçlar için uygulanmıştır. AB'de, 2015 yılına kadar 130 gram CO₂/km karbondioksit salınımı gerçekleşirken, 2025 yılında bu oran 81 gram CO₂/km'ye, 2030 yılında ise 59 gram CO₂/km'ye düşürülmesi planlanmıştır (İCCT; 2019; 2).

Sürdürülebilir ulaşım planlarına doğrudan ulaşılmasını sağlayacak bir diğer unsur, karayolları araçlarının daha faydalı, etkin kullanılması ve uygun maliyetli rotalamadır. Bu bağlamda, araç rotalama modelleri aracılığıyla, yeşil bir dağıtım ağı tasarlamak en önemli faktördür (Lin vd., 2014; 1118). Araç rotalama problemi ilk olarak Dantzig ve Ramser (1959) yılında tanımlanmıştır. Araç rotalama problemi; aynı ya da farklı kapasitelere sahip olan araçların, her biri farklı bir yerleşime ve talebe sahip olan bir müşteri kümesine, toplam seyahat mesafesini veya süresini minimize edecek şekilde hizmet sunarak geri dönmesi için gerekli rotaların belirlenmesi problemidir. Yeşil araç rotalama, ulaşımdan kaynaklanan karbon emisyonunu ve yakıt maliyetlerini düşürmeye çalışan (Belbağ, 2017;347), ulaşımın enerji tüketiminin optimizasyonu ile

ilgili bir uygulamadır (Lin vd., 2014; 1127). Yeşil araç rotalama, çevresel ve mali endişeleri karşılamak için etkili yollar uygulayarak, çevre ve maliyetleri uyumlaştırmayı hedeflemektedir (Lin vd., 2014; 1118).

Öte yandan insan sağlığını tehdit eden çevre sorunlarını azaltmak ve kirlilikle mücadele etmek için bir takım ulusal ve uluslararası çevre standartları, mevzuatlar geliştirilmiştir. Bu kapsamda Uluslararası Standartlar Organizasyonu (ISO) tarafından oluşturulan standart serisine ISO14000 serisi denilmektedir. Bu standartlar, ürünün hammaddeden başlayarak müşteriye ulaşmasına kadar olan süreçte çevreye zarar veren etkenlerin belirlenmesi ve bu etkenlerin gerekli tedbirler ile kontrol altına alınarak, sistematik bir şekilde azaltılması yani çevreye verilen zararın en aza indirilmesi için kılavuzluk yapmaktadır (CTR, t.y.). Karayolunda taşımacılık hizmeti veren bazı kuruluşlar bu belgeyi sosyal sorumluluk çerçevesinde gönüllü olarak almaktadır. Örneğin 1990 yılında kurulan ve şu an 15 farklı ülkede faaliyet gösteren Ekol Lojistik, 2018 yılında tüm lokasyonlarının ISO14001 standardına geçişini tamamlamıştır (Küresel İlkeler Sözleşmesi İlerleme Raporu, 2019; 13).

Dünya kaynaklarının sürdürülebilir olarak kullanılması her geçen gün önemini artırmakta olup, yakıt fiyatlarındaki artışlar göz önünde bulundurularak tedarik zinciri maliyetlerinin gözden geçirilmesi gereken bir dönemde bulunmaktadır. Sürdürülebilir dünya düzeni için ülkelerin düşük maliyet ve maksimum performans elde edebilmesi amacıyla, ulaşım hizmeti veren araçların tam kapasite çalışması, karayolu aracı yükleme zamanları, sistemleri, boş seferlerin minimize edilmesi, trafik seyrinin ve karbon emisyonun azaltılmasına yarar sağlamaktadır. Ülkelerin bu konudaki farklılıkları gerek yapılan bildirimlerle, gerekse mutabakatlarla artırılmaya çalışılarak; ekonomik, çevresel ve altyapısal avantajların önemi vurgulanmaktadır. (McKinnon vd., 2010; 196)

Araç yüklemelerini iyileştirmek ve boş sefer sayılarını azaltmak veya sıfırlamak çok büyük öneme sahiptir. Sürdürülebilir karayolu

ulaşım sistemi arayışı taşımacılık optimizasyonu gerektirmektedir. Karayolu araç optimizasyonu oluşturulabilmesi için öncelikle aşağıdaki verilere ulaşmak gerekmektedir (McKinnon vd., 2010; 195);

- Araç sayısı
- Yılda araç başına ton-kilometre
- Ağırlığa dayalı yükleme faktörü
- Alan kullanımı/araç doldurma
- Boş sefer

Teknolojinin ilerlemesiyle toplumun ulaşım anlayışının değişmesi ve ulaşım ihtiyacına olan talebin artması ile yeni tarz ulaşım sistemleri beklentisi oluşmaktadır. Ortaya çıkan bu beklentileri karşılayan kavram Akıllı Ulaşım Sistemleridir (AUS). AUS, seyahat sürelerinin kısaltılması, gürültü kirliliğinin azaltılması, mevcut yolların ve enerjinin daha verimli kullanılması, çevresel kirliliğin azaltılması amaçları doğrultusunda geliştirilen bilgi iletişim merkezli sistemlerdir (UAB, t.y.). Akıllı Ulaşım Sistemlerinin altında akıllı araçlar, akıllı yollar, ekonomi ve çevre, akıllı şehirler, entegrasyon sistemleri, bilişim ve güvenlik uygulamaları bulunmaktadır. AUS uygulamalarından biri olan Park Et Devam Et uygulaması, insanların şahsi arabalarını belirlenen otoparka bırakarak, toplu taşımayı kullanmalarını teşvik eden bir uygulamadır. Böylece hem şehir içi trafik yoğunluğu ve gürültü kirliliği azalacak, hem de daha az araç trafikte olacağı için karbon salınım oranı da düşecektir. AUS için bir diğer örnek Araç Havuzu'dur. Bu uygulama, kişinin sahip olduğu aracını düzenli olarak başka özel araç kullanıcıları ile paylaşmasıdır. Bir Servis Olarak Hareketlilik, Araç Paylaşımı, Bisiklet Paylaşımı, Elektrikli Scooter Servisleri, Sıkışıklık Ücretlendirmesi, İndir Devam Et, Bölgesel Trafik Kontrolü, Düşük Emisyonlu Bölge Yönetimi diğer Akıllı Ulaşım Sistemleri uygulamalarındandır.

Ticari karayolu taşımacılığı hizmetleri, dünya çapında ekonomik ve sosyal refah sağlayan mobilitenin merkezinde yer alır. Eko-

nomik uygulanabilirlik, sosyal sorumluluk ve aynı zamanda karbondan arındırma söz konusu olduğunda bu temel endüstrinin sürdürülebilir bir görünüme sahip olması esastır. IRU, karbondan arındırma yani dekarbonizasyon için 5 unsur benimsemektedir;

- Yük faktörü optimizasyonu, dijitalleşme ve işbirliğine dayalı ulaşım platformlarının kullanılarak 3 kamyon yükünün optimize edilerek beraber taşınması,
- Eko-sürücü eğitimleri ile daha çevreci ve dijitalleşmeye uyumlu sürücüler,
- Çeşitli çözümlerle alternatif yakıt kullanımının artırılması; mevcut karayolu araçlarının fosil yakıt kullanımından alternatif temiz enerjiye yönlendirilmesi,
- Motor verimliliği iyileştirmeleri, atık ısı geri kazanımı ve iyileştirilmiş aerodinamik gibi en son teknolojilerin daha fazla geliştirilmesi ve benimsenmesi yoluyla yakıt verimliliğinin iyileştirilmesi,
- Güçlü bir toplu taşıma sistemi, hem sıkışıklığı hem de CO₂ emisyonlarını azaltarak özel yük taşıyıcılığından, toplu taşımacılığına entegrasyonun sağlanması (Ilie, 2018).

Dünyada Yeşil Lojistik Uygulamaları

DHL

DHL Grup Adrian Dalsey, Larry Hillblom ve Robert Lynn tarafından 2005 yılında kurulduğunda, lojistik hakkında çok bilgileri bulunmaktaydı. Şu an DHL Grup 380 bin çalışanı ile 220 ülkeye taşımacılık yapmaktadır (DHL Group, 2022a).

Firma ilk kuruluş aşamasından itibaren başlayarak, sürdürülebilirlik ve CO₂ konusunda sera gazı salınımını %20, 2030 yılına ve sonrasında 2050 yılına kadar sıfır olacak şekilde kendisine yeşil mutabakat kapsamında hedef olarak belirlemiştir. Bu hedeflerin temelini sadece CO₂ gazı değil NO_x, SO_x, PM, HC, CH₄, N₂O, SF₆, HFC, NF₃ gazları da oluşturmaktadır. DHL, %86 yenilenebilir

kaynaklardan elektrik üretim oranına sahiptir ayrıca Almanya’ da 28.500 adet bisikletle sıfır emisyonla son teslimat yapılmaktadır (DHL Group, 2022b).

2021 yılı itibari ile DHL optimize yol belirleme çalışmaları yaparak, müşterilerine hizmet sunmaktadır. Optimize yol çalışmalarını GoGreen uzmanları yapmaktadır. GoGreen uzmanları sadece büyük firmalara değil aynı zamanda küçük işletmelere de alternatif taşıtları, multimodel taşıma çeşitlerini, taşımaya konu olan malların depolanması ve taşınması sırasında zararlı karbondioksitlerin çevre üzerine etkilerini göstermek için karbon raporu diye ifade edilen raporu hazırlayarak müşterilerine sunmaktadırlar. Aynı zamanda online karbon salınımı hesaplama sistemi, tahmini karbon salınımı gibi birçok bilgilendirme de firmanın web sayfasında yer almaktadır (DHL Global Forwarding, 2022).

Maersk Line

100 yıldan daha fazla geçmişe sahip olan Maersk Line Firması 100 binden fazla çalışanı ile dünyada 130 ülkede 100 binden fazla müşteriye 730 konteyner gemisi ile hizmet etmektedir. Firma 2040 yılında sıfır emisyonu kendisine hedef olarak belirlemiştir (Maersk Line, 2022)

Sıfır emisyonu kendisine hedef olarak belirleyen Maersk Line karayolu taşımacılığını minimize etmeyi hedefleyerek, deniz taşımacılığını benimsemiştir. Bu kapsamda; sülfür, karbondioksit ve diğer zararlı gazların salınımı azaltmayı başarmıştır. 2000 -2002 arasında %8, 2007-2010 %10, 2020 yılında ise %25 oranında karbon ayak izini azaltmıştır. Dünya’nın en az karbon salınımı yapan gemilerini kullanarak gemi başına %14’lük karbon salınımı düşüşü sağlamaktadır (Koca, 2020)

UPS (United Parcel Service)

Genç bir girişimci olan Jim Casey, Amerika’da 1907 yılında Amerikan Messenger Company’i kurmuştur. Teslimatlarda kullanılabileceği bir motorlu taşıtı olmayan Casey, teslimatları yürüterek

veya bisiklet ile yapmıştır. Zaman içerisinde firmasını büyütürken 1919 yılında UPS firmasını kurmuştur. Amerika'dan sonra 1976 yılında Avrupa'ya da giriş yapan UPS, parsiyel paket taşımacılığında tecrübe ve uzmanlık kazanmıştır. 1988 yılında UPS'in Türkiye servisi sağlayıcılığını yapan Ünsped firması ile anlaşarak, 2009 yılında Ünsped firmasını satın almıştır. UPS firmasının Türkiye'de 700'den fazla araç filosu, 3 bin çalışanı ve 270 şubesi bulunmaktadır. Ayrıca UPS firmasının 3.152 alternatif yakıtlı araçlar ile beraber toplam olarak 96.361 paket aracı ve 530 adetlik bir uçak filosu ile dünyaya günde 16,9 milyon paket ve zarf taşımaktadır (UPS, 2022).

Yeşil lojistik uygulamaları için UPS firmasının belirlemiş olduğu strateji ve hedefler kapsamında; teknoloji ile destekleyerek 110 bin araçlık filonun güzergah planlamasının en verimli şekilde yapılması sağlanmaktadır. Filodaki araçların 7 bini düşük emisyonlu araçlar ile değiştirilerek karbon ayak izi azaltılmaya devam etmektedir. Uluslararası Sivil Havacılık Kurumu (ICAO) tarafından belirlenen ses azaltma sistemlerine uyumlu olarak hava taşımacılık araçları yenilenmektedir. Yeşil Bina Konseyi tarafından Enerji ve Çevre Tasarımında Liderlik (LEED) dalında altın sertifikaya sahiptir. 2.700'den fazla tesisinde enerji verimliliği ve karbon salınımı azalttıkları için ABD Çevre Koruma Dairesi'nden enerji yıldızı sertifikasını almıştır. UPS "ölçün, yönetin ve hafifletin" stratejisi ile müşterilerine en kısa taşıma mesafesini sağlayarak, karbon salınımı azaltımı ve ambalaj geri dönüşümünü sağlamaktadır (UPS, 2022)

Türkiye'de Yeşil Lojistik Uygulamaları

Ekol Lojistik A.Ş.

1990 yılında İstanbul'da kurulan Ekol Lojistik; kendisine ait 13 ülkede 85 lokasyonda ve acenta ağı ile 150 ülkede 900 lokasyonda yer almaktadır. Taşıma türlerini yani, denizyolu, demiryolu ve karayolu taşımacılıklarını birleştirerek intermodel taşımacılık şeklini benimsemektedir. Böylelikle karayolu taşımacılığın minimize edilerek, partikül, hidrokarbon, nitrojen, karbondioksit salınımını

azaltmayı hedeflemektedir. Ekol firması, intermodel taşıma şekli ile karayolu taşımacılığından diğer taşımacılık şekillerine kaydırmaya çalışmaktadır, bunun içinde ne kadar karbon salımını yapıldığını göstermek için web sayfasında bir tasarruf formülü paylaşmaktadır (Ekol Lojistik A.Ş., 2021);

Tasarruf (CO₂;Yakıt) = Tüketim Karayolu (CO₂;Yakıt) – Tüketim İntermodal (CO₂;Yakıt) = (Sefer Sayısı_{int.} x Sefer Mesafe x Ort. km başına Tüketim (CO₂;Yakıt)) – (Sefer Sayısı_{int.} x Sefer Başına (CO₂;Yakıt))

Ekol lojistik intermodel taşıma sistemi ile aylık olarak 850 futbol sahası alanında ağaçlık alanı kurtaracak CO₂ salımını azaltmaktadır. Aynı zamanda dizel tasarrufunda dünyayı 365 tur atabilecek kadar dizel yakıt tasarrufu yapabilmektedir. Buna vurgu yapabilmek için Burdur, Manisa, İzmir’ de hatıra ormanları oluşturmuştur (Ekol Lojistik A.Ş., 2022)

Karayolu taşımacılığında kullandığı tüm araçlarını Euro 5 ve Euro 6 standartlarına uyumlu araç çekicileri ile değiştirmiştir, çevresel standartlara uyum kapsamında çevre uyum belgesi almaya hak kazanmıştır (Ekol Lojistik A.Ş., 2011).

Mars Logistic A.Ş.

Türkiye’ de 1998 yılında kurulan firma yeşil lojistik uygulamalarını kendisine ilke edinmiştir. Uluslararası Taşımacılık Depolama Dağıtım, Mars Hava ve Deniz Kargo, Mars Sigorta, Mars Logistics S.A.R.L., Mars Logistics Europa S.A. ve Mars Logistics France S.A.S. şirketlerini bünyesinde bulundurmaktadır. 2 binden fazla profesyonel çalışanı bulunmaktadır.

Yeşil lojistik uygulamaları çerçevesinde; Euro 5 standartlarına uyumlu 500 adetten fazla karayolu aracına sahiptir. Atık lastik sayısını azaltarak, karbon salımını azaltmayı hedeflemektedir. Atık lastikten çıkan karbon salımını azaltabilmek için ise lastik filo yönetimi sistemini kullanmaktadır. Her ne kadar karayolu taşımacılığı ağırlıklı bir lojistik firması olsa da intermodel taşımacılığa

ağırlık vermeye başlamış ve bu sayede %75 daha az karbon salınımı gerçekleşmektedir. Firmanın en son 2013 yılında yayınladığı sürdürülebilirlik raporuna göre; 21.373.212 kg CO₂ tasarruf edilerek 971.509 adet ağaç kurtarıldığı belirtilmektedir (Zengin, 2017; 55).

Netlog Lojistik A.Ş.

Netlog Lojistik; 2004 yılında faaliyete geçmiş olup gıda, hızlı tüketim ürünleri, ilaç, perakende, tekstil ve endüstriyel ürünler gibi sektörlerde çeşitli lojistik hizmetler vermektedir. Firmanın 15 binin üzerinde çalışanı, 110 deposu ve 3 kıta 9 ülkede 1,8 milyon m² kapalı depo alanları bulunmaktadır (Netlog Lojistik, t.y.).

Firma, tamamı Euro-6 yeşil motor olan 1200 adet çekicisini düzenli periodlarla daha az karbon salınımı yapan araçlarla değiştirmektedir. Ayrıca dağıtım araçlarını elektrikli araçlarla değiştirerek, dağıtım hacminin %30'unu elektrikli araçlarla gerçekleştirecektir. Geri Dönüşüm Uygulamaları ve Alternatif Taşıma Uygulamaları (ATU) ile 2010 yılında 26 milyon 391 bin 221 kg CO₂ gazının doğaya yayılmasını engellemişlerdir.

Borusan Lojistik

1973 yılında kurulan Borusan Lojistik, ulusal ve uluslararası taşımacılık hizmeti vermektedir. 2009 yılında ilk Borusan Sürdürülebilirlik Raporu yayınlanmıştır. Kara nakliye operasyonlarında Hızlı Kart sistemi geliştirerek 10 numara yağ kullanımının önüne geçmektedir. Ayrıca dağıtım araçları için Euro-6 ve üzeri motor tercihleriyle karbon salınımını düşürmektedir. ISO 50001 Enerji Yönetim Sistemi ve ISO 14064 Karbon Emisyon Doğrulama Sistemini entegre bir şekilde yöneterek, hem emisyonu azaltmakta hem de enerji kaynaklarının doğru ve verimli bir şekilde kullanımını sağlamaktadır.

SONUÇ

İklim değişikliğinin başlıca sebebi olan sera gazlarının atmosfere salınmasındaki en önemli sebeplerinden biri taşımacılık faaliyetleridir. Artan nüfusun talebi ve buna paralel olarak gerçekleşen ekonomik gelişmeler, taşımacılığı ekonominin kilit sektöru durumuna getirmiştir. Nüfus arttıķça, tüm ölkeler daha fazla fosil yakıt talep edecektir, bu da daha fazla karbon salınımı anlamına gelmektedir. Dış ticaretin ayrılmaz bir parçası olan taşımacılık, en fazla karbon salınımı oluşturan sektör iken, devlet, özel sektör ve kişilerin iş birliği ile alınacak önlemler sayesinde, salınan karbon minimum düzeye indirilebilir durumdadır. Bu önlemlerden bazıları devletin halkımı bireysel araç kullanımını azaltacak uygulamalara teşvik etmesi, çevreye duyarlı teknolojilere yatırımların yapılması, araçların emisyon ve yakıtlarına uygun vergilendirme politikaları belirlenmesi, özel sektöre AR-GE teşviklerinin sağlanması, Akıllı Ulaşım Sistemlerinin kullanılmasıdır. Karbon salınımını azaltacak diğer önlemler ise doğa dostu alternatif yakıtlar kullanmak, boş sefer sayılarını minimuma düşürmek, elektrikli araçların yaygınlaşmasını sağlamak, verimli bir rota optimizasyonu yapmak, demiryolu, kombine taşımacılık gibi evre dostu alternatif taşıma modlarının kullanımının arttırmak alınacak diğer önlemler olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- ASECAP, (2022). Sustainability Report. https://asecap.com/images/News/PDF/ASECAP_Sustainability_Report_2022.pdf Erişim Tarihi:02.12.2022
- Belbağ, S., (2017). Yeşil kapasite kısıtlı araç rotalama problemi: Bir literatür taraması. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1), 345-366.
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, (2002). “İklim Değişikliği ereve Sözleşmesi.”

- CTR-Uluslararası Belgelendirme ve Denetim Ltd. Şti (t.y), <https://belgelendirme.ctr.com.tr/iso-14001-nedir.html> Erişim Tarihi:30.11.2022
- Dantzig, G. B. , & Ramser, J. H. (1959). The truck dispatching problem. *Management science*, 6(1), 80-91.
- DHL Global Forwarding, (2022). Gogreen Solutions Decrease Emissions Increase Efficiency.
- DHL Group, (2022a). Logistics For The Connected Age. <https://www.dhl.com/global-en/home/about-us.html> Erişim Tarihi: 06.12.2022
- DHL Group, (2022b). Green Logistic. <https://www.dhl.com/global-en/home/about-us/sustainability.html> Erişim Tarihi: 06.12.2022
- Ekol Lojistik AŞ., (2011). Ekol Lojistik A.Ş. - Filo. <https://www.ekol.com.tr/lojistik/yesil-lojistik/filo/> Erişim Tarihi: 06.12.2022
- Ekol Lojistik AŞ., (2021). Çevresel Veriler. <https://www.ekol.com.tr/kurumsal/rakamlarla-ekol-lojistik/cevresel-veriler/> Erişim Tarihi: 06.12.2022
- Ekol Lojistik AŞ., (2022). Yeşil Lojistik. <https://www.ekol.com.tr/lojistik/yesil-lojistik/> Erişim Tarihi: 06.12.2022
- European Commission, (2019). The European Green Deal. Brussels.
- İCCT, (2019). Türkiye’de CO2 emisyonlarının ve yakıt tüketiminin azaltılmasına yardımcı bir politika aracı olarak Özel Tüketim Vergisi. https://theicct.org/sites/default/files/publications/Registration_Tax_Turkey_TK_20190429.pdf Erişim Tarihi: 06/12/2022
- İklim Haber Merkezi,(t.y.) “Dünya Meteoroloji Örgütü: En Sıcak 10 Yıl Geride Kaldı.” : 1–2.
- Ilie, R. (2018). “5 Pillars for Decarbonisation.” IRU. <https://www.iru.org/what-we-do/being-trusted-voice-mobility-and-logistics/environment>. Erişim Tarihi: 03.12.2022
- International Road Transport Union (IRU), (2018). IRU Vision for Decarbonising Commercial Road Transport Leading up to 2050.

- Kayserili, A., & Sahin, A. (2022). Sürdürülebilirlik bağlamında yeşil lojistik uygulamaları ve lojistik performansı arasındaki ilişki. *Journal of Social and Analytical Health*, 2(2), 109-117.
- Koca, R. (2020). Yeşil Lojistik Uygulamaları. <https://recepkoça.com.tr/yesil-lojistik-uygulamaları/> Erişim Tarihi: 06.12.2022
- Küresel İlkeler Sözleşmesi İlerleme Raporu, (2019). https://www.ekol.com/wp-content/uploads/2019/10/ekol_lojistik_cop2018_tr.pdf Erişim Tarihi: 30.11.2022
- Lee, I.M. & Choo, J.H. & Lee T.J & Yoon, T.G. & Shin, Y.S. (2014) Application to the Reliability Index of Tunnel Maintenance Based on Field Inspection.
- Lin, C., Choy, K. L., Ho, G. T., Chung, S. H., & Lam, H. Y. (2014). Survey of green vehicle routing problem: past and future trends. *Expert systems with applications*, 41(4), 1118-1138.
- Maersk Line, (2022). <https://www.maersk.com/about> Erişim Tarihi: 06.12.2022
- McKinnon, A., & Edwards, J. (2010). Opportunities for improving vehicle utilization. *Green Logistics: Improving the environmental sustainability of logistics*, 195-213.
- Netlog Lojistik, (t.y) <https://netloglogistics.com/kurumsal/hakkimizda/> Erişim Tarihi:07.12.2022
- Tekin, İ. & Yengil Bülbül, B. (2022). “Covid-19’un Küresel Konteyner Taşımacılığına Etkisi.” Seçilmiş Ticaret ve Lojistik Sektörleri Üzerine Covid-19’un Etkileri (Ed. Orhan ÇOBAN, Ayşe ÇOBAN), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (2022). <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/ulastirma-turune-gore-seragazi-emisyonu-i-85790> Erişim Tarihi:06.12.2022
- TÜSİAD, (2021). Avrupa Yeşil Mutabakatı Döngüsel Ekonomi Eylem Planı Türk İş Dünyasına Neler Getirecek? <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10790-avrupa-yesil-mutabakati-dongusel-ekonomi-eylem-planı-türk-is-dünyasına-neler-getirecek> Erişim Tarihi: 06.12.2022

- UAB, (t.y), <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulusal-akilli-ulas-im-sistemleri-strateji-belgesi-ve-2020-2023-eylem-plani.pdf> Erişim Tarihi:08.12.2022
- United National, (1987). “Report of the World Commision on Environement and Development: Our Common Future.” United Nations.
- UPS, (2022). UPS about. <https://www.ups.com.tr/Page.aspx?-pid=15> Erişim Tarihi: 06.12.2022
- Zengin, E. (2017). Yeşil Lojistik Göstergeleri Ve Türkiye’de Yeşil Lojistik Uygulamaları. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

İslam İktisat Düşüncesinde Piyasa Olgusu - Prekapitalist Pazarlardan Küresel Kapitalist Piyasaya-

*Muhammet YURTSEVEN*¹

Giriş

Pazarlar, tarihten günümüze kadar devam edegelen sosyal yaşamın önemli mekanları arasında yer almaktadır. Tarih içerisinde lokal/bölgesel olarak kurulan periyodik pazarlar, birçok insanın mübadele amacıyla bir araya gelmesine ve toplumsal bir kültür alışverişinin oluşumuna da imkân sağlamıştır. Kültürel alışverişin yanında önemli bir iletişim ve medya görevi de üstlenen pazarlar, halkın nabzını tutmak isteyenler için vazgeçilmez alanlar olmuştur. Sanayi devrimine kadar hemen hemen bu formatta ilerleyen pazar olgusu ilerleyen süreç ve yaşanan gelişmelerle birlikte küresel bir mecraya

---

1 Dr. Öğr. Üyesi, SDÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, yurtsevenmuhammed@gmail.com

dönüşerek yerini piyasa olgusuna bırakmış ve modern dönemde finansallaşmadan güç olarak kontrol edilemeyen bir mecraya dönüşmüştür. İslam iktisadı çalışmaları da her şeyin belirleyicisi ve tahakküm unsuru haline gelen bu piyasa içerisinde kendine yer bulmuş ve söylemlerini bu mecradan dillendirmiştir.

Piyasayı tanımlamanın imkânı ve pazar-piyasa ilişkisinin epistemolojik sorunu mahfuz olmakla birlikte tarihi seyirden ve tecrübi yaşamdan hareketle bu kavramın, ekonominin doğal bir süreci olduğu ve doğal yaşam içerisinde insanların ihtiyaçlarını karşılamasına aracılık ettiği kabul edilirse piyasa tarihinin insanlık tarihiyle eş değer olduğu söylenebilir. Teorik olarak 16. yy. da usul ve esasları belirlenen iktisat disiplini ile açıklanmaya çalışılan piyasa kavramı, kapitalist sistemin kendine uygulama alanı bulduğu kurgusal bir mekâna dönüşmüş ve mevcut yayınlarda kapitalist sistemin sürdürülebilmesi için en temel şart olarak kabul edilmiştir.²

Bu çalışmada ilk olarak pazar kavramının piyasa kavramına dönüşümünün tarihi süreci ve piyasa olgusunun kurgusal zemini ele alınacak ve hâkim iktisadi paradigmanın piyasa eliyle nasıl bir tahakküm alanı oluşturduğu irdelenecektir. Ardından İslam iktisat tarihine pazar ve piyasa olgusu bağlamında bir projeksiyon tutularak İslam iktisat düşüncesinin piyasa kavramına bakış açısı belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Tarihsel Perspektiften Pazar Olgusuna Dair Projeksiyon

Pazar kelimesi Batı dillerinde “market” kelimesi ile karşılık bulunurken piyasa ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Market ise latince kökenli “mercari” kelimesinden türemiş ve ticaret, pazaryeri anlamlarına gelen “mercatus” ile kendisine anlam bulmuştur. Türkçe’de pazar ile piyasa kavramları farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Pazar kelimesi dilimize Farsça “bâzâr” kavramından, piyasa kavra-

2 Piyasanın tarihi gelişimi ve dönüşümü, baskın bir hal alarak toplumsal olanı belirler hale gelmesinin detayları için bkz: Ördök, Aydın, *Kurgusal ve Tarihsel Bir Kategori Olarak Piyasa*, AÜ SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, 2005, Ankara, ss.93-179.

mi ise İtalyanca “piazza” kelimesinden dilimize dahil olmuş o da Latince “platea” kelimesinden türemiştir. Türkçe’de pazar ile piyasa arasındaki en temel ayrımın; pazarın mübadele ve ticaret için somut bir alanı ifade etmesi, piyasanın ise değişimi imgeleştiren soyut bir kurumsal yapı olarak anlaşılmasıdır.³

Pazarların antik zamanlardan beri var olduğu ve dolayısıyla pazarın tarihi ile insanlık tarihinin ontolojik olarak birlikte var olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Eski Babil’de ve Asur medeniyetinde halka açık periyodik pazarların var olduğu arkeolojik kazılarda tespit edilmiş ve tarihin derinliklerinde pazarların varlığına rastlanılmıştır. Eski Yunan ve Roma şehirlerinde periyodik şehir pazarlarının “agora” denilen halk meydanlarında ve şehrin 10 km dışında köylü pazarı olmak suretiyle iki şekilde kurulduğu ve bu iki pazarın da o ülke için önemli bir kültürel merkez olduğu bilinmektedir.⁴ Şehirde ve şehir dışında kurulan periyodik pazarlar üretilen malların klasik ihtiyaçları karşılamak amacıyla satıldığı yerlerdi. Köylü kesimin zorunlu vergilerini ödemek zorunda olması, gündelik ihtiyaçlarını karşılama gereksinimleri ve kiralarını ödeme mecburiyeti ellerinde var olan fazlalıkları satmaya mecbur bırakmaktaydı. Bu açıdan köylülerin pazarda ticaret yapmaları kazanç sağlamaktan daha öte gündelik hayatlarını devam ettirebilme ihtiyacına yönelikti. Şehirlerde yaşayan ve pazarı oluşturan tüccarlar ise kazanç elde etmek, vergi ve kiralarını ödemek amacıyla gerek köylülerden temin ettikleri gerekse kendi ürettikleri ürünleri satarak periyodik pazarlarda yer alıyorlardı.⁵ Pazarın bu yönü olmakla

-
- 3 Gove, Philip Babcock (ed.), *Webster’s Third New International Dictionary*, Cologne: Könemann, 1993, s. 1709; Eren, Hüseyin vd. TDK Türkçe Sözlük, Cilt 2. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992, ss.1171;1189-1190.
  - 4 Freeman, Charles, *Antik Akdeniz Uygarlıkları: Mısır, Yunan ve Roma*, (çev: Suat Kemal Angı), Dost Kitabevi, 2003, Ankara, s.521; Bintliff, J., “Going to Market in Antiquity,” In *Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums*, Eckart Olshausen and Holger Sonnabend (eds), Stuttgart, Franz Steiner, 2002, pp 209-250.
  - 5 L. de Light, *Fairs and Markets in the Roman Empire*, Amsterdam: Gieben, 1993, ss. 110-111.

birlikte bir diğer önemli işlevi ise siyasi ve kültürel bir güç alanı oluşturmuş olmasıydı. Örneğin, Romalılar, işgal ettiği topraklarda siyasi ve ekonomik güçlerini göstermek amacıyla öncelikli olarak pazarları kurmuşlar ve tahakkümlerini pekiştirmeye çalışmışlardır.⁶

Eski Roma ve Yunan şehirlerinde kurulan pazarların öncelikli potansiyeli köylü kesim olmakla beraber bu pazarlar, şehre civardan gelen köylülerin haftalık, aylık veya dönemsel ihtiyaçlarını karşıladıkları, kendi elleri ile ürettikleri ürünleri getirerek trampa (takas) usulü ile diğer ihtiyaçlarını temin ettikleri mübadele alanları olarak işlev görmüştür.⁷ Bu bağlamda Orta çağda pazarlar, satılan ürün çeşitlerine göre şehrin farklı yerlerinde kurulmaktaydı. Hayvancılık pazarı, şehrin dışında kurulurken üretici pazarları meydanların çevresinde kuruluyordu. Örneğin, Pompei şehrinde yapılan kazı çalışmalarında antik şehrin meydanında bulunan bir binanın tahıl ambarı olarak kullanıldığı tespit edilmiş ve buradan hareketle şehir meydanlarında tahıl pazarının kurulduğu bilgisine ulaşılmıştır.⁸ Ayrıca arkeolojik bulgularda pazarların yerel yönetimler tarafından kontrol edildiğine dair de izler tespit edilmiştir. Bulunan bir grafik resimde şehir pazarının yedi günlük bir döngüde kurulduğu anlaşılmıştır.⁹

Tarih sahnesinde önemli bir medeniyet merkezi olan Roma imparatorluğunun en temel özelliği Akdeniz kavimler topluluğunda

6 Kayacıktı, Tamer, “Pazarlar; Panayırılar, Fuarlar” EXPO Dergisi, Sayı: 2, (Ekim-Kasım, 1995), s.61.

7 Pazar olgusu ile ilgili olarak bir hayli tanıdık gelen bu yöntemin 1950’li yıllara kadar Anadolu’da da devam ettiğini bilmekteyiz. O dönemlerde yaşamış olan insanlardan sıklıkla duyduğumuz veya hatıratlardan sürekli okuduğumuz bilgiler bunu doğrulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Freeman, Charles, Antik Akdeniz Uygarlıkları: Mısır, Yunan ve Roma, s.621; Pirenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri* (çev. Şadan Haradeniz), İletişim Yayınları, 2014, İstanbul, ss. 67,82.

8 Freeman, Charles, *Antik Akdeniz Uygarlıkları: Mısır, Yunan ve Roma*, s.525; Beard, M., *The Fires of Vesuvius: Pompeii Lost and Found*, Harvard University Press, 2008; pp.152-188.

9 Bindliff, J., *Going to Market in Antiquity*, In Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums, Eckart Olshausen and Holger Sonnabend (eds), Stuttgart, Franz Steiner, 2002, pp. 209-250.

meydana gelmesi ve Akdeniz'in bu medeniyet için siyasi ve ekonomik bir yörünge konumunda olmasıdır. Roma imparatorluğunun Akdeniz ile olan ilişkisini ifade etmede kullanılan “*Orbis Romanus*”¹⁰ tabiri, imparatorluğun varlığının bu denize bağlı olduğunun bir göstergesidir. Roma imparatorluğunu çevreleyen İskandinav ülkelerinde yaşayan Germenlerin¹¹ Akdeniz’e inme ve burada hâkimiyet kurma idealleri de Akdeniz’in ne denli bir değere sahip olduğunun göstergesidir. Ulusal ticaretin sahne bulunduğu Akdeniz, imparatorluğa bağlı diğer şehirlerden başkent Roma’ya transfer edilen gerek mamul gerekse doğal ürünlerin alışverişine imkân tanıyor ve güçlü bir ticari hacme sahip oluyordu. Gerek mâmül gerekse doğal ürünlerin alışverişine konu olan ekonomik canlılık bölgesel olarak şu şekildedir: Konstantinopolis’in, Urfa’nın, Antakya ve İskenderiye’nin dokumaları; Suriye’nin şarapları, yağları ve baharatı; Mısır’ın parşömeni; Mısır, Afrika ve İspanya’nın buğdayı; Galya ve İtalya’nın şarapları gibi ürünler Roma imparatorluğunu ve ülkenin iç pazarlarını devamlı besliyordu.¹²

Roma imparatorluğu döneminde ülkeyi besleyen ticaret hacminin iç pazarlardan kaynaklanmadığını, var olan ekonomik gücün uluslararası transit deniz ticareti ile elde edildiğini *The Ancient Economy* adlı eserinde dile getiren Moses Finley, gündelik ihtiyaçların teminine imkân veren yerel pazarların sadece lokal olarak işlevsel olduğunu dile getirmiştir. Değiş-tokuş temelli olan bu ticari hayatın nakliye masrafları ve güvenlik gibi ticari kaygılardan ötürü

10 **Orbis Romanus**, Akdeniz için kullanılan bir kavram olup “Roma yörüngesi, Roma evreni, Roma ülkesi” gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Pirenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, s.11.

11 Denizci bir kavim olan Germenler, İskandinavya’nın güneyinden gelerek Roma şehirlerini istila etmeye başladılar. Germen kavimleri içerisinde en önemli olanları; Vizigotlar, Vandallar, Burgondlar, Ostrogotlar, Angllar, Saksonlar olup sırasıyla Galya (Fransa), İspanya, Almanya, İtalya ve İngiltere şehirlerinde müstakil krallıklar kurarak İslam fetihlerine kadar Akdeniz’e hâkim oldular. Ayrıntılı bilgi için bkz: Keleş, Nejdet, *İndo-Germenlerin ve Germenlerin Kökeni, Dili ve Anayurdu Tézleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, 2015, s.77-92.

12 Pirenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, s.12.

yerelle sınırlı kaldığını ve bu yüzden imparatorluğun ekonomik gücünün iç pazarlarla el edilmediğini dile getirmiştir.¹³

Akdeniz'e hâkim olmak isteyen İskandinav halkları, Germen istilaları sonucunda birçok bölgesini kaybeden Roma imparatorluğunu ciddi anlamda siyasi ve ekonomik olarak zayıflatmıştır. İmparatorluk, Akdeniz'e olan hâkimiyetini giderek kaybetmiş ve kendisine ciddi bir üstünlük sağlayan Akdeniz ticaretinde de mahrum kalmıştır. İskandinav ülkelerinden Batı Avrupa içlerine doğru başlayan istilalar sonucunda İmparatorluğun "*Orbis Romanus*"u olan Akdeniz artık Germenler tarafından "*Mare Nostrum*"¹⁴ olarak anılmaya başlamıştır. Kıyı şehirlerine yerleşen Germenler, İslam fetihlerine (h.711)'e kadar Akdeniz üzerinden ciddi anlamda siyasi ve ticari hâkimiyete sahip olmuşlardır.¹⁵

Batı Avrupa'da ise X. yy'a kadar pazarlar kraliyet konutlarına, kale surlarına ve manastırlara yakın yerlerde kurulmuştur. Kale ihtiyaçları, konutların giderleri ve dini cemaat harcamaları bu pazarlar için ciddi bir potansiyel oluşturmuştur. Bu yerlere kurulan pazarlar ürünlerini satmaya gelen satıcıları zaman içerisinde bu bölgelere yerleşmeye sevk etmiş böylelikle kale çevreleri ve manastır yakınları, köy ve kasaba şeklini alan yerleşim yerlerine dönüşmüştür.¹⁶ Burada bu dönüşümü gerçekleştiren en önemli unsurun pazar olduğu göze çarpmaktadır. Günümüzde de büyükşehirlerin göç almasının

13 Finley, M. I, *The Ancient Economy*, Universty of California Press,1973, Berkeley and Los Angeles, pp. 17-35; Freeman, Charles, *Antik Akdeniz Uygarlıkları: Mısır, Yunan ve Roma*, (çev: Suat, Kemal Angı), Dost Kitabevi, 2003, Ankara, s.526.

14 *Mare Nostrum*: Akdeniz'in Romalılardan sonra İtalyanlar tarafından politik olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda bu kavram Mussolini'nin Akdeniz'i İtalyan hâkimiyetine almak için sürdürdüğü ulusal politikasıyla özdeş olarak kullanılmıştır. Latince de "*Bizim denizimiz*" anlamlarına gelmektedir.

15 Freeman, Charles, *Antik Akdeniz Uygarlıkları: Mısır, Yunan ve Roma*, (çev: Suat, Kemal Angı), Dost Kitabevi, 2003, Ankara, s.536-541.

16 Casson, M. and Lee, J., "*The Origin and Development of Markets: A Business History Perspective*," *Business History Review*, Vol 85, Spring, 2011, pp 9-37; Pirenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri* (çev. Şadan Haradeniz), İletişim Yayınları, 2014, İstanbul, s. 33;54.

başlıca sebepleri arasında ihtiyaçları kolay temin etme gereksinimi dikkate alındığında tarih boyunca insanlığın sergilediği sosyal tav-
rın benzerlik gösterdiği söylenilebilir.

V. ve X. yy. arasında Merovenj hanedanlığı ve onun devamı olan Karolenj krallığında ekonomik canlılık Batı Avrupa'da İslam fetih-
leriyle İspanya'nın ele geçirilmesine kadar güçlü bir şekilde devam
etmiştir. Merovenj hanedanı ile Karolenj krallığı arasındaki eko-
nomi açısından en büyük farklılığın içe kapalı ekonomi politikası
ile dışa açılım yapan bir ticaret modelinin benimsenmiş olmasıdır.
Merovenj hanedanı elinde bulunan Galya (Fransa) bir liman kenti-
dir ve deniz ticareti ile dış ülkelere mal sevkiyatı yapan ve dışarıdan
da ürün ithalatına imkân veren bir konuma sahiptir. Bu sebeple
ticaret hacmi genişlemiş ve bunun sonucunda sosyal hareketliliğin
daha canlı yaşandığı bir hanedanlık olmuştur. Karolenj hanedanlığı
ise dış pazarı olmayan, kendi içerisine kapanık ve sosyo-kültürel
anlamda dış dünyadan soyutlanarak zayıf kalmış bir görünüme
sahiptir.¹⁷

XI. yy'a kadar Avrupa'da menfi olarak algılanan ticaret ve mete-
lik avcısı olarak nitelendirilen tüccarlar bu dönemden sonra kendi-
lerine daha farklı bir yer bulmaya başladılar.¹⁸ Kentlerin oluşumuy-
la birlikte kırsal kesimde var olan ticari hayat artık hızlı bir şekilde
değişmiş ve insanları da farklı bir davranış sergiler hale gelmişler-
dir. Kırsal kesimde var olan üretim mekanizması, köylünün kendi-
ne yetecek olan ihtiyacıyla veya toprak sahibine olan yükümlülüğü
ile sınırlıydı. Kırsal kesimde yaşayan insanlar toprağa daha fazla
kazanmak veya daha çok üretmek için yaklaşmıyor ve ihtiyaçlarının
ötesinde bir kazançta ihtiyaç da duymuyorlardı. Kırsal kesimin tica-
retine ivme kazandıracak olan dışsal pazarlar olmadığından mevcut
durum da durağan bir görünümdeydi. Dışsal pazarın olmaması,
gereğinden fazla yapılan üretim miktarının kişinin elinde kalma-

---

17 Prienne, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, s.26.

18 Savaş, Vural, *İktisatın Tarihi*, Ankara, 2000, s.105-106; Zorakoğlu, Avni, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Ankara, 1980, s.2.

sına sebebiyet vereceğinden toplum ihtiyacı kadar olan kazanç ve üretimle yetinilmiştir.

Kentleşme ile artan ihtiyaçlar kırsal kesimin tüm bu yapısını değiştirmeye başlamış ve ortaya çıkan talep beraberinde arzı da artırmıştır. Köylünün elinde olan toprak, ihtiyacı karşılayan bir alandan çıkıp bir üretim aracına -üretim faktörü- dönüşmüştür. Üretim ortamında yaşanan artış ve ortaya çıkan talep sonucunda köylü kesimde, pazara götüreceği her ürünün satılacağı inancı hâkim oldu. Bağlamda ortaya çıkan durum boş duran toprakların işlenmesinde önemli bir motivasyon oldu. İşlenen her topraktan elde edilen ürünün bir pazarı oluştu ve bu da beraberinde iktisadi açıdan ele alınacak olan “kar” kavramını ortaya çıkardı. Daha fazla kar elde etmek için daha fazla toprak işlenecek, işlendikçe de artan kar, beraberinde de tasarrufu getirecekti. Böylece toprağın köylünün elinde oluşu, durumu elverişli kılıyor ve ardından da refahı artırıyordu.¹⁹

XI. ve XII. yy’dan itibaren yaşanan gelişmeler ve toplumsal yapıdaki değişim ile birlikte Avrupa şehirlerinde pazar sayısı giderek artmış ve yerini yavaş yavaş fuar veya panayır formuna bırakmıştır. Yılda belirli zamanlarda bir veya iki kez düzenlenen bu fuarlarda genel ihtiyaçların ötesinde olan lüks denilebilecek ürünler satışa çıkarılmış böylece çok çeşitli ürünlerin yer aldığı ve geliri yüksek olan alıcı ve satıcıların bulunduğu alanlara dönüşmüştür.²⁰ Örneğin; şarap, tahıl, zeytinyağı, deri gibi tek ürünlerin veya tek sektörün yer aldığı geniş çaplı ve yüksek sermayeli ticari alanların kurulmasıyla Pazar formu oldukça değişken bir hale evrilmiştir.

Pazarlar ile panayırlar arasında birbirini ayıran belli başlı şekilsel farklılıklar bulunmakla birlikte 11. yy’a kadar işlevselliğini koruyan panayırlar, bu tarihten itibaren artan ticari potansiyelle birlikte dünya genelinde küresel bir pazara dönüşmeye başladı. Uluslararası düzeyde düzenlenmeye başlayan bu panayırlar zamanla fuar

19 Prienne, Henri, *Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (çev: Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.194.

20 Prienne, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, ss.103-104.

formuna dönüşerek kendi içinde özel disiplinler şeklinde organize edilir hale geldiler. Tarihin akışı içerisinde, ticari ilişkilerin kuvvetlenmesine bağlı olarak da ticaret yolları ve bu yollar üzerindeki ticaret merkezleri kendini ön plana çıkarmaya başladı. Bölgesel olan bu ticari alanlar bu ilgi doğrultusunda uluslararası konuma sahip ticaret merkezleri konumuna geldiler. Belirli zaman dilimlerinde belirli bir ürün üzerine bir araya gelen ticari gruplar veya uluslar yine bu alanlarda geçerli olmak üzere, ölçü, ağırlık ve kalite standartlarını benimsemeye başladılar. Böylece pazarlama ve toptan ticaret yöntemlerine dair stratejiler geliştirerek bilimsel açıdan bu alanın oluşmasına zemin hazırladılar.

Yukarıdaki bölümlerde dünya tarihi özellikle de Avrupa tarihi içerisinde “pazar” kavramına dair genel tasvir ortaya konulmuş ve sonuç olarak da insanlık tarihi ile pazarın ontolojik olarak birlikte ele alındığı görülmüştür. Tarihin değişimi ve sosyal yapıların dönüşünü içerisinde pazar kavramı da zamanla değişim ve dönüşümlere (pazar-panayır-fuar-piyasa) konu olmuş ve bugünkü ekonomi dünyasının merkezi konumunu alan piyasanın somut formunu oluşturmuştur. Pazar ile piyasa arasındaki bu döngüsel ilişki dikkate alındığında İslam toplumlarındaki pazar olgusu başta olmak üzere piyasa giden süreçler hakkında genel bir tasvirin yapılması isabetli olacaktır. Bu bağlamda çalışmanın bundan sonraki kısmında pazar ve piyasa olgusu İslam öncesi ve sonrası dönem tasnifiyle ele alınacak ve İslam iktisadı araştırmalarında piyasaya dair yaklaşımın belirlemi ifade edilecektir.

2. İslam Öncesi Dönemde Hicaz Pazarlarına Genel Bakış

Geleneksel pazarlar, kültürel ve ticarî birliktelikleri sağlamak, katılımcılar arasında dini faaliyetlerde bulunmak, ülkenin siyasi ve ticari gücünü göstermek, toplumun önce gelenlerinin ikili görüşmeler yaparak bürokrasi faaliyetlerini yürütmek gibi geniş bir sosyal hareketliliğe zemin hazırlayan mecraları ifade etmektedir. Arabistan da kurulan birçok pazar da bu gibi faaliyetleri bünyesinde barındırmış ve dönemin en önemli sosyal, siyasi, kültürel ve ticari

faaliyetleri yerine getirmeye imkân veren bir konum elde ederek tarihi süreç içerisinde yerini almıştır. Bu bağlamda Arabistan bölgesindeki pazarların tamamını ele almak ayrı bir çalışmayı gerekli kılacağından burada sadece en meşhur Ukaz panayırını ele alarak dönemsel bir projeksiyonla konu açıklanmaya çalışılacaktır.

Ukaz panayırı Arabistan'da kurulan panayırların içerisinde en önemli konuma sahip olanıdır. Haram aylarda kurulan bu panayır iştirakçilere güven vermekte olup geniş çaplı bir katılıma ev sahipliği yapmıştır.²¹ Uzaktan gelen kabileler silahlarını teslim edip panayır içerisinde silahsız bir şekilde dolaşmak mecburiyetindeydi.²² Arap kabileleri arasında meydana gelen fıcar savaşlarının sebebi bu panayırda iştirakçi olan kabileler arasında meydana gelen ekonomik anlaşmazlıklar olduğu söylenmektedir.²³ Ukaz'ın güvenilirliğine zarar veren bu anlaşmazlıkların sebebi ise alınan borcun ödenmesi ve malların güvenliği için görevlendirilen bir kişinin saldırıya uğramasıdır. Ayrıca bu panayırda menşei belli olmayan -hırsızlık malları gibi- ürünlere rağbet gösterilmediği de ifade edilmektedir.²⁴

Ukaz panayırında alışveriş şeklinin açık artırma usulünden olan *es-sirâr* (gizlice söz birliği yapma) biçiminde olduğu ifade edilmektedir. Alıcı ve satıcının alışveriş için bir araya geldiği anda satıcı kişi vurgunculuk yaparak fiyatı artırmak için sözde alıcılar ayarlar ve pazarlık esnasında bu kişiler fiyatı artırarak satıcının daha fazla kazanç elde etmesini sağlardı. Satıştan sonra ise satıcı tarafından bu kişilere belirli bir komisyon ödenmekteydi.²⁵ Diğer bir alışveriş

21 Hamîdullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (çev. M. Sâid Mutlu-Salih Tuğ), 1990, İstanbul, II, s.946.

22 el-İsfehânî, Ebu'l-Ferec, *Kitâbu'l-Ejânî*, XIX, (thk: B. Brunnow, Leiden), Beyrut, 1962. s.76.

23 Haram aylarda meydana geldiğinden dolayı Eyyâmu'l-Fıcar (günah) savaşları olarak bilinen bu çatışmalar Arap tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Kaynaklarda bu savaşların sebebinin ekonomik nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn S'ad, Muhammed, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut, 1968, I, 126-128; Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I, s. 482.

24 el-Afgânî, Asvâku'l-Arab, s.279.

25 el-Merzûkî, *Kitâbu'l-Ezmine ve'l-Emâkine*, II, s. 165; Hamîdullah, *İslam Peygam-*

şekli ise “cassu'l-yed” olarak bilinen birbirine ellerini dokundurmak suretiyle alıcı ve satıcının fiyatta anlaşmış olduğunu gösterir şekilde uygulandığı kaynaklarda ifade edilmektedir.²⁶

Genellikle ticari mallardan veya müşteriden verginin alınmadığı bu panayıra birçok kabile katılır ve çevre bölgelerden de çok çeşitli mallar getirilirdi.²⁷ Hatta savaşçıların bir şekilde elde ettikleri ganimetleri burada satıp ihtiyaçlarını karşıladıkları ve bu vesile ile de maktul yakınlarının satılan eşyalardan hareketle katili bulmalarına imkân veren ayrı bir yönü vardı.²⁸ Ticari hacmi büyük olan bu panayır aynı zamanda bölgenin en önemli kültürel faaliyetlerinin meydana geldiği, ailelerin çocuklarıyla birlikte katıldığı, şenliklerin yapıldığı, şiir yarışmalarının düzenlendiği ve Arapların birbirlerine övünmek için gösteri meydanına dönüştüğü ticaret ötesi bir konuma sahipti. Hz. Peygamberin de küçükken bu panayıra götürüldüğü kaynaklarda zikredilmektedir.²⁹ Yaklaşık 250 yıl gibi uzun bir süre Arap toplumuna hizmet eden Ukaz panayırı, hicri 746 yılında ortaya çıkan Harûriye vakasından sonra insanların güvenlik problemlerinden dolayı gittikçe zayıflamış ve yerini Mekke, Taif ve Arafat'ta kurulan yerel pazarlara bırakmıştır.³⁰

3. İslamiyet'ten Sonra Panayırların Zayıflaması ve Suveykâ'nın Yaygınlaşması

Tarihi süreç içerisinde İslam şehirlerinde ekonomik faaliyetlerin şehrin belirli merkezlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ekonomik faaliyetlerin kümelenmediği bu yerler “suveykâ” olarak isimlen-

---

beri, II, s. 946.

26 el-Afgâni, *Asvâku'l-Arab*, s. 54.

27 Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, II, s. 946.

28 el-Afgâni, *Asvâku'l-Arab*, s. 278.

29 İbn S'ad, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, s.151; İbn Habîb, Cafer b. Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber*; Haydarâbâd, 1942, ss. 263-266.

30 İbn'ü-l-Âşîr, İzzettin Ebu'l-Hasan Ali B. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî'r-Târih*, V, yy, Beyrut, 1968. s.342; Ezraki, Muhammed b. Abdullah, *Abbâru Mekke*, (nşr. Rüşdî Sâlih Melhas), Beyrut 1399/1979. I, ss.190-192.

dirilmiştir.³¹ Buralar yörede yaşayan insanların günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları küçük basit pazarlardır. Bu yerler sabit ve süreklilik arz ettiğinden zamanla binalaşma eğilimine gidilmiştir.³² Arap toplumunda “Esvâku’l-Arab” şehir dışında boş alanlarda düzenleniyordu. Hz. Peygamberin de ilk etapta boş ve geniş alanlarda şehir pazarını tesis ettiği bilinmektedir.³³ Bu pazarı tesis ederken bir dizi kurallar koyan Hz. Peygamber, kamu menfaatini gözetmiş ve pazarda herkesin eşit haklara sahip olmasını hedeflemiş ve katılımcıları hiçbir vergiye tabii kılmamıştır. Bu sistem Emevi dönemine kadar bu şekilde devam etmiş ve Emevi hükümdarı Hişam b. Abdülmelik zamanında açık pazar alanlarının kapalı ve sabit alan şekline dönüştürüldüğü ve katılımcıların vergiye bağlandığı görülmüştür.³⁴

4. İslamiyet Sonrası Müslüman Şehirlerde Pazarlar

İslâm şehirleri genel anlamda incelendiğinde göze çarpan en önemli hususun dünya hayatı ile dini hayatın iç içe mecz edildiği bir yapıda olmasıdır. Şehrin en büyük camisi olan Cuma’ camii-nin hemen yanında -esnaf ve zanaatkârlardan oluşan bir zümrenin yer aldığı- pazarın kurulması bunun en karakteristik özelliğidir. Buradan hareketle İslam şehrinin en önemli unsurlarının camii ve pazar olduğu rahatlıkla söylenebilir.³⁵ Avrupa şehirlerinde de benzer yapıda bir şehir felsefesinin var olduğunu söylene de buradaki farklılık kilise ile yönetim merkezi olan sarayların yan yana olduğu ve bahse konu olan pazarların şehir dışlarında veya bu yapılara entegre edilmiş harici unsurlar olduğu anlaşılmaktadır.

31 Chalmeta, Pedro, “Pazarlar”, İslam Şehri, İz Yayıncılık, 1992, İstanbul, s. 137.

32 Samhûdî, Nureddin, *Hülâsat’ül-Vefâ bi abbâri dâr’il-Mustafâ*, 1326, Kahire, I, s. 540.

33 Mâverdî, Ahkâmu’s-Sultâniyye, s. 238.

34 Yakut el-Hamavi, *Mucemu’l Buldan*, I, 1990, Beyrut, s. 71; Chalmeta, Pedro, *Pazarlar*, s. 140.

35 Yakut el-Hamavi, *Mucemu’l Buldan*, s. 571.

İslami fetihlerle birlikte diğer toplumlardan tevarüs edilen kültürel mirasın yer yer ıslah edilerek İslam toplum formuna dâhil edilmesi tarihi bir gerçekliktir.³⁶ Hz. Peygamber'in tüccar oluşu ve dönemin ticaret merkezi konumunda olan Mekke'de yaşaması, Hicretten sonra medinede pazarın tesis edilmesi ekonomik düzlemede pazar algısının ve olgusunun ontolojik varlığına delalet etmektedir. Buradan hareketle pazarın İslam toplumuna ya da başka bir zümreye has olmayıp evrenselliği ve kurumsal anlamda insanlık mirası olduğu söylenebilir. Ayrıca İslam şehirlerinde temel ekonomik göstergelerden hareketle üretim ve dağıtım ölçeği de incelendiğinde; tacir, üretici ve simsar konumunda olan ticaret adamlarına da şahit olunmaktadır. *Suka* (pazar erbabı) olarak isimlendirilen bu kişiler dönemin ve şehrin ticari hayatını elinde bulundurmakta ve pazar düzeninin var olduğuna delalet etmektedir.³⁷

İslam şehirlerindeki ticari hayata bakıldığında şehirleşmenin oluşmadığı kısmi nüfus yoğunluğuna sahip yerlerde kırsal kesim pazarları, dönemsel mevsimlik panayırılar ve şehirlerde kurulan periyodik pazarlar bulunmaktadır. Bu şehirlerin ekonomik yapısını incelendiğinde girift bir görünüme sahip olduğunu düşünülebilir. Şöyle ki; ticari ve kültürel açıdan şehre giren ve şehirde dışarıya gönderilen mal hareketlerini (ithalat ve ihracat), şehrin gıda maddeleri ve bunun hammadde kaynaklarını (üretim), şehirden dışarıya yapılan kırsal kesim satışlarını, şehir içi ihtiyaçların nasıl karşılandığını (iç piyasa), şehir halkına karşı nasıl bir dağıtımın yapıldığını (dağıtım) bilmek önemlidir. Çünkü dönemsel şehir yaşamında ticari hayatın ne şekilde işlediğini, süreçlerini, aksaklıklarını gösteren tasvirin tamamını görmek İslam toplumunda pazar ve piyasa olgusunu anlamak için gerekli parametrelerdir.

İslam şehirlerinde pazarların tekrar etme aralıkları, yerel veya ulusal düzeyde olup olmadıkları, isimlendirmeleri, fonksiyonları,

---

36 Jean-Louis Michon, "Dini Kuramlar", *İslam Şebri*. (çev: Elif Topçugül), Ağaç Yay. 1992, İstanbul, s. 16.

37 Chalmeta, Pedro, *Pazarlar*, s. 132.

önemli şahısları, fiyat politikası ve yasal mevzuatı incelenmesi gereken önemli başlıklardır. Bu açıdan elimizdeki literatür kısıtlı olup tarihin tozlu sayfalarında konumuzu aydınlatacak kısıtlı bilgilere ulaşmanın zorluğunu çalışmamızın başlangıcından itibaren yaşadığımızı burada belirtmek istiyoruz. Bunu söylememizin amacı ortaçağ İslam pazarına gereken önemin verilmediğine ve bu konunun ciddi anlamda çalışılmasının gereğine dikkat çekmek içindir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında günümüz piyasa ekonomisinin oluşumunun aşamaları ele alınacak ve somut pazardan soyut piyasaya geçişin süreci değerlendirilecektir.

5. Periyodik Pazarlardan Küresel Piyasaya Geçiş Aşamaları

Tarihin her döneminde pazar alanlarının varlığından hareketle prekapitalist pazarların niceliksel büyümesi ile kapitalist piyasa sistemine aşama aşama ulaşıldığına dair bir izlenim oluşmaktadır. Avrupa şehirlerinin gittikçe büyümesi ticaret erbabının da giderek bu sahada uzmanlaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu uzmanlaşma ile birlikte de örgütlü kurumsal yapılar ortaya çıkmış, artan ticari hacmi ile de mübadele alanları daha serbest bir yapıya evrilmiştir. Örgütlü hale gelen pazarlar artık eskisi gibi tüccarın doğrudan müdahale ettiği alan olmaktan çıkmış ve başka akıllar tarafından dizayn edilmeye başlanmıştır.³⁸

Bir sistem olarak piyasanın finansal ortaçağ kapitalizminden endüstriyel döneme geçiş ile birlikte 18. ve 19. yy'da ortaya çıktığı genel kabul görmektedir.³⁹ Piyasanın bir toplumsal refah aracı olarak görülmesi ise liberaller sayesinde olmuştur.⁴⁰ Liberalizmin sınıflara ayrılmış toplumu piyasa şemsiyesi altında sosyal bir uzlaş

38 Braudel, Fernand, *Maddi Uygarlık ve Kapitalizm*, I-II, (çev: M.Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.34,54.

39 Vickers, Douglas, *The Tyranny of the Market*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998. s.3; Ördek, Aydın, *Kurgusal ve Tarihsel Bir Kategori Olarak Piyasa*, s.196-198.

40 Köse Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü, "İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi" İktisat Üzerine Yazılar I, İletişim Yayınları, 2003. s.99,136; Ördek, Aydın, *Kurgusal ve Tarihsel Bir Kategori Olarak Piyasa*, s.196-198.

alanı olarak görmesiyle kendisine her alanda yer bulan piyasanın temelleri giderek sağlamlaştırılmıştır.⁴¹ Piyasaya içerisinde başka başka piyasalar ortaya çıkmış ve bu durum karşıtlık düzleminde var olan piyasanın yerinin güçlenmesine sebep olmuştur.⁴² Bugün gelinen noktada banka, borsa gibi kurumları elinde bulundurup yönetenler mübadeleyi toplum kılmayı başararak piyasayı insanüstü bir zemine taşımışlar ve piyasa birçok şeyin tek belirleyicisi konumuna gelmiştir denilebilir.⁴³

Kapitalizm öncesi dönemde bugünkü manada *uzak mesafe ticareti* hâkimken ulusal ve iç pazarlar yoktu. Uzak mesafe ticareti ise doğası itibari ile müdahalelere açık bir alana sahipti.⁴⁴ Ulusal piyasaları oluşturan fuar ve borsalar ise tepeden örgütlenmiş organize yapıları. Serbest piyasa olarak telakki edilen ve serbest piyasanın dinamiklerini oluşturan bu alanların toplumsal bir örgütlenme görünümünde olması ve toplumun içinden türeyen bir olgu olarak söyleme konu edilmesi ise planlı bir sürecin sonucu olarak düşünülmelidir.

Serbest piyasa olarak isimlendiren bu sürecin kapitalizm ve liberalizm sayesinde kendi çıkarlarını korumak amacı ile oluşturdukları ve bu sayede de piyasanın kuşatıcı bir yönünün varlığı kabul edilen bir durumdur.⁴⁵ Bu kuşatıcı mekanizma ile nesnel olan süreçler para ve metalaşma sayesinde sorgulanamaz bir değer alanı meydana getirmiştir. Piyasanın sabit olduğu ve diğer tüm unsurların değişken olduğu kabul edilerek farklı kurumsal yapıların örgütlenmesi bilinçli olarak bastırılmıştır. Bu açıdan piyasa denet-

41 Ördek, Aydın, *Kurgusal ve Tarihsel Bir Kategori Olarak Piyasa*, s.196.

42 Köse ve Öncü, *İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi*, s. 96; Braudel, *Maddi Uygarlık ve Kapitalizm*, s.115.; Ördek, Aydın, *Kurgusal ve Tarihsel Bir Kategori Olarak Piyasa*, s.196-198.

43 Ördek, Aydın, *Kurgusal ve Tarihsel Bir Kategori Olarak Piyasa*, s.196; Braudel, *Maddi Uygarlık ve Kapitalizm*, s.199.

44 Başkaya, Fikret, *Çığırından Çıkış Bir Dünya*, Özgür Üniversite kitaplığı, Ankara, 2004. s. 135; Ördek, Aydın, *Kurgusal ve Tarihsel Bir Kategori Olarak Piyasa*, s.196-198.

45 Başkaya, *Çığırından Çıkış Bir Dünya*, s.139.

lenemez bir hale gelmiş ve her türlü işlevi başka bir kurumsal yapı/ değer tarafından sorgulanamaz olmuştur.⁴⁶ Böylece insan, müdahale edemediği bir süreç tarafından yönetilir hale gelmiş ve birçok yönüyle kısıtlanmıştır.

Piyasa başlangıçta mübadele amacıyla bir araya gelinen ve buna imkan veren bir buluşma yeri idi.⁴⁷ Mübadelenin gerçekleşme mekâmı olarak kendisine zemin bulan piyasa zamanla ekonominin tek ögesi kılınmaya çalışılmış ve giderek dünyada lider bir konuma getirilmiştir.⁴⁸ İlgili olduğu her şeyi kendi alanına dâhil eden piyasa, ister özel mülkiyet isterse kamu mülkiyeti olsun mübadelenin kendine yer bulacağı kurgusal “tek yer” konumunu elde etmiştir. Piyasa, soyut olarak insanüstü bir varlık konumuna getirilmiş ve piyasa mübadelesi şeklinde üretici-tüketici-toplum ilişkisini açıklayan bir unsur olarak hem iktisat tarihinde hem de literatür içerisinde yerini almıştır.⁴⁹ İktisat ilmi mübadele değerinin başladığı yerde başlamakta teziyle⁵⁰ piyasanın arz ve talep eğrilerinden oluştuğunu söylemek metaforik bir yaklaşımdır.⁵¹ Aynı şekilde iktisat ilminin piyasa sisteminin kuramı olarak ortaya çıktığı yaklaşımı toplumun dönüşümünü ve piyasa sisteminin kurulma sürecini hızlandırarak zihinlerde “tek değer piyasadır ve piyasa değer belirlayicisidir” algısını oluşturmuştur.⁵²

46 Lindblom, Charles E, *Sociology of Markets*, Annual Review of Sociology, 23, s. 333. Ördem, Aydın, *Kurgusal ve Tarihsel Bir Kategori Olarak Piyasa*, s.197.

47 Polanyi, Karl, *Büyük Dönüşüm*, (çev: Ayşe, Buğra), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.100-102.

48 O'Neill, John, *Piyasa: Etik, Bilgi, Politika*, (çev: Şen Süer Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.172.

49 Knight Frank, H. “Exchange” in (ed.) Edwin R.A. Seligman, *Encyclopedia of Social Sciences Vol.5*, Newyork, MacMillan, 1953, s.667.

50 Braudel, *Maddi Uygarlık ve Kapitalizm*, s.9.

51 McCloskey, Donald N, *The rhetoric of Economics*, Journal of Economic Literature, 21(2), 1983, s.502.

52 Polanyi, Karl, *Ekonomik Yanılgı*, içinde (der. ve çev: Mustafa Özel), İktisat Risaleleri, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.178.

Kapitalizmin düşünce dünyasında yerini almasının ardından ortaya çıkan iktisat ilmi açıkça göstermektedir ki kapitalizm kendi düşüncesini piyasada sistemleştirerek dünyadaki yerini giderek sağlamlaştırmış görünmektedir. Piyasayı insanın ve toplumun refahına katkı sağlayacak en önemli argüman olarak gören Avusturya iktisat okulu da bu düşünceye ciddi katkılar sağlamış ancak sistemin evrim geçirmesindeki belirsizlikler bu ekol içerisinde de tartışılmıştır.⁵³ Kurgusal bir zeminde gelişen bu yapı ilerleyen zaman içerisinde kendisine alan bulacağı mecrayı da beraberinde getirmiş ve devletin gücünü de kendisine dayanak kılarak sistemin vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir.⁵⁴

5.1. Devletin Kontrol Ettiği Uydu Piyasa

15.yy'a kadar normal seyrinde ilerleyen piyasa süreci, devletin de müdahaleleri ile çok farklı bir mecrada taşınmıştır. Bölgesel ve yerel olan periyodik pazar ve panayırların yerini olan piyasa küresel bir etki alanı oluşturmuştur. Devletin veya toplumun kendi olağan görünümünde serbest ya da doğal olarak işleyen bu süreçteki hızlı değişim, modern çağın zenginlik anlayışındaki dönüşümle benzeştirilerek ifade edilebilir. Çünkü bu değişimde zanaat veya ziraat ile uğraşmak basit görülmüş, bunun yerine küresel boyuttaki ticaret, yer altı zenginlikleri ve değerli maden stoklarıyla zengin olma anlayışı ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Maden veya altın stok yarışı beraberinde

53 Buğra, Ayşe, *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.210.

54 Avusturya İktisat Okulu'nun geliştirmiş olduğu sosyal kurumların evrim teorisini ifade eder. Bu teoriye göre, devlet, dil, yasa, para ve piyasa gibi kurumlar insanların belirli temel ilkelere hareketle bilinçli olarak ürettikleri kurumlar değil, insanlık tarihinin belirli bir aşamasında amaçlanmaksızın ortaya çıkmış tesadüfi kurumlardır. Bu noktada iktisadın yanıtlaması gereken soru, insanların kurmayı ya da oluşturmayı düşünmedikleri ve bu amaçla belirli bir çaba göstermedikleri halde ortaya çıkmış olan bu kurumların nasıl olup da toplumun refahına katkıda bulduklarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Sarıçoban, Kazım, *Avusturya İktisat Okulu, Temsilcileri ve Metodolojik İlkeleri*, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, c. 4/1, 2012, s.164.)

55 Kazgan, G, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s.203.

bir ulusun zenginleşmesine diğerinin ise fakirleşmesi probleminin meydana getirmiştir. Bir diğerini fakirleştirme pahasına girilen bu yarışta devlet hâkim konumda olacak ve kendi çıkarlarına ters düşecek hiçbir anlayışa izin vermeyecekti. Ticaretten iki tarafın kazançlı çıkması devleti tatmin etmemiş ve tek taraflı kazanan olma anlayışı devlette hâkim olmuştur. Artık devlet, piyasaya (tüm ticari alanlara) hâkimiyet kuran yegâne güç olarak tarihteki yerini almış bu durum küresel bunalımın yaşanacağı 18.yy'a kadar sancılı bir şekilde devam etmiştir.⁵⁶ Bu dönemden önce piyasaya hâkim olan anlayış, kültür, din, toplumsal talepler iken ve bunların bu alana müdahalesi de sınırlı bir görünümdeyken tüm bunlar yok sayılarak piyasanın tek sahibi devlet ve onun yüce çıkarları olmuştur.

5.2. Devletin Kontrol Edildiği Piyasa

18.yy'a gelindiğinde merkantilist dönemin sonunda ana hatlarıyla ortaya çıkan görüş, zenginliğin sadece parasal (altın ve gümüş) kaynaklarla oluşmayacağı, zenginliğe ulaşmanın başka yollarının da olabileceği ve buna dayalı olarak da üretimin/üretmenin ekonomik verimlilikte etkin bir unsur olduğu düşüncesi hâkim olmaya başladı. Zenginliğin reel üretimle sürdürülebileceği ve tüccar sınıfa karşı üretimi yapan reel sektörün ayrıcalıklı imtiyaz talepleri, ekonomide/toplumda devletin gücünü giderek zayıflattı ve özel sektör olarak isimlendirilen yeni bir grup piyasaya egemen olmaya başladı. Bu egemenlik ile ortaya çıkan özel taleplerin sadece özel sektör üretimiyle gerçekleşeceği fikri piyasaya hâkim olmakla kalmadı özel kişiler ve özel firmalar tarafından devletin kontrol edildiği bir düzleme taşındı. Sanayi devrimi ile serbest piyasa düzeni ciddi bir ivme kazandı ve liberal bir anlayış dünya ticaretinde söz sahibi olarak devletin kontrol edildiği piyasa düzenine geçilmiş oldu.⁵⁷

56 Köse, Ö. H, *Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü*, Sayıştay Dergisi, 2003. sy:49, s.3-46.

57 Adaçay, F R, *Modern İktisadi Düşüncenin Doğuşu, Merkantilizm ve Fizyokrasi, İktisadi Düşünceler Tarihi*, Ed.; B. Erdem ve H. İslatince, Anadolu Üniversitesi, 2012, Eskişehir, s.30-53.

5.3. Devletin Kontrol Ettiği Piyasa

19.yy sonrası firma ve şirketlerin hâkim olduğu piyasa sürecinden sonra ortaya çıkan ekonomik sorunlar tekrar devletin piyasaya müdahalesini gündeme getirmiştir. 20.yy'ın ilk çeyreğinde yaşanan dünya savaşları ve beraberinde gelen “büyük bunalım” özel kişilerin ve özel firmaların güdümündeki piyasanın birikmiş ekonomik sorunlarla baş edemeyişi çözüm olarak devletin müdahil olduğu bir piyasa düzenini zorunlu kılmıştır ve çözüm devletten beklenmiştir.⁵⁸ Siyasi tabakanın ve toplumun devletten piyasaya müdahale talepleri bu süreci hızlandırmış ve devlet kontrolünde olan bir piyasa düzeni kurulmuştur. Devlet artık piyasada; müdahaleci, düzenleyici, işletmeci ve kontrol edici güç olmuş ve “sosyal devlet” sloganıyla yeniden güçlenmiştir. Bu bağlamda devletin kontrolünde istihdam ve ardından gelen “refah devleti” söylemi 20.yy'ın sonlarına doğru devam etmiş ancak istenilen başarı devlet tarafından sağlanamamıştır.⁵⁹

6. Serbest Piyasaya ve Küresel Piyasaya Geçiş

20.yy'ın son çeyreğinde piyasa buhranlarının etkisi azalmış ve normalleşme süreci yaşanmaya başlamıştır. Bu normalleşme sürecinde yaşanan “stagflasyon krizi”⁶⁰ piyasaya müdahaleci olan devletin üzerine yıkılmış ve 1970'lerden sonra özgürlükleri kısıtlıyor gerekçesi ile devletin müdahil olduğu ekonomik düzenden vazgeçilip serbest piyasa sistemine dönülmeye başlanmıştır. Kapitalizmin ikinci liberal piyasası olarak bilinen bu dönemde sosyal devlet yerini liberal serbest piyasaya bırakmıştır.⁶¹

---

58 Berger, Johannes, *Gelişmiş Kapitalist Toplumlarda Piyasa ve Devlet*, (çev: M. Kemal Aydın), Bilgi, 2000/2, sy.3, s. 125-148.

59 Bayraktar, C, *Keynes ve Refah Devleti*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yıl:2012 sy.10/2, s. 247-261.

60 Enflasyon ve işsizliğin aynı anda görüldüğü bir duruma verilen kavramdır.

61 Çetin, H, *Liberalizminin Tarihsel Kökenleri*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2002, 3(1), s. 79-96.

21.yy'ın ilk dönemlerinde sanayileşmenin artması ve iç piyasaların doygunluğa ulaşmasıyla karlılık oranlarındaki düşüş küresel bir pazar arayışını da beraberinde getirmiştir. Uluslararası ticaret ile beraber malların serbest dolaşımı sermayenin de serbest dolaşımını tetiklemiş ve böylece uluslararası düzeyde firmalar, şirketler ve yatırımlar oluşturulmaya başlanmıştır. Bu dönemde devletin etkisi giderek azalmış ve çok uluslu şirketlerin ve sermayelerin hâkim olduğu “küresel kapitalist piyasaya” geçilmiştir. Küresel sermayeye dâhil olanların olası piyasa aksaklıkları ve krizlerden dolayı -birbirine bağlı olarak zarar gördükleri günümüz piyasa sistemine kadar olan süreçte- küresel ekonomiye katılanların birikimleri kısa sürede yok olmuştur.⁶² Bu durum beraberinde kapitalist küresel sermayenin tartışılmasına kapı aralamış ve küresel ölçekteki tüm sektörler mevcudu sorgulayarak alternatif sistemler aramaya başlamıştır.⁶³

Tarihi süreç içerisinde gerek devletin kontrol edildiği gerekse devletin kontrol ettiği veya devletin müdahil olmayıp serbest piyasa ismiyle maruf olan tüm piyasa sistemleri yer yer alternatif yer yer bir krizden diğerine geçiş olarak ele alınsa da sonuç itibari ile başarısızlıklara matuftur. Bu piyasa sistemleri, insanlığın huzur ve refahını tesis edecek birçok söyleme sahip olmasına karşın ontolojik olarak bu amaçlara ulaşamamış ve sonuçları itibari ile insanlığın hatta gelecek nesillerin ağır bedeller ödediği/ödeyeceği hüsrانlarla neticelenmiştir. Olumsuzluklar, başarısızlıklar, aksaklıklar ve krizler gibi birçok olumsuz olguyla ele alınan kapitalist piyasa sistemleri teorik ve pratik açıdan da birçok açmazı bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda bu olumsuzlukları bertaraf edecek alternatif sistemlere ihtiyaç hasıl olmuş ve İslam iktisadî söylemi de bu alternatif sistem oluşturma çabalarına aday gözükmektedir.

62 Işık, A, *Sosyalist Ekonomik Sistemden Piyasa Ekonomisine Geçişin Nedenleri*, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 2013. sy. 20, ss. 105-118.

63 Akalın, A, *Liberal İktisat ve Krizler: Her Seferinde Haklı Çıkan Paradigma*, Eski Yeni Dergisi, sy.10, 2010 ss. 60-71.

7. İslam İktisadında Piyasa

İslam toplumlarının aydınlanma sonrası yaşadığı yapısal sorunlar ve küresel ölçekte geçirdiği sancılı süreçler 21. yy'a gelindiğinde kapitalizme eklenme ve piyasa ekonomisi içerisinde var olarak adeta uyum sağlama sorunuyla sonuçlanmıştır. Piyasa ekonomisi içerisinde İslami değerlere atıfta bulunularak iktisadi açıdan ontolojik var olma çabası beraberinde hem teorik hem de metodolojik sorunları doğurmuştur. İslam'ın Medine'de yerleşik düzeni sistemleştiren yapısından hareketle iktisadi açıdan ticaretin önemli bir yer tuttuğu şehir kültürü ile neş'et etmesi esasında İslam toplumları için önemli bir miras mesabesindeyken günümüzde ekonominin öznesi olmak yerine kapitalizmin nesnesi görünümü vermesi paradoksal bir durumu işaret etmektedir.⁶⁴

İslam iktisadında “piyasa” olgusu birçok yönüyle ele alınması gereken bir konudur. Piyasanın amaç ve kapsamının belirlenmesi, piyasa düzeninin sağlanması, piyasanın toplumsal faydasının belirlenmesi ve piyasa özgürlüğünün tesis edilmesi gibi konular “piyasa” olgusunun mündemiç alanlarını ifade etmektedir. İslam iktisadi araştırmaları da piyasa içerisinde mündemiç olan bu konulara dair yapısal çözümler sunmak zorundadır. Çünkü piyasa kavramı kendi içerisinde nöttür değildir ve hâkim iktisadi paradigmanın temel felsefesine hizmet edecek şekilde dizayn edilmiştir. Bu bağlamda mevcut piyasa sistemi içerisinde İslam iktisadının var olması doğrudan değerleri ile çatışması probleminin meydana getirmiş, güncel gelişmeler ve finans alanında ortaya çıkan hızlı değişime matuf sorunlar hem cari sistemi hem de İslam ekonomisine dayalı çalışmaları etkilemiştir. İslam ekonomisinin süreç içerisinde birçok zorluklarla karşı karşıya kalması bir yanı sıra içsel sebepler diğer bir yanı sıra da piyasa odaklı yaklaşımlarla hareket etmesinden kaynaklanmaktadır.⁶⁵

64 Fidan, Ali, *Piyasa İslam'ından İslam'ın Piyasasına (Alternatif, Bireysel, Yapısal ve Kurumsal Öneriler)*, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2020, 8 (2), ss. 451-462.

65 M. Emre, Dorman, *İslam, Kapitalizm ve Piyasa*, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, 2019, Sayı 39, ss. 111-128.

İslam iktisadında piyasanın amacı ve kapsamı; (i) insanların ihtiyaçlarını değerlerine uygun bir biçimde karşılamaya mahal, (ii) insana hizmet etmeye yarayan bir ekonomik mecra, (iii) toplumsal maslahatın temin edilmesi için işleyen bir sistem ve (iv) felah'a ulaşmak konusunda⁶⁶ insanın ticari faaliyetlerine zemin sağlayan bir alan olarak düşünülmelidir.⁶⁷ Hz. Peygamber'in bizatihi kendisi başta olmak üzere görevlendirdiği sahabeler burada zikredilen amaç ve kapsamı ifa etmek adına düzenli bir şekilde gerekli denetimleri yapmış ve piyasa düzenini sağlamışlardır.⁶⁸ Hisbe kurumu bu bağlamda piyasanın düzenlenmesi ve denetlenmesi için İslam toplumlarında işlevsel bir şekilde işletilmiştir.⁶⁹ Günümüzde piyasada var olan düzenleme ve denetleme kurumları da kendi kurumsal ilkelerince bu görevi yerine getirmektedirler.

Piyasa düzenininin sağlanmasının bağlam ve kapsamı İslam ticaret hukuku ve makasad-ı şeria ilkelerinden de hareketle; (i) taraflar arası sözleşmelerde belirsizliğin giderilmesi, (ii) ticari ve finansal işlemlerde haksız kazancın önüne geçilmesi, (iii) toplumsal felahın

66 “Felah” kavramı hem vahyin hem de İslam geleneğinin vurguladığı “arzu edilen şeylerin elde edilmesi, arzu edilmeyen şeylerin ise bertaraf edilerek istenmeyen durumlardan kurtulma, hayra erişme, nimete sahip olma, huzur ve saadet içerisinde yaşam sürme” anlamlarına mündemiçtir. Küresel sistemde refahın elde edilmesi her yerde ve her zeminde hedefken, refahın önüne geçenlerin ortadan kaldırılması ise bu kavram içerisinde ıskalanmaktadır. Felah kavramının kapsamına dair ayrıntılı bilgi için bkz: Adil Bebek, “Felâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, c. XII, ss. 300-301.

67 Mehmet Asutay, *İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramlaştırılması: İslam Ahlak İktisadının İdeallerine Karşı İslami Finansın Gerçekleri*, Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, çev. Mustafa Kenan Erkan, c. 3, sy. 1 (2015), ss. 125-44.

68 Erdem, E. (2020). *İslam İktisat Düşüncesinde ve Abilik Geleneğinde Piyasa ve Devlet Odaklı Politikalar Üzerine Bir İnceleme*, İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD), 6 (2), ss. 185-211.

69 Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı: Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973, ss. 65-74; Alpaslan Alkış, *Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı ile 4077 Sayılı Tüketicici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşlarının Karşılaştırılması*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 17 (2011), ss. 144-45; Cengiz Kallek, “Hisbe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, c. 18, s. 143.

tesisi, (iv) üretici ile tüketici arasında engellerin kaldırılması ve ortaya çıkan faydanın taraflarca adil bölüşümü ve (v) özgür bir piyasa işleyişinin temin edilmesidir. İslam iktisadının özel mülkiyet anlayışı, girişim ve teşebbüs serbestliği, kişisel menfaat ve çıkarın korunmasında getirdiği itidalli yaklaşımlar, fiyat oluşumu ve rekabet anlayışı, devletin sınırlı müdahil olduğu bir yaklaşımı benimsemesi hâkim iktisadi paradigmanın çizgisinden farklılıklar arz etmektedir. Bu bağlamda İslam iktisadının piyasa algısı var olanı doğrudan kabullenmek üzerine oluşmamalıdır.⁷⁰

İslam iktisadi açısından piyasa olgusuna yönelik teorik yaklaşımlar bulunmakla birlikte bir model olarak İslam ekonomisinin hali hazırda dünya üzerinde uygulanamamış olması piyasa pratiğinin somut olarak ortaya konmasını da engellemiştir. Literatür içerisinde uygulamadan ziyade idealler üzerinden kurgulanmış olan piyasa, kapitalizmin aksaklıkları üzerine inşa edilmiş ve İslami piyasa söylemi karşıtı üzerinden kurgulanmış gözükmektedir. İslam geleneğinin kendi birikiminden neş'et eden özgün bir piyasa söylemi ise henüz dillendirilmiş değildir.

Sonuç ve Değerlendirme

Piyanın tarihi kökenleri birçok bileşenden müteşekkil olmakla birlikte olgusal açıdan 15.yy'dan itibaren sistemleştiği görülmüştür. Toplumun yerleşik hale geçmesiyle birlikte temerküz eden pazarlar yeni şehirlerin oluşumuyla birlikte gelişmiş, panayır ve ticari merkezler sayesinde de önemli bir konum elde etmiştir. İslam şehirlerinde de pazarlar ve ticaret merkezler var olmuş, gelişen coğrafyayla birlikte hacimsel büyüklüklerini artırmışlardır. İslam şehirlerinde toplumun temel gereksinimleri pazarlar, panayırlar ve kervanlar sayesinde temin edilmiştir. İslam şehirlerindeki pazarlara indirilen bu ürünler şehirli tüccarlar tarafından kırsal kesime arz

---

70 Kazancı, Fatih, *Serbest Piyasa Ekonomisi ve İslam Ekonomisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz*, International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 2016, 2 (3), ss. 161-178.

edilmiş ve oluşan yeni talepler doğrultusunda da doğal bir ticaret mekanizması işlemiştir.

İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte Arap yarımadası, bünyesinde barındırdığı Asya, Avrupa ve Afrika'nın kavşak noktasındaki eşsiz coğrafi konumu önemli bir politik değer oluşturmuş ve bölgeye ayrı bir ticari avantaj sağlamıştır. Fetih hareketleriyle beraber bu ticari avantaj fethedilen diğer bölgelere de yayılmış ve İslam toprakları dünyanın önemli bir pazarı haline gelmiştir. Kur'an-ı Kerim de Arapların ticari faaliyetlerinin önemine vurgu yapan "*İlaf*" ve "*Rahlete's-şitâ-i ve's-sayf*" kavramları bu olgularla karşılık bulmuştur.

Tarihi süreç içerisinde Pazar ve piyasayı oluşturacak ontolojik kökenlerin insanlığın gelişimiyle doğal bir seyir içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Ancak sanayi devrimi sonrasında kurgulanan rasyonel insan modeli sürekli tüketim ve bunun için de sürekli üretim paradoksu ile büyük bir çıkmaza sokulmuştur. Özellikle maksimum fayda argümanı ile sistemleşen kapitalist birey, hızlı bir şekilde bu hırs tatmin edecek mecrayı da oluşturmuştur. Bu bağlamda kişinin ekonomik faaliyetlerinde çok çeşitli davranışlar sergilemesi ve bu davranışların kararını alırken belirli parametrelerden hareket etmesi piyasa varlığını çağrıştıran en önemli argümanlardan olduğu anlaşılmıştır. Kişinin dışsal çevresinde meydana gelen gelişmelerden bağımsız bir davranış sergilemesi imkân dâhilinde olmayıp belirli bir etkileşim içerisinde birtakım tavırlar sergileme gerçeği de kurgusal piyasanın en önemli malzemesi haline gelmiştir.

Küçük hacimli ticaret ile uğraşanlara yönelik olan doğal süreç-piyasa kuralları- büyük firmaların sahneye çıkmasıyla sahip oldukları finansal güç sayesinde piyasaya baskı yaparak "belirleyici" konuma gelmişlerdir. Artık dünyada egemenlik büyük firmalar sayesinde finansal sisteme indirgenmiş, ve kurgusal bir piyasa var edilmiştir. Reel pazarlardan kurgusal piyasaya evrilen süreç içerisinde insanın mübadeleyi konu edinerek var olması piyasa savu-

nucularının en önemli argümanlarındandır. Piyasa, işlem mahalli olduğundan, varlığıyla, yapısıyla, işleyişiyle insanın ekonomik faaliyetlerinin gerçek veya tüzel olarak sürdürülebilirliği ticari hayatın simgesi haline gelmiştir.

Kurgusal olarak var edilen piyasanın insanlığı nereye getirdiğine dair pek çok olumsuz durumun varlığı piyasa sistemini sürekli tartışmalı hale getirmiştir. Toplumsal hayat içerisinde birçok değer ve olgunun neredeyse tek belirleyicisi konumuna gelen küresel kapitalist piyasa anlayışı, İslam iktisat düşüncesi tarafından doğrudan kabul edilmemiştir. Tarihin ilk dönemlerindeki gibi merkezinde insanın ve toplumun olduğu, herkesin eşit haklarla var olabildiği, iktisadi ve ticari hayatın doğal bir seyri olarak sürdürüldüğü, bir diğerinin diğerine tahakküm kurmadığı piyasa ve bu piyasaya dair temellerin ontolojik olarak uygulandığı anlaşılmıştır. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettikten sonra kurmuş olduğu yerel pazarlar ve buna bağlı olarak oluşturmuş olduğu işleyiş biçimi bu bağlamın örneklerini ifade etmektedir.

Her şeyin piyasaya göre belirlem kazandığı bir anlayıştan insani değerlerin ve toplumsal paydaların belirlediği bir piyasanın tesisine insanlığın ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. Alternatif piyasa sistemleri bağlamında en iddialı söylemlere sahip düşüncenin İslam iktisat düşüncesi olduğu anlaşılmış ancak 1980'lerden sonra ciddi bir ivme kazanan bu çalışmaların alternatif olma yönündeki söylemi güçlüyken ihtiyaç olan alanlarda küresel somut çözümler konusunda zayıf kalmıştır. Tek bir piyasa modelinden daha ziyade karma modellerin uygulanmasıyla adil bir piyasa sisteminin İslam iktisadı perspektifinden inşa edilmesinin imkanı geçmiş birikim ve tecrübelerden elde edileceği anlaşılmıştır. İslam iktisat düşüncesi bağlamında araştırma yapan teorisyenlerin ve kurumların bu ihtiyaca cevap verecek somut çözümler üretmesinin gerekliliği daha da belirgin hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Adaçay, F. R., *Modern İktisadi Düşüncenin Doğuşu, Merkantilizm ve Fizyokrasi*, İktisadi Düşünceler Tarihi, Ed: B. Erdem ve H. İslatince, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2012.
- Adil B., “Felâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, c. XII, ss. 300-301.
- Akalın, A., *Liberal İktisat ve Krizler: Her Seferinde Haklı Çıkan Paradigma*, Eski Yeni Dergisi, sy.10, 2010 ss. 60-71.
- Alkış A., *Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı İle 4077 Sayılı Tüketici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşlarının Karşılaştırılması*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 17 (2011), ss. 144-45.
- Asutay M., *İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması: İslam Ahlâk İktisadının İdeallerine Karşı İslami Finansın Gerçekleri*, Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, çev. Mustafa Kenan Erkan, c. 3, sy. 1 (2015), ss. 125-44.
- Başkaya, F., *Çığırından Çıkmuş Bir Dünya*, Özgür Üniversite kitaplığı, Ankara, 2004.
- Bayraktar, C., *Keynes ve Refah Devleti*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yıl:2012 sy.10/2, s. 247-261.
- Beard, M., *The Fires of Vesuvius: Pompeii Lost and Found*, Harvard University Press, 2008.
- Berger, J., *Gelişmiş Kapitalist Toplumlarda Piyasa ve Devlet*, (çev: M. Kemal Aydın), Bilgi, 2000/2, sy.3, s. 125-148.
- Bintliff, J., *Going to Market in Antiquity*, In Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums, Eckart Olshausen and Holger Sonnabend (eds), Stuttgart, Franz Steiner, 2002.
- Braudel, F., *Maddi Uygarlık ve Kapitalizm*, I-II, (çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Buğra, A., *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Casson, M. and Lee, J., *The Origin and Development of Markets: A Business History Perspective*, Business History Review, Vol 85, Spring, 2011, pp 9–37.

- Chalmeta, P., “Pazarlar”, İslam Şehri, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- Çetin, H., *Liberalizmin Tarihsel Kökenleri*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2002, 3(1), s. 79-96.
- el-Afgânî, Said, *Asvâku'l-Arab*, Dâiratü'l-Meârifî'l-İslamiyye, Dimeşk, 1960.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Ferec, *Kitâbü'l-Eğâni*, XIX, (thk: B. Brunnow, Leiden), Beyrut, 1962.
- el-Mâverdi, Ebu'l-Hasen Habib, *Abkâmu's-Sultâniyye*, yy, Beyrut, 1985.
- el-Merzûkî, Ebu Ali, *Kitâbu'l-Ezmine ve'l-Emâkine*, I-II, Haydârabad, 1333.
- Erdem, E., *İslam İktisat Düşüncesinde ve Ahilik Geleneğinde Piyasa ve Devlet Odaklı Politikalar Üzerine Bir İnceleme*, İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFĐ), 2020, 6 (2), ss. 185-211.
- Eren, Hüseyin vd. *TDK Türkçe Sözlük*, Cilt 2. Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ezraki, Muhammed b. Abdullah, *Abbâru Mekke*, (nşr. Rüşdî Sâlih Melhas), I-II, Beyrut 1399/1979.
- Finley, M. I, *The Ancient Economy*, Universty of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1973.
- Fidan, A. *Piyasa İslam'ından İslam'ın Piyasasına (Alternatif, Bireysel, Yapısal ve Kurumsal Öneriler)*, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2020, 8 (2), ss. 451-462.
- Freeman, Charles, *Antik Akdeniz Uygarlıkları: Mısır, Yunan ve Roma*, (çev: Suat Kemal Angı), Dost Kitabevi, Ankara, 2003.
- Gove, Philip Babcock (ed.), *Webster's Third New International Dictionary*, Cologne: Könemann, 1993.
- Hamîdullah, M., *İslam Peygamberi*, (çev. M. Sâid Mutlu-Salih Tuğ), İstanbul, 1990.
- Hampden, T. G. & Galindo, C., *School-Family Relationships: School Satisfaction and The Academic Achievement of Young People*. Educational Review, 2017, 69 (2), pp. 248-265.

- Işık, A, *Sosyalist Ekonomik Sistemden Piyasa Ekonomisine Geçişin Nedenleri*, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 2013. sy. 20, ss. 105-118.
- İbn Habîb, Cafer b. M., *Kitâbu'l-Muhabber*, Haydarâbâd, 1942.
- İbn S'ad, M., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1968.
- İbn'ü-l Âşir, İzzettin Ebu'l-Hasan Ali B. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XIII, yy, Beyrut, 1968.
- Jean-Louis M., “*Dini Kuramlar*”, İslam Şehri. (çev: Elif Topçugil), Ağaç Yay. İstanbul, 1992.
- Kallek C., “Hisbe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, c. 18, s. 143.
- Kavakçı, Yusuf Z., *Hisbe Teşkilatı: Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973, ss. 65-74.
- Kayacıktı, T., “*Pazarlar, Panayırlar, Fuarlar*” EXPO Dergisi, Sayı: 2, (Ekim- Kasım, 1995), s.61.
- Kazancı, F., *Serbest Piyasa Ekonomisi ve İslam Ekonomisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz*, International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 2016, 2 (3) , ss. 161-178.
- Kazgan, G, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Keleş, N., *İndo-Germenlerin ve Germenlerin Kökeni, Dili ve Anayurdu Tezleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, 2015, s.77-92.
- Kline, B. R., *Principles and practice of structural equation modeling* (Second edit). NY: The Guilford Press, 2005.
- Knight Frank, H. “*Exchange*” in (ed.) Edwin R.A. Seligmen, Encyclopedia of Social Sciences Vol.5 &6. Newyork, MacMillan, 1953.
- Köse Ahmet H. ve Öncü A., “*İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi*” İktisat Üzerine Yazılar I, İletişim Yayınları, 2003.
- Köse, Ö. H, *Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü*, Sayıştay Dergisi, 2003. sy.49, s.3-46.

- L. de Light, *Fairs and Markets in the Roman Empire*, Amsterdam: Gieben, 1993.
- Lindblom, Charles E., *Sociology of Markets*, Annual Review of Sociology, 23, pp. 341-360.
- M. Emre, Dorman, *İslam, Kapitalizm ve Piyasa*, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, 2019, Sayı 39, ss. 111-128.
- Mccloscey, Donald N., *The rhetoric of Economics*, Journal of Economic Literature, 21(2), 1983, s.502.
- Nal, M. *Hastanelerde Acil Yardım ve Afet Yönetimi*. Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2018.
- O'Neill, J., *Piyasa: Etik, Bilgi, Politika*, (çev: Şen Süer Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ördek, Aydın, *Kurgusal ve Tarihsel Bir Kategori Olarak Piyasa*, AÜ SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, 2005, Ankara.
- Pirrenne, H., *Ortaçağ Kentleri* (çev. Şadan Haradeniz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Polanyi, K., *Büyük Dönüşüm*, (çev: Ayşe, Buğra), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Polanyi, K., *Ekonomik Yanılgı*, (der. ve çev: Mustafa Özel), İktisat Risaleleri, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Samhûdî, N., *Hülâsat'ül-Vefâ bi abbâri dâr'il-Mustafâ*, Kahire, 1326.
- Sarıçoban, K., *Avusturya İktisat Okulu, Temsilcileri ve Metodolojik İlkelere*, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, c. 4/1, 2012, s.164.
- Savaş, V., *İktisatın Tarihi*, Ankara, 2000.
- Vickers, D., *The Tyranny of the Market*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998.
- Yakut el-Hamavi, *Mucemu'l Buldan*, I, Beyrut, 1990,
- Zorakoğlu, A., *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Ankara, 1980.

Türkiye’de Katılım Bankalarının Finansman Yöntemleri

Gönül ÇİFÇİ¹

GİRİŞ

Bankalar sundukları hizmetler, hizmetlerin çeşitliliğindeki artışlar, ekonomik hayattaki değişimler gibi nedenlerle günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Bugün para transferleri, kredi ve banka kartları, krediler, sigortacılık hizmetleri, finansal araç alım-satımı, yatırım danışmanlığı, saklama hizmetleri gibi birçok ürün ve hizmet seçeneği sunan önemli finansal kuruluşlardır. Toplumlarda herhangi bir sebeple sadece bir defa dahi olsa bankacılık hizmetlerinden faydalanmamış kimse yoktur. Bu nedenle bankalar, para piyasaları başta olmak üzere tüm finansal piyasaların önemli bir aktörüdür.

---

1 Dr.Arş.Gör. Adıyaman Üniversitesi, İİBF/İşletme Bölümü, gcifci@adiyaman.edu.tr, ORCID ID: 0000- 0002- 5788- 7461

Bir risk paylaşım ve fon aktarım mekanizması olan bankalar tasarruf sahipleri ile kaynak ihtiyacında olanlar arasında bir çeşit aracılık görevine sahiptir. Tasarruf sahiplerinin fon fazlalığı bankalar aracılığıyla tasarruf sahiplerinin getiri kazanabilecekleri bir yatırıma dönüşecektir. Bankalar, kaynak ihtiyacı içerisinde olanlara tasarruf sahiplerinden elde ettikleri fonları krediler aracılığıyla kullandırarak bu ihtiyacı karşılamış olurlar.

Gerçek ve tüzel kişilerden sağlanan fonları kullanarak piyasaların fon ihtiyacını temin eden bankaların fon aktarım mekanizması oldukça önemlidir. Öyle ki merkez bankaları dahi belirlediği para politikalarının birçoğunu bankalar aracılığıyla piyasalarda uygulayabilmektedirler.

Sümerler'e ait olan ve M.Ö. 3500 yılından kalan "Kızıl Tapınak", bilinen ilk bankadır (Bayındır, 2005). Tapınak sahipleri tüm bu ürün ve eşyaları ihtiyaç duyanlara kiraya vermeye başlamış ve ürünün sahiplerine de kira ücretini aktararak bir nevi fon transferi yapmaya başlamışlardır. Bankacılık faaliyetlerini başlatan bu evrenin devamında ise ticari faaliyetler bankalara ivme kazandırmıştır. Zamanla artan ticari işlemler bir yerde bankacılığın gelişimini zorunlu kılmıştır. Ayrıca, artan bu ticari işlemler bankaların konusunu tarım ürünlerinden menkul kıymetlere dönüştürmüştür (Döndüren, 1984). Gücü yıllar içerisinde artan bankacılık sektörü Dünya genelinde 2022 yılının ikinci çeyreğinde 7,3 trilyon avro piyasa kapitülasyonuna ulaşmıştır (Statista, 2022). Ayrıca yapısal olarak da daha karışık hale gelmiş ve farklı banka türleri oluşmuştur. Genel olarak mevduat bankaları, katılım bankaları, yatırım ve kalkınma bankaları ve kıyı bankaları farklı bankacılık türleri olarak sıralanabilir.

Bireylerin kullanabileceği ve Türkiye'de faaliyet gösterebilen bankacılık türleri ise mevduat ve katılım bankalarıdır. Mevduat bankalarına göre daha yeni bir bankacılık türü olan katılım bankaları bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Türkiye'de katılım bankacılığı ve bu bankaların müşterilerine sunduğu kredi türleri hakkında bilgi verilerek hem alan yazına katkı sağlanması hem de

katılım bankası mevcut & potansiyel müşterilerine bilgi sunulması amaçlanmaktadır.

2. Türkiye’ de Bankacılık Sistemi

Dinin faize karşı olan tutumu nedeniyle gelişimi yavaş ilerlemiş olan bankacılık sektörü özellikle Rönesans ve reform hareketleri gibi özgürlük getiren gelişmeler neticesinde faize dayalı bankacılık sistemi oluşarak başta İtalya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde bankacılık ilerlemeye başlamıştır (Erol, 2006). Sanayi devrimi neticesinde başlayan yerel ve uluslararası göçler, uluslararası ticaretin gelişimi, küreselleşme gibi olaylar neticesinde bankacılığın önemi artmış ve bankacılık sektörü hızlı bir büyüme yaşamıştır (Çifçi, 2020).

Modern anlamdaki ilk bankacılık 1609 yılında Hollanda’da Amsterdam Bankası’ nın kuruluşu ile başlamıştır. Türkiye’ de ise gerçek anlamda bankacılık faaliyetleri Cumhuriyet dönemi ile başlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de bazı bankacılık çalışmaları olmakla beraber sanayileşme ve dışa açılma politikaları olmadığından bankacılık tam olarak gelişmemiştir. Türk bankacılık tarihinde “Ulusal Bankalar Dönemi” olarak isimlendirilen 1923-1933 yılları arasında farklı amaçlara hizmet etmesi amacıyla devletin isteği üzerine çeşitli bankalar kurulmuştur (Takan ve Boyacıoğlu, 2001; Yardımcıoğlu vd., 2012).

Türkiye’de tüm bankalar 5411 sayılı “Bankacılık Kanunu” na tabidirler ve bu kanununa göre ülkede mevduat bankaları, katılım bankaları ile yatırım ve kalkınma bankaları faaliyet gösterebilmektedirler. Bu üç tür bankanın faaliyetleri kendine özgüdür. Ülkede 54 adet farklı banka bulunmaktadır. Bu bankaların 34 tanesi mevduat bankası, 14 tanesi kalkınma ve yatırım bankası, 6 tanesi ise katılım bankasıdır. Tablo 1’de Türkiye’de faaliyet gösteren bankacılık türlerinin ve bu bankaların şube dağılımına dair bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1- Türkiye Bankacılık Sektörünün Yapısı- 2022

<i>Bankacılık Türü</i>	<i>Banka Sayısı</i>	<i>Yurt İçi Şube</i>	<i>Yurt Dışı Şube</i>
Mevduat Bankaları	34	9800	72
Yatırım ve Kalkınma Bankaları	16	64	0
Katılım Bankaları	6	1258	3
Toplam	56	11122	75

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği ve Türkiye Bankalar Birliği resmi web sitelerinden (www.tbb.org.tr ve www.tkbb.org.tr) elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 1’ de ifade edilen bilgilere göre mevduat bankaları en yaygın bankacılık türüdür. Bankaların % 61’i mevduat bankasıdır ve şubelerin % 88’ i mevduat bankalarına aittir. Katılım banka sayısı ise en az olan bankacılık türüdür. Ancak, şube sayısı açısından ikinci sırada yer alan bankacılık türüdür.

Yatırım ve kalkınma bankaları daha çok girişimcileri destekleyerek ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla kurulmuş olan bankalar olduğundan diğer bankalar gibi mevduat veya katılım fonu toplamaları yasaktır.

Mevduat bankaları ise tasarruf sahiplerinden mevduat toplama ve bu mevduatları fon ihtiyacı olanlara aktarma yetkisine sahip bankalardır. Mevduat bankacılığı Türkiye’ de tanınmış ilk bankacılık türüdür. Türkiye’deki mevduat bankalarının geçmişi cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzanmaktadır.

Türkiye İş Bankası ilk mevduat bankası olup milli nitelikte bir bankadır. Bu bankanın görevleri; gayrimenkul alım-satımı yapmak, her türlü sınai ve ticari işlerle uğraşmak ayrıca bu alanlarda faaliyet gösteren işletmelere kredi sağlamak olarak belirlenmişti (Şakar, 2011: 2000; Coşkun, vd., 2012). Türkiye İş Bankası’nın devamında ise sırası ile Ziraat Bankası (1924), Türkiye’nin ilk

kalkınma bankası olan Sanayi ve Maadin Bankası (1925), Emlak ve Eytam Bankası (1927), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (1930) ve Sümerbank (1933) kurulmuştur (Yetiz, 2016). Bu tarihten günümüze kadar birçok banka kurulmuş ve çeşitli nedenlerle kapanmışlardır. Tablo 2 Türkiye’de 2022 yılı itibari ile faaliyet gösteren mevduat bankaları özetlenmektedir.

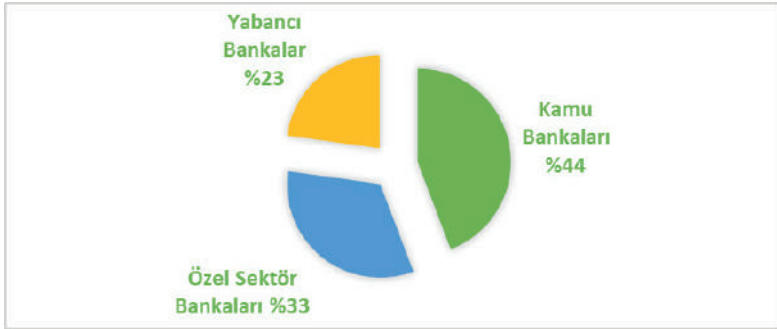
Tablo 2- Türkiye’deki Mevduat Bankaları

Banka Adı	Sermaye Yapılarına Göre Banka Türü	Banka Adı	Sermaye Yapılarına Göre Banka Türü
Akbank		Intesa Sanpaolo S.p.A.	
Anadolubank		JPMorgan Chase Bank N.A.	
Fibabanka		MUFG Bank Turkey	
Şekerbank	Özel	Odea Bank	
Türk Ekonomi Bankası	Sermayeli Banka	QNB Finansbank	
Turkish Bank		Rabobank	
Türkiye İş Bankası		Turkland Bank	
Yapı ve Kredi Bankası		Alternatifbank	
Türkiye Vakıflar Bankası		Türkiye Garanti Bankası	Yabancı Sermayeli Banka
T.C. Ziraat Bankası	Kamu Bankası	Arap Türk Bankası	
Türkiye Halk Bankası		Bank Mellat	
Adabank	TMSF’deki	Bank of China Turkey	
Birleşik Fon Bankası	Bankalar	Société Générale (SA)	
ING Bank		Burgan Bank	
ICBC Turkey Bank	Yabancı	Citibank	
HSBC Bank	Sermayeli	Denizbank	
Habib Bank Limited	Banka	Deutsche Bank	

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği resmi web sitesinden (www.tbb.org.tr) elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

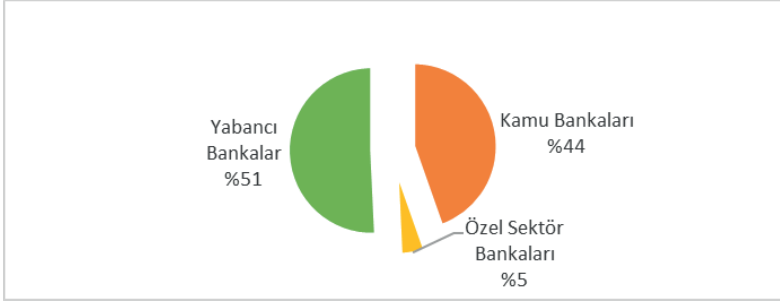
Tablo 2' de Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların sadece üç tanesinin (T.C. Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası ve Türkiye Vakıflar Bankası) kamu sermayeli banka olduğu görülmektedir. Ayrıca özel sermayeli bankalarda da yabancı sermayeli bankaların yoğunluğu bulunmaktadır. Buna rağmen kamu bankaları sektördeki en büyük paya sahiptirler. Grafik 1'de, Türkiye' de faaliyet gösteren mevduat bankaları sermaye yapılarına göre sınıflandırılarak ifade edilmektedir.

Grafik 1- Mevduat Bankalarının Piyasa Payları

Kaynak: Bu grafik yazar tarafından Türkiye Bankalar Birliği (TBB) verileri kullanılarak elde edilmiştir.

Grafik 1'de de görüldüğü üzere mevduat bankalarının %56' sı özel sektör sermayesi (yerli ve yabancı) ile kurulmuş olan bankalar iken %44' ü kamu sermayesi ile kurulmuş olan bankalardır. Yabancı bankalar da sektörde % 23 pay ile varlığını sürdürmektedir. Benzer şekilde katılım bankalarında da özel sektör payı ağırlıktadır. Grafik 2 Türkiye' de katılım bankacılık sektörünün yapısını özetlemektedir.

Grafik 2-Katılım Bankalarının Piyasa Payları

Kaynak: Bu grafik yazar tarafından Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) verileri kullanılarak elde edilmiştir

Grafik 2’ ye göre, mevduat bankacılık sektörü yapısına benzer olarak katılım bankalarının da %44’ ü kamu sermayeli bankalardan, %56’ sı ise özel sektör sermayeli (yerli ve yabancı) bankalardan oluşmaktadır. Ancak yabancı bankaların payı katılım bankacılığında %51 pay ile daha fazladır. Yerli özel bankalar %5 pay ile katılım bankacılığı içerisinde yer alan en küçük kesim olmuştur.

Çalışmanın devam eden bölümünde Türkiye’de katılım bankacılığı ve bu bankacılık sisteminin sunduğu ürün ve hizmetlerden bahsedilecektir.

3. Katılım Bankaları

5411 sayılı Bankacılık Kanunu’na göre mevduat ve katılım bankalarının faaliyetleri şunlardır; mevduat (sadece mevduat bankaları) veya katılım fonu (sadece katılım bankaları) toplamak, kredi vermek, fon transfer işlemleri, çek ve diğer kambiyo senetlerine dair işlemleri yapmak (tahsilat işlemleri de dahil), saklama hizmetleri, müşterilerine kredi kartı, banka kartı ve seyahat çeki vermek, döviz ve kıymetli maden ve taşların alım-satımını yapmak, bunları emanet almak, vadeli işlem ve opsiyon piyasalarının alım-satım işlemlerini yapmak, sermaye piyasası araçlarının alım ve satımı, ihracı veya

halka arz yoluyla satışına aracılık ve ayrıca ikincil piyasa işlemlerini yapmak, uygun kişilere teminat, garanti ve sair yükümlülüklerin üstlenilmesi işlemleri gerçekleştirmek, garantör olmak, yatırım danışmanlığı yapmak, portföy işletmeciliği ve yönetimi yapmak, faktöring ve forfaiting işlemleri yapmak, bankalararası piyasada para alım- satımı işlemlerine aracılık yapmak, finansal kiralama işlemleri (sadece katılım bankaları), sigorta acenteliği ve bireysel emekliliğe aracılık hizmetleridir.

Dünya’da beraber veya bazı mevduat bankalarının alt birimi olarak faaliyet gösteren katılım bankaları Türkiye’de mevduat bankalarının ikamesi olarak faaliyet göstermektedirler. Çünkü bankacılık kanuna göre bir banka ya mevduat yada katılım bankası olabilmektedir. İslami bankacılık veya faizsiz bankacılık olarak da adlandırılan katılım bankalarının Türkiye’deki ilk 1975 yılında faizsiz bankacılık için kurulmuş olan Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası ile başlamıştır. Bu banka, varlığını 1978 yılına kadar sürdürebilmiştir (Esmer ve Bağcı, 2016). Daha sonra 1984 yılında Albaraka Türk Katılım Bankası açılmıştır. Şu anda Türkiye’de altı adet katılım bankası faaliyet göstermektedir. Tablo 3’de bu katılım bankaları yer almaktadır.

Tablo 3-Türkiye’deki Katılım Bankaları

Banka Adı	Sermaye Yapılarına Göre Banka Türü
Albaraka Türk	Özel Sermayeli Banka
Kuveyt Türk	Yabancı Sermayeli Banka
Türkiye Finans	Yabancı Sermayeli Banka
Türkiye Emlak	Özel Sermayeli Banka
Vakıf Katılım	Kamu Bankası
Ziraat Katılım	Kamu Bankası

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği resmi web sitesinden (www.tkbb.org.tr) elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

Bankacılık kanununda tanımlanan hizmetler konusunda ve bankacılık fonksiyonları açısından mevduat ve katılım bankaları oldukça benzerdir. Katılım bankaları da mevduat bankaları gibi topladığı fon fazlasını, fon ihtiyacı olan kesime aktarmaktadır. Ancak, kullandığı yöntemler ve uyguladığı ilkeler açısından bazı farklılıkları bulunmaktadır. En bilinen ve temel farklılığı ise bankaya fon sağlayanlara taahhüt edilen faydalardır.

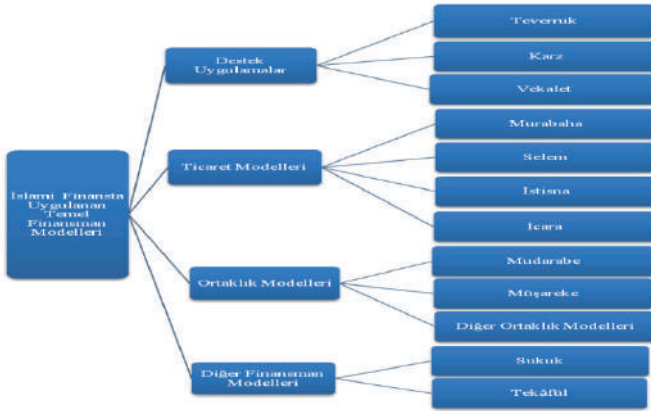
Mevduat bankaları yüzyıllardır fon karşılığı olarak faiz sözünü vermektedir. Bankalar açısından fonun maliyeti olarak da kabul edilen faiz, katılım bankalarının bir noktada ortaya çıkış sebebidir. Katılım bankaları İslamiyet’ te yasaklanmış olan faizden uzak durmakta bunun yerine müşterilerine kar payı veya kar-zarara ortaklık gibi getiriler sunmaktadır. Dolayısı ile katılım bankaları, kâr ve zarara katılma vaadi ile fon toplayıp, bu fonları ticaret, ortaklık ve finansal kiralama gibi yollarla fon talep edenlere aktaran bankalardır (Esmer ve Bağcı, 2016).

Katılım bankalarının müşterilerine karşı sorumlulukları mevduat bankalarına göre daha farklıdır. Katılım bankaları ürünlerini oluştururken faizden uzak durmak ve ayrıca dini yasakları dikkat almak zorundadır. Faizin dışında İslam’ın bankacılık sektörüne karşı yasak koyabileceği diğer hususlar ise; önceden belirlenmiş olan bir getiri, kuralları belirsiz sözleşmeler, haram kılınmış şeyler (kumar, alkol, tütün gb.) ve tekelleşme şeklinde özetlenebilir (Kaytancı vd., 2013). Katılım bankaları finansal araçlarını ve fon karşılığında müşterilerine sunduğu getirileri bu yasaklanmış hususlardan uzak durarak oluşturmuşlardır. Bu şekilde katılım bankaları katılım sigortası (tekafül), yatırım vekaleti, murabaha, murabaha kart, mudarebe, müşareke, karz-ı hasen, selem, istisna, faizsiz bireysel emeklilik sistemi ve sukuk gibi yeni finansal hizmet ve ürünlerin ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır (TKBB, 2021). Çalışmanın devamında katılım bankalarının kullandığı bu finansman yöntemleri ve finansal araçların Türkiye’ de uygulamada olan türleri hakkında bilgi verilecektir.

4. Katılım Bankaları Finansman Yöntemleri ve Finansal Araçlar

Katılım bankaları, genel olarak cari hesaplar ve katılma hesapları aracılığıyla tasarruf sahiplerinden fon toplayabilmektedirler ve fonların karşılığında tasarruf sahiplerine katılım payları ödemektedir. Toplanan fonlar ise murabaha, müşarake veya icare gibi çeşitli finansman yöntemleri ile tasarruf ihtiyaçlarına aktarılmaktadır (Gönen ve Gökçen, 2017). Şekil 1 İslami finans kapsamında fon ihtiyacı duyanlara sunulan fonlama yöntemlerini göstermektedir.

Şekil 1- Katılım Bankaları Finansman Yöntemleri

Kaynak: Eren ve Antepli, 2022

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı bilgiler verilecek olan bu finansman türleri ana hatları ile destek amaçlı olarak sunulan destek uygulamaları, işletmelere sunulan ticaret ve ortaklık modellerinden oluşmaktadır. Türkiye'ye bakıldığında bu finansman yöntemleri içerisinde daha çok finansal kiralama ve ürün ticareti alanlarında ürünler sunulduğu görülmektedir (Apak ve Açıköz, 2011; Kaytancı vd., 2013).

Katılım bankalarının sunduğu kredi/ finansman yöntemlerini, sağlanan fonlardan gelir sağlanıp sağlanamamasına bağlı olarak sınıflandırmak da mümkündür. Buna göre katılım bankaları kredileri üretim ve üretim dışı krediler olarak ele alınacaktır.

Üretim kredileri; müşterilere sağlanan kredilerden bankaya bir gelir sağlayabilen kredilerdir. Üretim kredilerini üretim yapma amacı taşıyan tüm bireysel ve tüzel kişiler kullanabilirler. Bu tür kredilerde bankanın amacı kredi sağladığı müşterisi ile arasında bir alacak- borç ilişkisinden ziyade bir çeşit ticari bağ kurmaktır. Genel olarak üretim kredilerinde krediyi kullanan müşteri yükümlülük olarak ürettiği ürünü bankaya devredebilir, satabilir veya üretim faaliyeti sonucunda oluşan kara bankayı ortak edebilir. Bu nedenle katılım bankaları üretim kredilerinden kardan pay veya ürünün alış/ satış fiyatı arasındaki kar marjından kazanç sağlamış olacaktır.

Üretim dışı krediler ise üretim amacı taşımayan, daha çok bireysel ihtiyaçlar için kullanılan krediler olarak ifade edilebilir. Bu krediler herhangi bir kar amacı gütmeyen, tamamen yardım etmek amacıyla sağlanan kredilerdir. Bu kredilere genel olarak karz-ı hasen denilmektedir (Çelenk ve Çebi, 2019).

4.1. Üretim Kredileri

Üretim kredileri mudarebe, muşareke, murabaha, icare, iktina, bey-i müeccel, selem, istisna, teverruk ve sukuk şekillerinde olabilmektedir. Devam eden bölümde bu kredilerin özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

4.1.1. Mudarebe (Emek- Sermaye Ortaklığı)

Bugün katılım bankalarının bir parçası olsa da mudarabanın geçmişi Arap toplumlarında İslamiyet öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır (Rammal, 2003).

Mudarebe, banka ile müşterisi arasında bir çeşit emek-sermaye ortaklığı yaratan bir anlaşmadır. Bu nedenle bir yatırım ortaklığı olarak da ifade edilebilir (Kaytancı vd., 2013; Kaya, 2010). Müşte-

ri yatırım yapmak için krediye ihtiyaç duyuyorsa banka söz konusu yatırımın tamamını finanse eder. Yani bir üretim için gerekli olan tüm sermaye banka tarafından karşılanırken emek faktörü banka kredisini kullanan müşteri tarafından karşılanmaktadır.

Her ne kadar bir çeşit ortaklık olsa da ortaklık sadece elde edilecek kar ve zarar üzerinedir, bankanın işletme üzerinde başka bir hakkı söz konusu değildir. Mudarebe ortaklık türünde ortaklık başlatılmadan önce aktarılacak sermaye miktarı, kar dağılımına ilişkin şartlar ve emek sahibinin (mudaribin) sermaye üzerindeki yetkilerin belirlenmiş olması gerekir (Çelenk ve Çebi, 2019). Ancak elde edilecek kar önceden belli değildir. Taraflar arasında yapılan sözleşmede belirlenen şartların dışında, bankanın finansman sağladığı projeye ve işletmeye müdahale etme yetkisi bulunmamaktadır. Sadece, eğer banka, bariz olarak bir zarar tehlikesi görüyor ise bu zarar etme riskini önleyebilecek müdahalelerde bulunma, işletmenin hesaplarını istediği zaman denetleme, gayri resmi de dahil olmak üzere tüm kayıtları isteyebilme hakkına sahiptir (Parlakaya ve Çürük, 2011).

Kar-zarar ortaklığının olduğu bu sözleşmede kredinin kullanılması durumunda oluşacak olan ortaklık oranları taraflarca uzlaşmalıdır. Vade sonunda krediyi kullanan işletme kar etmesi durumunda belirlenmiş olan oranlarda karı banka ile paylaşır. Zarar olması durumunda ise zararın neden olduğu, zararın oluşmasında müşterinin kusuru olup olmadığı tespit edilmelidir. Eğer zarar edilmesinde müşterinin (işletmenin) bir kusuru yoksa banka söz konusu zararın tamamını üstlenebilmektedir (Kaya, 2010). Bu durum, hem banka için hem de bankanın vekil sıfatıyla yönettiği fonların asıl sahibi olan müşteriler için oldukça risklidir. Verilen kredide zarar ile karşılaşmamak için kredi başvurusunun gerekli bir şekilde incelenmesi doğru olacaktır. Krediye başvuran kişinin mesleki yetenekleri değerlendirilerek söz konusu iş için yetkin olup olmadığına karar verilmelidir (Özulucan ve Deran, 2009).

4.1.2. Muşareke (Musaraka)

Mudarebe sözleşmelerinden farklı bir yöntem olan muşareke yöntemi hem sermayeyi sağlayanın (sermayedar) hem de girişiminin aktif olmasını öngören bir ortaklık yöntemidir. Yeni kurulan veya var olan bir şirkete ortaklık durumunu yaratırken sermayedar açısından bir işletmenin paylarına sahip olmayı sağlar (Eren ve Antepli, 2022). Muşareke taraflarının her ikisi de emek ve sermayeyi belirli bir proje veya iş için ortaya koymaktadırlar. Kar ve zararı da her iki taraf da paylaşmaktadır. Bankalar, bu emek ve sermayeyi sağlayabilecek tarafların bir araya gelmesini sağlarlar. Müşarekeye konu olan iş/ projenin gerçekleştirilmesi için çok sayıda işletme bir araya gelebilir. (Özulucan ve Deran, 2009; Çelenk ve Çebi, 2019).

Sermaye ve yönetimde ortaklık doğuran bu sözleşmede katılım bankası ihtiyaç duyulan sermayenin bir kısmını karşılamalı, diğer kısmını ise müşterinin kendisi sağlamalıdır. Yönetimsel ortaklık boyutunda ise tarafların muhakkak yönetimde yer alacağı söylenemez. Eğer taraflardan biri yönetimde yer almak istemiyorsa, bir yönetim ücreti tahsis edilmek koşulu ile yönetim sorumluluğu diğer tarafa devredilebilir (Parlakkaya ve Çürük, 2011).

Muşareke sözleşmelerinde banka kar-zarar ortaklığı kurduğundan bir kar payı beklentisindedir. Ortaya çıkan kar daha önceden üzerinde anlaşılmış olan oranlarda paylaşılır. Bu oran projeye yatırılan sermaye miktarlarından bağımsız olarak da belirlenebilir (Kaya, 2010).

Bu sözleşmelerde, işe emeğini koyan müşterinin vermiş olduğu sermayeden daha fazla kar payına sahip olabilirler. Zarar olması durumunda ise koşullar farklılık gösterecek ve zararın paylaşımı faaliyet için yatırılan sermaye payına göre yapılacaktır (Eren ve Antepli, 2022).

Daha çok küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) tarafından kullanılacak olan bir muşareke türü bulunmaktadır. Muşareke-i mütenakısa veya azalan ortaklık olarak bilinir. Muşa-

reke-i mütenakısa sözleşmesinde müşteri projeden tamamına sahip olmak istiyorsa, projeden gelir elde etmeye başladığında bankaya periyodik ödemeler yaparak bankanın proje üstündeki paylarını satın almış olur. Yani müşareke taraflarından bir taraf diğer taraf/ tarafların payını proje süresince belirli oranlarda alarak payını artırırken, diğerlerinin payları azalmaktadır (Eren ve Antepli, 2022). Gayrimenkul alımlarında da kullanılabilir bir yöntemdir. Aynı projelerde olduğu gibi gayrimenkulde de banka ile ortak olarak alınmış olan mülkün sahipliği için bankaya belirli dönemlerde ödeme yapılabilir. Böylece bankanın mülk üzerindeki hakları zaman içerisinde müşteriye aktarılmış olacaktır.

Diğer bir müşareke yöntemi ise sabit müşareke yöntemidir. Sabit müşarekede kar ve zararın paylaşım oranı ve tarafların payları sözleşmenin başlangıcında belirlenir ve bu oranlara sadık kalınarak proje tamamlanır (Eren ve Antepli, 2022).

4.1.3. Murabaha (Finansal Alım-Satım)

Katılım bankacılığında sıklıkla kullanılan diğer bir kredi yöntemi murabaha yöntemidir. Kar-zarar ortaklığının bulunmadığı bu yöntem bankaların yaptığı yatırımların çok büyük bir kısmını kapsamakta olup katılım bankaları için uluslararası piyasalardan fon temini sağlayacak önemli bir araçtır (Aktepe, 2013; Çanakçı ve Tunalı, 2018; Parlakkaya ve Çürük, 2011).

Murabaha kredilerinde, müşterinin talep ettiği emtia, gayrimenkul, menkul veya hizmetin alınarak ipotek karşılığında müşteriye aktarılmaktadır. Banka murabaha sözleşmelerinin değerlendirilmesinde hem müşterinin kredibilitesini hem de talep edilen ürün/ hizmetin kredi için uygunluğunu inceler. Onaylanan murabaha talepleri neticesinde banka müşterinin istediği alımı yine müşterisi adına yapar. Banka alış fiyatının üzerine belirlenen oranlardaki kar marjını ekleyerek müşterisine teslim eder. Dolayısıyla bir murabahanın fiyatı, satın alma maliyetini ve bankanın kar marjını kapsar. Ürünün faturası satıcı tarafından banka müşterisi adına

hazırladığı için murabahayı kullanan satın alma fiyatı ve bankanın eklediği kar marjı hakkında bilgi sahibidir. Murabahada uygulanacak kar marjı ise piyasadaki faiz oranları kısıt alınarak oluşturulur (Parlakkaya ve Çürük, 2011). Geri ödemesi ise müşteri ile yapılan anlaşmaya bağlı olarak taksitli veya ileri bir tarihte defaten ödeme şeklinde olabilir (Sümer ve Onan 2016; Kaya, 2010).

Sadece kurumsal değil bireysel müşterilerin de yer alabileceği murabaha sözleşmelerinden müşteri istediği her an vazgeçebilme hakkına sahiptir. Alımı yapılan varlık müşterinin istediği tüm özelliklere sahip olsa dahi müşteri murabahayı kullanmayabilir. Hali hazırda müşterilerin geri ödemelerde sorun yaşaması ihtimalinin olmasının dışında cayma haklarının da olması bankayı maddi olarak zor duruma düşürecektir. Her ne kadar varlığın mülkiyeti ipotek nedeniyle bankaya ait olsa da söz konusu varlığın yeniden satışa çıkarılması banka için hem zaman hem de kaynak kayıplarına yol açacaktır. Bu nedenle murabaha katılım bankacılığındaki riskli yöntemlerden biri olarak görülmektedir (Çanakçı ve Tunalı, 2018).

4.1.4. İcara ve İktina

İcara sözleşmeleri de katılım bankalarının önemli finansman yöntemlerinden biri olup bir çeşit finansal kiralama (leasing) sözleşmesidir. İcara sözleşmeleri, bankaların müşterisinin üretim için ihtiyaç duyduğu maddi duran varlıkların satın alarak müşterisine orta ve uzun vadede, üzerinde anlaşılmış sabit bir kira bedeli ile kullanım hakkı sağladığı sözleşmelerdir. İcara verilen varlığın mülkiyeti bankaya aittir ve bankanın varlıkları içerisinde yer alır. Belirlenmiş olan vadenin sonunda bir bedel ile varlığın mülkiyeti müşteriye devredilebilir. İcara sözleşmelerinde, ödemelerin önceden yapılması durumunda, vadesinden önce sözleşmeye son verilebilir (Sümer ve Onan 2016).

İktina da icara gibi kiralama sözleşmesidir. Ancak, iktinada müşteri (yani kiracı) vade sonunda kiraladığı varlığı satın almak zorundadır. Esasen bu yöntemde varlığın bedeli, aşınma payları

dikkate alınmadan, taksitlendirilerek müşteriden tahsil edilmiş olunur. Bu nedenle kira bedeli banka tarafından sağlanan fonlara bağlı olarak belirlenir. Yapılan kira ödemeleri banka tarafından ayrı bir hesapta toplanıp bir fon kaynağı olarak kullanılır ve ortaya çıkan kar ve zararlar müşterinin hesabına eklenir veya hesaptan mahsup edilir (Kaya, 2010).

4.1.5. Bey³-i Müeccel (Taksitli Satış)

Vadeli satış niteliğinde olan bey³-i müeccel yöntemi ile müşterilere fon kullanırılmış olur. Üretim faaliyetlerinde kullanılacak olan gayrimenkul, hammadde, yarı mamuller veya makine ve teçhizatların sağlanması için talep edilebilir (Kaya, 2010).

Banka tarafından temin edilen malzeme/ ürün bedelini müşteri vadeli olarak ödemektedir. Fiyatlara vade farkı konulabilir ancak taksit ödemelerinden gecikme olması durumunda müşteriden herhangi bir cezai ödeme veya gecikme faizi istenmez. Eğer, müşteri ödeme gücünü çekiyor ise ödeme planında revizyon yapılabilir. (Kılıçaslan ve Okka, 2021)

4.1.6. Selem (Para Peşin, Mal Veresiye Satış) ve İstisna

Finansal çevrede riskleri minimize edebilmek için kullanılan türev araçlar belirsizlik içerdikleri yönünde İslami çevrede eleştirilmekte olduğundan bu ürünlere muadil olabilecek ve İslamiyet'e uygun olan selem ve istisna gibi finansal araçlar oluşturulmuştur (Kılıçaslan ve Okka, 2021).

Selem sözleşmesi yapı olarak türev ürünlere benzemektedir. Fiziki olarak var olmasa da bir malın, döviz ve kıymetli madenler hariç, satın alımı için yapılır (Aktepe, 2013:50). Banka (selem alıcısı) bir malın alımı için üretici veya tedarikçi niteliğindeki müşterisine ürünün toplam bedelini peşin olarak öder. Ürünü teslim almak için ise belirlenen vade sonuna kadar beklemek zorundadır. Günümüzde özellikle çiftçiler hasat öncesi dönemler için ihtiyaç duydukları finansmanı selem yöntemi ile sağlayabilmektedirler (Alkış, 2018).

Vadesi genellikle bir yıl olan selem sözleşmelerinde banka satın aldığı malın mülkiyetine sahip olmadan bu malı üçüncü kişilere satamaz ve malın satış fiyatı piyasa fiyatlarının üzerinde olamaz (Parlakkaya ve Çürük, 2011).

İstisna sözleşmeleri de selem ile benzer niteliktedir. Üretimi veya inşaatı ileride tamamlanacak olan, fiyat ve özellikleri istisna sözleşmesi ile belirlenmiş bir ürünün/ yapının üretilerek ileri de bankaya teslim edilmesi ve banka tarafından satışının yapılmasını sağlayan sözleşmelerdir. Diğer bir deyişle, istisna sözleşmeleri belirli özelliklere sahip bir ürünü belirli bir süre içerisinde üretmeyi taahhüt eden ve fiyatı önceden öngören bir imalat anlaşmasıdır (Yakar vd., 2013). “Özellikle yarım kalmış kooperatiflerin tamamlanması, toplu konutların finansmanı, müteahhitlik işleri gibi inşaat işleri veya araç, gemi, uçak imalatı gibi alanlarda tercih edilebilecek bir sözleşmedir” (Aktepe, 2013:51).

İstisna sözleşmeleri bir anlamda banka için üretimin yapılmasını sağlamaktadırlar. Üretim veya proje için gerekli olan fonların temin edilebilmesi için ihraç edilen istisna sertifikaları eşit değerli sertifikalar olup söz konusu ürününün/ işin sahip olması gereken nitelikler, iş için tanınan vade, işin miktar ve bedeli gibi bilgiler istisna sözleşmesinde yer almalıdır (Hayta ve Boyraz, 2018; Alkış, 2018). Üretime başlanmamış olması koşulu ile alıcı sözleşmeyi tek taraflı feshetme hakkına sahiptir.

Selem ve istisna sözleşmelerinde banka üreticiden teslim aldığı ürünü üçüncü kişilere satar. Satışın gerçekleşmesi için alıcı, bankaya bir miktar peşinat ödemelidir. Geri kalan tutarı ise taksitler halinde bankaya ödemelidir. Bu açıdan birbirine benzeyen selem ve istisna yöntemleri bankanın ödeme şekli nedeniyle farklılık gösterir. Selem sözleşmelerinde kredi olarak verilecek tutar sözleşmenin yapıldığı zaman yapılır iken istisna sözleşmelerinin ödemesi daha sonra da yapılabilmektedir (Parlakkaya ve Çürük, 2011).

İstisna ve selem sözleşmelerinde ortaya çıkan zamanında teslim edilmeme ve düşük kalite gibi sorunlar nedeniyle meydana gelen

gelir kayıpları bankalara sermaye sorunu yaratabilmektedir. Bankalar ters işlem yaparak bu riskleri elimine edebilirler (Çanakcı ve Tunalı, 2018).

4.1.7. Teverruk

Teverruk, selem sözleşmelerinin tersine işleyen bir sözleşme türüdür. Selem sözleşmelerinde banka ürün bedelini peşin ödeyip ürünü taksitle satarken, teverruk sözleşmelerinde banka ürünü taksitle satın alıp üçüncü kişilere peşin olarak satmaktadır. Mal alım-satımının dışında borçları yeniden yapılandırmak için de kullanılabilir. Teverruk sözleşmelerinin uygulanabilmesi için gerekli olan şartlar şöyle ifade edilebilir; sözleşmeye konu olan ürünün varlığı tespit edilmiş olmalı, eğer mevcut değilse malın özellikleri ve bulunduğu yer bildirilmelidir, eğer ürün üçüncü bir kişiye satılacaksa bu satıştan önce ürün satıcının mülkiyetine geçirilmelidir. Söz konusu ürün döviz veya kıymetli maden olamaz. Ürün satıcının diğer ürün/ varlıklarından ayrı tutulmalıdır, malın teslimi için herhangi bir sorun olmamalıdır, söz konusu ürün sadece banka veya bankanın belirlediği brokerlar aracılığıyla satılmalıdır (Kazanıcı, 2018).

Ancak teverrukun uygulanması ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu yöntem İngiltere’de daha çok kıymetli maden alım satımı yapmak için kullanılırken Malezya’da borç yapılandırmaları için uygulanmaktadır (Sümer ve Onan, 2016).

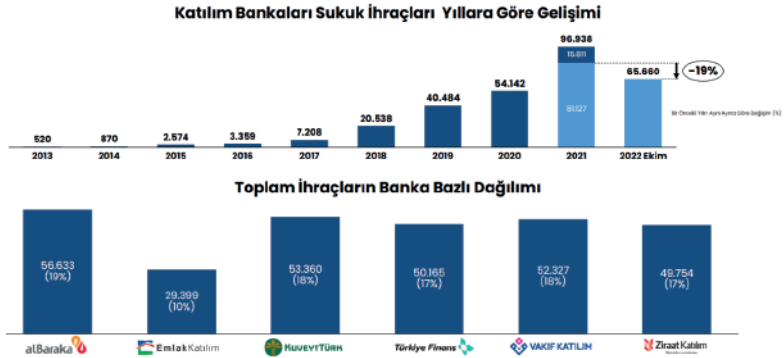
4.1.8. Sukuk (Kira Sertifikası)

Sukuk, katılım bankaları başta olmak üzere birçok finansal kuruluşa, işletme ve hatta ülkelere kaynak yaratabilen bir finansal araçtır. İslami tahvil/ bono veya faizsiz tahvil/ bono olarak görmektedirler (Sümer ve Onan, 2016). Ancak, tahvil ve bonolar fiziki olmayan varlıklar üzerinden de ihraç edilebilen ve yatırımcısına faiz getirisi vaat eden finansal araçlardır. Sukuk ise fiziki bir varlığa dayanmakta ve bu varlık üzerinde mülkiyet ve gelirden pay alma

hakları sağlamaktadır (Parlakkaya ve Çürük, 2011; Çelenk ve Çebi, 2019).

Sukuk sertifikaları ile ticari varlıklar menkul kıymete dönüştürülerek sertifikalar aracılığıyla satılmış olur. Bu sertifikaya sahip olanlar, sertifikada belirtilen oranlarda, söz konusu varlığa ve varlıktan elde edilen gelire ortak olmuş olurlar. Türkiye’de sukuk kira sertifikası adı ile ihraç edilmektedir (Çelenk ve Çebi, 2019). İslami finans açısından en önemli finansal araçlardan biridir. Dünya genelinde tercih edilen bir finansal araç niteliğinde olup Türkiye’de de ihraçları sürekli olarak artış göstermektedir. Şekil 2 Türkiye’de 2013 yılı itibari ile ihraç edilen sukuk miktarları ve sukuk ihraççılarının payları görülmektedir.

Şekil 2- Türkiye’de Sukuk İhracı

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği 2022 yılı faaliyet raporu

Şekil 2’de yer alan bilgilere göre 2013 yılında 520 olan sukuk miktarı 2021 yılına gelindiğinde 96.938’e yükseldiği görülmektedir. Özellikle bir önceki dönem baz alınarak bakıldığında 2020 yılında sukuk ihracında önemli bir gelişme gözlenmiştir. Türkiye’deki en büyük sukuk ihraççısının ise Albaraka Türk olduğu görülmektedir.

Piyasalardan fon toplayabilmek için kullanılan sukuk farklı şekillerde olabilen bir finansal araçtır. Bunlardan bazıları leasinge dayalı sukuk, müşareke ve mudarabaya dayalı sukuk, seleme dayalı sukuk ve icareye dayalı sukuktur. Ayrıca varlığa dayalı tahvil, faizsiz bono veya kira sertifikaları da birer sukuktur. Bu sukuk türleri içerisinde en çok icare sukukun tercih edildiği de görülmektedir (Sümer ve Onan, 2016; Aktepe, 2013).

Sukuğun satışı için ise sukuğu ihraç eden firma sukuğun dayandığı fiziki malları finansal aracılık yapacak olan “özel amaçla kurulmuş” bir şirkete devretmelidir. İhraç edilen sukukların satışını bu şirket gerçekleştirecektir.

4.2. Üretim Dışı Kredi

Katılım bankalarının işletmelere üretim amacıyla sunduğu kredilerin dışında, üretim amacı taşımayan daha çok bireysel ihtiyaçlar için kullanılan krediler de bulunmaktadır. Bunlar herhangi bir kar amacı gütmeyen, tamamen yardım etmek amacıyla sağlanan kredilerdir. Bu kredilere genel olarak karz-ı hasen denilmektedir. İslam’da maddi açıdan zor duruma düşmüş birine karşılık beklemeksizin ihtiyacı olan parayı vererek yardım etmek karz-ı hasen olarak isimlendirilmektedir (Aktepe, 2013).

4.2.1. Karz-ı Hasen (Güzel Borç veya Faizsiz Ödünç)

Bir çeşit ihtiyaç kredisi olan karz-ı hasen hem bireylerin hem de işletmelerin kullanabileceği fonlar olup bu yöntem İslamiyet’in direkt borç olarak verilmesini kabul ettiği tek yöntemdir (Alkış, 2018).

Kelime olarak güzel borç anlamına gelen karz-ı hasen ihtiyaç sahiplerine, ileride hiçbir masraf ve faiz eklemeyen geri ödemesi alınmak şartı ile verilen bir kredi türüdür (Canbay ve Pirali, 2019). Bu uygulamadaki finansal amaçtan daha çok ihtiyaç sahiplerine yardım etme amacı söz konusudur. Dolayısıyla, karz-ı hasenin bankacılık uygulamasında, bankanın kullandırılan bu fonlardan hiçbir

kazanç beklentisi bulunmamaktadır. Eğitim, sağlık, evlilik veya maddi zorluk gibi birçok farklı nedenle talep edilebilir.

Bu kredi, tamamen güvene dayanarak müşteriye sağlanır. Dini yönden bir zorunluluk taşımamaktadır. Kredinin belirli bir dönem içerisinde geri ödenmesi planlanır (Canbay ve Pirali, 2019). Bazı durumlarda geri ödenmesini güvence altına almak için maddi bir teminat veya kefil de istenebilir. Müşterinin yapması gereken tek ödeme anapara ödemesi olup bunu da yine taksitlerle veya defa-den ödeyebilir. Eğer banka müşterisinin ana para ödemelerini dahi yapamayacağı kanaatine sahip olursa sağlanan bu fonlar bankanın zekat fonundan karşılanarak müşterinin borcu silinir (Kaya, 2010).

5. SONUÇ

Yapılan bu çalışma Türkiye’de mevduat bankalarına alternatif bir bankacılık sistemi olarak faaliyet gösteren katılım bankalarının sunduğu finansman olanakları hakkında bilgi vermeyi ve böylece katılım bankacılık sistemi hakkındaki literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Türk bankacılık sistemi kanunlarına göre mevduat ve katılım bankaları bir anlamda birbirinin alternatifi niteliğindedir. Müşteri profiline farklılık göstereceği düşünülen bu iki bankacılık türü para aktarım fonksiyonları nedeniyle temelde aynı yapıya sahip olsalar da sundukları hizmet ve ürünleri oluşturma yöntemleri farklılık göstermektedir.

Katılım bankaları tüm ürün ve hizmetlerinde İslam’ın haram kabul ettiği unsurlardan uzak durmalıdır. Bu unsurların yer almadığı bir finansal sistem ile müşterilerinden fon toplamalı ve yine fon ihtiyacı olanlara aktarmalıdır.

Katılım bankaları cari hesaplar veya katılma hesapları ile fon toplayıp bunları çalışmada üretim ve üretim dışı krediler olarak adlandırılan çeşitli finansman yöntemleri ile fon ihtiyacı olanlara aktarmaktadır. Bu fon aktarım mekanizması içerisinde müşterilere kardan pay alma ve kar-zarara ortaklık gibi farklı faydalar sunmak-

tadır. Dünya'ya bakıldığında katılım bankalarının sunduğu finansman yöntemlerinin çeşitliliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışma sadece Türkiye'de de uygulamalarının var olduğu finansman yöntemlerine değinmiştir. Çalışmada bahsedilen yöntemler; mudarebe, muşareke, murabaha, icare, iktina, bey-i müeccel, selem, istisna, teverruk, sukuk ve karz-ı hasen yöntemleri olmuştur. Teorik olarak açıklanmaya çalışılan bu finansman yöntemlerine yönelik gelecek çalışmalarda Türkiye ve Dünya'daki uygulamalara değinilmesi, bu uygulamaların avantaj ve dezavantajlarından bahsedilmesi hem finansman yöntemlerinin gelişimi açısından hem de literatüre katkı sağlanması açısından önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktepe, İ. E. (2013). *Sorularla Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Alkış, A. (2018). İslam hukukunda katılım bankacılığı fon toplama ve kullandırma yöntemleri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 120-133.
- Apak, S. & Açıkgöz, A. F. (2011). Türkiye'de katılım bankacılığının bankacılık sektöründeki yeri ve finansal istikrara katkısı. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1), 70-85.
- Bayındır, S. (2005). *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005
- Canbay, Ş., & Piralı, K. (2019). Türkiye'de İslami finans enstrümanlarına yeni bir model önerisi: Karz-ı hasen ve Robertson gecikmesinin finansman kaynağı olarak kullanımı. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ek Sayı 2019, 285-299.
- Çanakçı, M. & Tunalı, H. (2018). İslami bankacılık sektöründe likidite riski unsurlarını belirleyen esaslar. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 10(18), 90-119. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/480413>
- Çiğçi, G. (2020). *Uluslararası göçlerin finansal etkileri*, Siyaset ve Ekonomi Araştırmaları (Ed. M.Özhan) Ekin Yayınevi, Bursa/ Türkiye, 59-89.

- Coşkun, M. N.& Ardor, H. N.& Çermikli, A. H.& Eruygur, H. O.& Öztürk, F.& Tokatlıoğlu, & Dağlaroğlu, T. (2012). Türkiye’de bankacılık sektörü piyasa yapısı, firma davranışları ve rekabet analizi. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Çelenk, H., & Çebi, A. (2019). Finansman sağlamada mudarabe sukuk ve müşareke sukukun ortaklığa dayalı kira sertifikaları boyutuyla değerlendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi. *Journal of Management and Economics Research*, 17(1), 124-142.
- Döndüren, H. (1984). *İslâm hukukuna göre alım-satımda kâr hadleri*. İnce Matbaacılık Tesisleri.
- Eren, Ö., & Antepli, A. (2022) İslami finansman enstrümanlarından mudarabe ve müşareke finansman *modellerinin işleyişi ve muhasebeleştirilmesi*, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(124),65-81.Doi: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.54858>
- Erol, H. M. (2006). Dünya’da ve Türkiye’de bankacılık sektörünün gelişimi ve Türkiye’de kamu bankalarının yeniden yapılandırılması, (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Esmer, Y., & Bağcı, H. (2016). Katılım bankalarında finansal performans analizi: Türkiye örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 17-30.
- Gönen, İ., & Gökçen, G. (2017). Katılım bankalarının finans sektörü içindeki yeri ve katılım bankalarına yönelik müşteri algısı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 61-77.
- Hayta, A.B, & Boyraz, Ü. (2018). Katılım bankalarında fon yönetimi: Sukuk uygulaması. *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13(22),107-127. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14231>
- Kaya, Ö. (2010). Katılım bankacılığının gelişimi ve Türk bankacılık sistemi içerisindeki etkinliğinin araştırılması. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaytancı, B. G.& Ergeç, E. H.,& Toprak, M. (2013). Katılım bankası müşterilerinde bankacılık ürün ve hizmetlerine yönelik mem-

- nuniyet: Türkiye örneği. In International Conference on Eurasian Economics, 801-811.
- Kazancı, F. (2018). Türkiye’de faizsiz bankacılık prensiplerine uygun teverruk pazarı: Ürün ihtisas borsası. *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi (İEFD)*, 4(1), 17-47.
- Kılıçarslan, A. & Okka, O. (2021). Ticaret borsalarında selem ve alt selem sözleşmelerinin alternatif enstrüman olarak kullanılması. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 7(3), 186-208.
- Özulucan, A., Deran, A. (2009). Katılım bankacılığı ile geleneksel bankaların bankacılık hizmetleri ve muhasebe uygulamaları açısından karşılaştırılması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 85 – 108.
- Parlakkaya, R., & Çürük, S. A. (2011). Finansal rasyoların katılım bankaları ve geleneksel bankalar arasında bir tasnif aracı olarak kullanımı: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakış*, 11(3), 397-405.
- Rammal, H.G. (2003). Mudaraba in Islamic Finance: Principles and Application. *Business Journal for Entrepreneurs*, 16(4), 105-112
- Statista veri tabanı (Erişim Tarihi 15 Eylül 2022). Erişim adresi: <https://www.statista.com/statistics/265135/market-capitalization-of-the-banking-sector-worldwide/>
- Sümer, G., & Onan, F. (2016). Dünya’da faizsiz bankacılığın doğuşu, Türkiye’deki katılım bankacılığının gelişme süreci ve konvansiyonel bankacılıktan farkları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 296-308.
- Şakar, B (2011). *Banka Kredileri ve Yönetimi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım
- Takan, M., & Boyacıoğlu, M. A. (2001). *Bankacılık*. Ankara: Nobel Yayınevi
- Türkiye Bankalar Birliği (2021), Banka bilgileri, Erişim adresi: www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/banka-bilgileri/banka-ve-sube-sayilari/70
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (2021), Banka bilgileri, Erişim adresi: <https://tkbb.org.tr/banka-bilgileri>

- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (2022), *Katılım bankacılığı nedir? Nasıl çalışır?*(Broşür) Erişim adresi: <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB-Katilim-Bankaciligi-Nedir-Brosur.pdf>
- Yakar, S., Kandır, S. Y., & Önal, Y. B. (2013). Yeni bir finansman aracı olarak “Sukuk- kira sertifikası” ve vergisel boyutunun incelenmesi. *Bankacılar Dergisi*, 84, 72-94.
- Yardımcıoğlu, M., Coşkun, S., & Kocamaz, H. (2012). Özellikli varlık yatırımının finansmanında murabaha kredisi (üretim desteği) kullanımı ve kar payı ödemelerinin TMS-23’e göre muhasebeleştirilmesi. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 121-129.
- Yetiz, F. (2016). Bankacılığın doğuşu ve Türk bankacılık sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 107-117.
- 5411 sayılı Bankacılık Kanunu (2005,01/11), Resmi gazete (sayı: 25983), erişim adresi: [www.mevzuat.gov.tr/ MevzuatMetin/1.5.5411.pdf](http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5411.pdf)

Türkiye'nin Tarafsızlık Politikası: Ukrayna-Rusya Savaşı Örneği

*Fatih TUNA*¹

Giriş

Son yıllarda dünya, dayanışma çağrısı yapan olağanüstü olaylara tanıklık etti. COVID-19 pandemisinden kaynaklanan sıkıntılar, ekonomik krizin etkilerini artırmıştır. Göçmen ve mülteci krizleri başta Türkiye olmak üzere birçok ülkeyi etkisi altına alırken, küresel ısınmaya bağlı sorunlarla mücadele uluslararası gündemin üst sıralarında yer almaya devam etmektedir. Son olarak Rusya-Ukrayna savaşı Türkiye'yi, Avrupa'yı ve dünyayı birçok yönden etkilemiştir.

2000 yılında Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rusya'da önemli askeri, ekonomik ve siyasi değişimler yaşandı. Özellikle 11 Eylül saldırıları nedeniyle petrol ve doğalgaz fiyatlarının artması nedeniyle Rusya büyük ekonomik kazanımlar elde etmiş-

---

1 Dr., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, ftuna@nku.edu.tr

tir. Putin'in yönetimi altında, bu ekonomik kazanç, ordunun yeniden yapılandırılmasına ve yeni askeri teçhizat üretimine ayrılmıştır. Daha önce birçok kriz yaşayan Rusya-Ukrayna, 2006 yılında Ukrayna'nın Kırım'da NATO çerçevesinde ABD ile ortak askeri tatbikat yapma kararı almasıyla yeni bir kriz yaşanmıştır. Ukrayna'nın NATO'ya üye olması halinde bunun Ukrayna için ciddi sonuçlar doğuracağı Rusya tarafından açıklanmıştır. Avrupa Birliği (AB)'nin genişlemeci politikası ve bu politika çerçevesinde ekonomik olarak Rusya'ya hakim olma arzusu, AB ile Ukrayna'nın yakınlaşmasını sağlamıştır. AB, Ukrayna'nın birliğe katılması durumunda daha yüksek bir yaşam standardı ve daha fazla refah sözü vermiştir (Doğan, 2022:2). Ukrayna halkının bir kısmı AB'ye üye olmak ve yaşam standartlarını yükseltmek isterken, diğer kesim Rusya yanlısı eğilimler göstererek bu yönde politikalar istemişlerdir (Konak, 2019:91).

2014 Ukrayna krizi ile birlikte Rusya kendi toprakları dışında da operasyonlar yürütmeye başlamıştır. Ukrayna'nın dış ve güvenlik politikalarında aldığı kararlar, Ukrayna'nın elinde kalan nükleer silahlara sahip olması, Karadeniz filosunu paylaşma sorunu, Kırım'ın hukuki statüsü ve günümüze kadar devam eden doğalgaz sorunu Rusya'nın 2014 yılında Ukrayna'ya askeri müdahalesinin gerekçeleri olarak gösterilmektedir (Askarov, 2020:172). İki ülke arasındaki bu sorunların krize dönüşmesi Ukrayna'nın Rusya'dan uzaklaşmasına ve AB'ye yakınlaşmasına neden olmuştur. Rusya dünyanın en çok doğal gaz ihraç eden ülkesidir. Dağılmakta olan Sovyetler Birliği ülkeleri, AB ve Türkiye ise doğal gaz ihracatı açısından Rusya'nın en önemli ortaklarıdır (Högselius, 2013:209).

Ayrıca Rusya ile AB arasındaki doğal gaz geçişi de Ukrayna üzerinden gerçekleştirilmektedir. Rusya ve Ukrayna arasında uzun yıllardır yaşanan sorunlar sonucunda Ukrayna hariç Türkiye üzerinden iletimin sağlanması da bu durumda önem kazanmıştır (Blank ve Kim, 2016:29). Geçmişten gelen kronik sorunların çözülememesi, Ukrayna'nın AB'ye daha fazla yaklaşması ve NATO üyelik süreci ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Rusya par-

lamentosunun onayıyla 24 Şubat 2022'de Ukrayna'ya yönelik bir işgal başlatacağını duyurmuştur. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, bu işgali bölgedeki jeopolitik çıkarlarını ve vatandaşlarını korumak amacıyla yaptıklarını ifade etmiştir.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, tüm dünya uluslarının karşı karşıya olduğu ikilemlerden birini yarattı. Ukrayna'da savaşın başlaması ile birlikte, Rusya'nın Özel Harekat olarak isimlendirdiği eylemlere karşı olan birçok ülke tepki göstermiştir. İşgalin ardından başta ABD olmak üzere birçok AB ülkesi Rusya'ya mali, enerji, ulaşım, ticari ve bireysel yaptırımlar ile kısıtlamalar getirmiştir. Bu yaptırımlar arasında Rusya'nın para transferini sağlayan SWIFT sisteminden çıkarılması ve Rusya Merkez Bankası rezervlerine erişimin engellenmesi öne çıkmıştır. Öte yandan, bazı ülkeler bu çatışmada tarafsız bir rol oynamayı seçmişlerdir. Bu çalışmadaki amaç Türkiye'nin bu krizle ilgili pozisyonlarını inceleyerek, Ukrayna'daki savaşın etkilerinin analizini yapmaktır.

1. Tarihi Perspektiften Rusya-Ukrayna İlişkileri

Aralık 1991'de SSCB'nin dağılmasından bu yana, Rusya ve Ukrayna geniş bir siyasi ve en önemlisi güvenlik meseleleri yüzünden çatışma halindedirler. Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana, Rusya ve Ukrayna, Karadeniz Filosunun geleceğinden eski Sovyet mülkünün paylaşımına, uluslararası borç geri ödemelerinden enerji dağıtımlarına kadar çok çeşitli konularda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Rusya-Ukrayna çatışması şimdiye kadar büyük ölçüde siyasi seçkinler arasında yaşanmıştır (Morrison, 1993:677).

23 yıl önce Ukrayna ve Rusya, 70 yıl Sovyet cumhuriyetleri olarak kaldıktan sonra bağımsız devletler olmuşlardır. Leonid Kravchuk yönetimindeki Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin ve Boris Yeltsin yönetimindeki Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği'nden ayrılması ve bunların Sovyet Devlet Başkanı Gorbaçov'a karşı ortak ittifakı, Aralık 1991'de

Sovyet devletinin dağılmasında belirleyici faktörlerdi. Moskova (Rusya Devlet Başkanı), Kiev (Ukrayna Devlet Başkanı) ile birlikte başka bir Moskova'ya (Sovyetler Birliği Devlet Başkanı) karşı savaşmışlardır (Kappeler, 2014:108). Öte yandan Ukrayna hükümeti, devletin egemenliğini sürdürmeyi ve genişlemeyi ve Rusya ile eşitlik temelinde ilişkiler kurmayı hedeflemiştir (Burkovs'kyj ve Haran'; 2010; Smolii, 2004).

İki bağımsız devlet arasındaki ilişkiler en başından beri zorlu bir şekilde ilerlemiştir. Bir çok sorun arasında en önemlilerinden biri olan Kırım sorunudur. Bunun Sovyet döneminde çok az önem taşıırken, ancak 1991'den sonra sınırların bağımsız devletleri birbirinden ayırmasıyla önem kazanmıştır. 1992'de eski Özerk Sovyet Cumhuriyeti Kırım, Kırım Cumhuriyeti olarak yeniden adlandırılmış ve Ukrayna içindeki tek özerk bölge olmuştur. İkincisi ise Kırım sorunuyla yakından bağlantılı olan Rus Karadeniz donanması sorunudur. 1991'den sonra Sovyet Karadeniz donanması Rusya ile Ukrayna arasında bölünmüş ve Rusya Ukrayna'nın egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır. Ancak 1999'de Ukrayna, deniz üssünü 20 yıllık yenilenebilir bir kiralama şartıyla Rusya'ya vermiştir. 2010 yılında Rusya ile ve Ukrayna içinde yaşanan siyasi anlaşmazlıklardan sonra, Rus Donanması üssünün kira kontratı 2042 yılına kadar uzatılmıştır. Üçüncüsü Rusya tarafından Ukrayna'ya ve Ukrayna üzerinden Orta Avrupa'ya teslim edilen veya edilmeyen enerji arzı (özellikle gaz) sorunudur. Ukrayna, Rusya'dan gelen gaza bağımlıdır ve Rus gazının önemli bir kısmı Ukrayna üzerinden Orta Avrupa'ya taşınmaktadır. 2005'ten bu yana, gazın fiyatı ve geçiş maliyetleri hakkında düzenli anlaşmazlıklar yaşanmıştır ve Rusya, gaz fiyatlarını siyasi bir araç olarak kullanmıştır. Geçmişten gelen diğer bir sorun Avrupa Birliği ve NATO, diğer yanda Rusya ve onun siyasi ve ekonomik müttefikleri arasında Ukrayna'nın yeridir. Rusya, Ukrayna'nın NATO ile iş birliğini ve Ukrayna'nın olası bir NATO'ya girme planlarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Bu sorun son zamanlarda Rusya'nın Ukrayna üzerinde güçlü siyasi ve ekonomik baskı uyguladığı ve AB'nin Ukrayna'dan siyasi ve

yasal reformlar talep ettiği sırada acil bir önem kazanmıştır. Rusya-Ukrayna ilişkileri, özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında, dostluk, iş birliği ve ortaklık hakkında bir anlaşmanın imzalandığı 1997 yılına kadar ve yine 2005'ten 2010'a kadar Viktor Yushchenko'nun başkanlığı sırasında zorlu geçmiştir (Kappeler, 2014:108-109). Genel olarak iki ülke ve halkları arasındaki ilişkiler de bir asimetri mevcuttur (Kappeler, 2011). Bağımsız Ukrayna kendisini Rus hegemonyasından kurtarmaya çalışırken, Rusya da Ukrayna'yı kendi etki alanında tutmak istemektedir.

2. Ukrayna Krizi: Kırım'ın İlhakı ve Ülkeler Açısından Yansımaları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeniden bir dünya gücü olmayı hedefleyen Rusya Federasyonu, ikili anlaşmalar yoluyla eski Sovyet devletleri üzerindeki etkisini sürdürmeyi umarak eski Sovyet devletlerini kontrolü altına almayı ulusal bir politika haline getirmiştir. Rusya Federasyonu, eski SSCB ve Doğu Bloku ülkelerinin Batılı uluslarüstü (NATO, AB vb.) kuruluşlarla yakın ilişkiler kurmasına kuşkulu yaklaşarak bu uluslarüstü kuruluşlarla yakınlaşan ülkeleri bazı araçlar kullanarak cezalandırmaya çalışmıştır. Batı yanlısı davranan Ukrayna'yı ekonomik yollarla sonrasında ise Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasıyla sonuçlanan süreçte cezalandırmıştır (Baharçişek ve Ağır, 2015:30). Rusya'nın yaptığı baskılar sonucunda Ukrayna, AB ile imzalanması planlanan ortaklık anlaşmasından vazgeçtiğini açıklamıştır (Ercan, 2015: 106).

AB ile Rusya arasında tercih yapmak zorunda bırakılan Ukrayna'da Batı yanlıları ile Rus yanlıları arasındaki çekişme Batı yanlılarının ayaklanması ile sonuçlanmıştır. Rus etnik kökenlilerin çoğunluğu oluşturduğu Kırım'da 16 Mart 2014 günü bağımsız bir devlet kurmak veya Rusya'ya ilhak olmak şeklindeki seçeneklerin sunulduğu halk oylaması yapılmıştır. Yapılan referandum sonucunda %97 oranında Rusya'ya katılım onayı açıklanmış ve Kırım Özerk Hükümeti Rusya'ya katılmaya karar vermiştir (Konak, 2019:85).

Ukrayna bu süreçte Batı ile Rusya arasında durmanın bedelini Kırım'ı Rusya'ya kaptırarak ödemiştir.

Kırım, Rusya ve Ukrayna için aynı öneme sahip bir bölgedir. Bu bakımdan Kırım'ın kaybedilmesi, Ukrayna açısından enerji yolları üzerindeki kontrollerin kaybedilmesi, Karadeniz'deki üstünlüğünün kaybı ile ekonomik ve siyasi yönden ülkenin güç kaybetmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Bu sebeplere bağlı olarak Ukrayna Kırım'ı elinde tutabilmek için çaba sarfetmiş fakat süreç Rusya'nın Kırım'ı egemenliği altına alması ile nihayete kavuşmuştur (Konak, 2019:86).

Kırım sadece bölge ülkeleri açısından değil ABD, AB ülkeleri ve Türkiye açısından da büyük bir öneme sahiptir. Önemli bir enerji tüketicisi olan AB, Ukrayna'ya komşu olan ülkelerin AB üyeliğine geçmesi ile birlikte bu bölge daha ilgi çekici bir hale gelmiştir. Gaz taşımacılığında geçiş güzergahı üzerinde bulunması, ekonomik ve ticari avantajlarından ötürü Ukrayna, Avrupa birliği açısından vazgeçilmez bir ülkedir (Filiz, 2013:31-32). Bu nedenlerden dolayı AB ile NATO'nun amacı Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Avrupa ülkeleriyle bağlarını güçlendirmek isteyen Rusya'nın bölge üzerindeki gücünü azaltmaktır. Rusya ise söz konusu amacın farkında olarak Ukrayna üzerinden baskısına devam ederek AB ve NATO'nun kendisine karşı tehdit oluşturmasını engellemek için tüm diplomatik ve askeri imkanlarını kullanmıştır (TDBP, 2017:10). Bu imkanları kullanarak elde edilenlerden biri de Kırım'ın ilhaktır.

Kırım'ın ilhakına Türk perspektifinden bakmak, Kırım'da yaşayan Tatar Türkleri için oldukça önemlidir. Kırım'ın ilhakı sonucunda Türkiye bu durumu tanımamıştır. Türkiye Ukrayna'nın bütünlüğünü savunmuştur. Türkiye, aynı zamanda Kırım'da yaşayan Türklerinin haklarının güvence altına alınmasından ve güvenlik içinde yaşamalarından yana olmuştur ((Apakan, 2014:3). Türkiye, Kırım'ın ilhakına yönelik çözümün ancak uluslararası diplomasi yoluyla gerçekleştirilmesine ve Kırım Tatar Türklerinin güvenli şekilde yaşam sürmeleri gerekliliğine özellikle değinmiştir. Türkiye

ulusal çıkarlarına uygun davranarak Rusya'ya enerji, turizm ve ticaret bakımından bağımlı olması nedeniyle yaptırımlar uygulamak yerine Kırım'ın ilhaki çözümü için karşılıklı müzakerelerin olması gerekliliğini savunmuştur (Özçelik, 2018:75). Durum Türkiye ve Rusya açısından değerlendirildiğinde ise yaşanan pek çok krize rağmen karşılıklı ilişkilerde her zaman olumsuz etkiler minimuma indirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda kurulan köprü, güç sorunların çözümünü de mümkün kılan bir yapı oluşturmuştur (Özel, 2015: 85).

3. Rusya-Ukrayna Savaşı'na Literatürdeki Yaklaşımlar

2014 yılında ortaya çıkan Rusya-Ukrayna Savaşı ve Rus askeri faaliyeti, Batılı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından karma bir savaş şeklinde nitelendirildi. Soğuk Savaş sonrası çatışmanın doğasıyla ilgili tartışmalar yeniden canlandı ve teorisyenler bunu “*düşük yoğunluklu çatışma*”, “*dördüncü nesil*” ve “*birleşik savaş*” gibi terimlerle tanımlamaya çalıştılar. Erol ve Oğuz (2018), yaptıkları çalışmada karma savaşın yeni bir savaş türü olarak literatürde yer alma potansiyelini araştırmak istemişlerdir. İlk olarak Soğuk Savaş sonrası dönemi için karma savaş teorilerinin gelişimini incelemişler ve Ukrayna Savaşı sırasındaki Rus askeri faaliyetlerini karma savaş teorisi kapsamında olup olmadığını analiz etmişlerdir. Çalışmaları neticesinde, Soğuk Savaş sonrası çatışmaları açıklayan diğer teorilere benzer şekilde, karma savaşın yeni bir savaş şekli olmadığını ve Rus askeri faaliyetinin savaş tarihinde devrim niteliğinde yenilikler getirmediği sonucunu elde etmişlerdir.

Rusya'nın son dönemde Kırım'ı ilhak etmesi, yalnızca imza attığı en az 4 farklı taahhüdü yerine getirmemesi ve Batılı güçlerin uyguladığı ve “hukuk ve egemenlik” kavramını sorgulayan kısmi ekonomik yaptırımlar dikkate alındığında anlamlı hale gelmiştir. Ukrayna'nın hukuka ve antlaşmalara sadakat ilkesi temelinde egemenliğini güvence altına almak ve muhtemelen korumak yerine nükleer silahları ve türevlerinden vazgeçip topraklarından olması “Güç ve Hukuk” kavramını yansıtan yakın geleceğin doğru bir

göstergesidir. Uyaniker (2018), çalışmasında Rusya'nın taraf olduğu uluslararası anlaşmaların yükümlülüklerine göre, Ukrayna topraklarının tamamen aykırı işgali, egemenlik ve toprak bütünlüğü ihlallerinin arkasında ne yattığı, NATO ve AB'nin genişlemesiyle birlikte, Rusya'nın değişen dış politikasının, sınırlarının ve nihayetinde Ukrayna'ya yönelik algılanan tehdidinin, Rusya ile AB arasında bölgesel bir kısır döngüye dönüşmesine hangi faktörlere yol açtığını, öte yandan, Rusya ile Batı arasındaki küresel baskının yıkıcı etkilerini açıklamayı amaçlamıştır.

Sahada ortaya çıkan durum Rusya'nın daha fazla kazanç sağladığı yönündedir ve Rusya temel amacına ulaşip Kırım'ı ilhak etmiştir. Ukrayna'nın en büyük sanayi ve maden bölgesi olan Donbas'ın, ilerleyen yıllarda Kırım'a benzer bir kaderi yaşaması beklenmektedir. AB ve Ukrayna'nın karşı saldırısı, Rusya'nın doğal gaz kovu olan enerji dışı yaptırımları uygulamak olmuştur ancak durumu kabul etmemişlerdir. Rusya, Karadeniz'in önemli bir yeri olan Kırım yarımadasında ve ağır sanayinin merkezi olan Donbas'ta çıkarlarını pekiştirmek için Ukrayna'nın iç işlerine müdahale etme arzusundan vazgeçmemiştir.

Eşidır ve Bak (2022) çalışmalarında 24 Şubat 2022'de başlayan ve devam eden Rusya-Ukrayna savaşının savaş başladıktan sonra Türkiye'de farklı yayın politikalarıyla gazetelerde nasıl ele alındığını tartışmışlardır. Bu çalışmada Basın İlan Kurumu'nun resmi internet sitesinden yararlanılarak yaygın gazeteler adı altında gösterilen farklı iki gazetenin ilk sayfalarındaki haberler içerikleri analiz edilmiştir. İnceledikleri gazetelerin aynı günkü birinci sayfa haberlerini analiz edip ve çıkarımlarını yapmışlardır. Ana akım gazetelerde devam eden savaşın ne ölçüde meydana geldiği, savaşın hangi özelliklerine vurgu yaptıkları ve gazeteler arasında manşet farklılıkları olup olmadığı iki farklı yayın kılavuzu ile incelenmiştir. Gazetelerde yer alan haberlerde, iki gazetenin haber içeriklerinde Türkiye'nin savaşa karşı tutumunun farklı şekilde yer aldığı vurgulanmıştır.

Rusya ile Ukrayna arasında 24 Şubat 2022'de başlayan savaş, küresel Covid-19 pandemisinin olumsuz etkilerinden dolayı 2019 yılında zor günler geçiren turizm sektörü için önemli soru işaretleri oluşturmuştur. Söz konusu iki ülkeden de Türkiye'ye çok sayıda turist gelmesi Türkiye açısından 2022 turizm sezonu ile ilgili belirsizlik yaratmıştır. Doğançılı (2022), çalışmasında mevcut durumu analiz etmek için 119 haber ve 671 haber cümlesini incelemiş, yerel ve ulusal dijital medyada yazılan haber içeriklerini incelemiş ve 2022 yazımına ilişkin öngörülerde bulunmuştur. Veriler dikkate alındığında, Covid pandemisinin etkisini atlarmaya çalışan turizm sektörünün, Rusya-Ukrayna savaşına bağlı olarak etkilenmemesi için yerli turistlere ve yabancı turistler için farklı ülkelere yönelik tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yoğunlaştırılması önerisi sunulmuştur.

Güney vd. (2022), çalışmalarında Rusya-Ukrayna savaşının Türkiye-Rusya ve Türkiye-Ukrayna turizm ilişkilerine olası etkisinin, savaşın turizm üzerindeki etkisini kavramsal bir çerçevede anlatarak analiz edilmesi amaçlamışlardır. Buna göre, Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna ile geçmişten bugüne devam eden ekonomik ilişkilerini incelemişlerdir. Ayrıca çalışmanın olası etkilerine karşı sektördeki paydaşlara Türkiye turizminin gelişimini sürdürmeleri hakkında önerilerde bulunmuşlardır.

Dinçer (2022), çalışmasında İngiltere'deki yazılı medyanın Rusya-Ukrayna Savaşı'na bakış açısını açıklamayı amaçlamaktadır. YouGov tarafından yayınlanan en popüler gazeteler listesinden, basit bir stokastik rasgele örnekleme yöntemi kullanılarak analiz için altı gazete seçilmiştir. 25 Şubat - 1 Mart 2022 tarihleri arasında bu gazetelerde yer alan haberler arasından yedi haber analiz edilmek üzere seçilmiştir. Analiz sonucuna göre İngiltere'deki yazılı medyanın Ukrayna'yı destekler bir tavır sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çiçekdağı (2022), Türkiye'ye kültürel ve ekonomik olarak bağları olan Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın bu iki ülkedeki turizm faaliyetine etkisini sosyal medya kullanıcılarının bakış açı-

sıyla değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda daha çok fikir alışverişinin yapıldığı Twitter ortamını örnek olarak seçilmiştir. Çalışmada, 13 Şubat 2022 ile 20 Şubat 2022 tarihleri arasında gönderilen, Rusya ile Ukrayna arasında savaşın patlak verdiği dönemi kapsayan 3021 tweetten oluşmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, twitter kullanıcıları Rusya-Ukrayna savaşından Türkiye’deki turizm sektörünün negatif etkileneceğini göstermektedir. Twitlere ait yorumlarda en fazla korku”, “panik” ve “umut” kelimeleri ön plana çıktığı, turizm ile ilgili olarak ise “seyahat”, “otel”, “hava yolu”, “kara yolu”, “güvenlik”, “uçuş” ve “sigorta” kelimelerinin kullanıldığı belirlenmiştir.

Başçılar vd. (2022), çalışmalarında Rusya-Ukrayna savaşı sonucunda zorunlu göçü insani yardım koridorları ve sosyal hizmet disiplinleri bağlamında değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Barış için Sosyal Hizmet Ağı, Rusya-Ukrayna Savaşı’ndan etkilenenleri koruma ve güçlendirme ortak hedefi çerçevesinde faaliyet göstermek üzere kurulmuştur. Ağ, zorla yerinden edilmiş mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamak ve ülkede kalanlara hizmet vermek için profesyonelleri ve toplulukları organize etmeye çalışmaktadır. Çalışmanın, başta göçmen alanında çalışan sosyal hizmet uzmanları olmak üzere, insani alanda çalışan tüm profesyonellerin uygulamalarına ışık tutacağı kabul edilmiştir.

Özel (2015) araştırmasında Rusya-Ukrayna ilişkilerini tarihsel bir perspektiften incelemiştir. Ardından 2014 yılından itibaren küresel bir sorun haline gelen Ukrayna krizi, Rusya’nın dış politikası, Ukrayna ve Kırım krizleri ekseninde geline son nokta ve Rusya’nın uluslararası sahnede yaşadığı sorunlar ve gerilimler ele alınmaktadır. Daha sonra küresel bir krize dönüşen bu sürecin Türkiye’ye yansımalarını incelemiştir. Rusya-Türkiye ilişkilerine bakıldığında, iki ülke arasındaki ticari ortaklıkların yanı sıra Karadeniz durumu ve enerji politikası bağlamında geline noktalar ortaya konmuştur. Bu bağlamda uluslararası düzeyde yaşanan birçok sorun ve krize rağmen Türkiye ve Rusya karşılıklı ilişkiler üzerindeki olumsuz etkiyi en aza indirmeye çalışmaktadır. Bu frekansta ku-

ruhan dostluklar, özgün siyasi arenada çözülmesi zor konuları göz ardı ederken, öncelikli olarak enerji, ticaret ve ekonomik ilişkilere odaklanmamızı sağlayan bir yapı oluşturmuştur. Buradan, iki ülke arasında dış politika alanında “değerli yalnızlık” ilişkisinin ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

YAZICI ve Apak (2022), Rusya-Ukrayna savaşının başladığı 24 Şubat'tan 24 Mart'a kadar tansiyonun yükseldiği dönemde Sputnik Türkiye Twitter hesabındaki paylaşımları incelediler ve ne kadar etkileşim olduğunu öğrenmek amacıyla çalışmada içerik analizi veri analizi tekniğini tercih etmişlerdir. Dönem aralığında @sputnik_TR hesabı üzerinden 540 gönderi gözlemlendi ve söz konusu gönderilerde sıklıkla savaşla ilgili alakalı terimler kullanıldığı gözlemlenmiştir. En sık kullanılan kelime müzakere kelimesidir ancak bu kelime paylaşımı diğer ülkelerden siyasetçilerin Rusya ve Ukrayna'ya yaptığı çağrılar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kelimeyi savaşa tercih edilen “operasyon” kelimesi takip etse de “asker/ordu” kelimesinin en çok kullanılan üçüncü kelime olduğu sonucuna varılmıştır.

Karadeniz'in uzun yıllar süresince güvenlik koridoru olarak dikkate alındığından bölgeye yönelik güvenlikle ilgili riskler ve politikalar ön plana çıkmaktadır. Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin okyanuslara çıkış kapısı olan Türk Boğazı, Orta Asya ve Hazar Havzası'ndan çıkan doğal gaz ile petrolü dünya pazarına taşıyan önemli bir ticaret ve enerji yolu olması nedeniyle jeopolitik açıdan önemlidir. Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş, bölgesel güvenliği ve Karadeniz'deki uluslararası ticareti olumsuz etkileyerek küresel güvenliği tehdit etmektedir. Ece (2022), çalışmasında Karadeniz'in jeopolitik açıdan yükselen önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş sırasında Türk Boğazlarındaki gemilerin geçiş sıklığı ile savaşın dış ticaret ve küresel güvenlik üzerindeki etkilerini ele almıştır. Montrö Boğazlar Antlaşması'nın savaşın tırmanmasını önleme konusundaki faydasını sorgulamış ve uluslararası kriz haline dönüşen bu savaşa yönelik risk analizi yapmıştır. Rusya'ya yönelik ekonomik yaptırımların ve Ukrayna'ya askeri

yardımın savaşı uzatacağı ve yoğunlaştıracağı, küresel ticaret, gıda ve enerji güvenliği ve küresel güvenliğe olumsuz etkisi olacağı sonucuna ulaşmıştır. Montrö Sözleşmesi'nin Türkiye'nin, kıyıdaş ve bölge Karadeniz devletlerinin küresel güvenliğinin sağlanmasında ve uluslararası politika dengelerinde önemini daha da artırdığını savunmuştur.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sürecinin birçok askeri, ekonomik ve siyasi anlamı vardır ve içinde bulunulan dönemde dahi küresel anlamda “yeni normal” artış yaratma yönünde uzun vadeli etkiler yaratmıştır. Bu yeni normalin, eskiden tarafsız olan ülkelerin NATO'ya katılma yönündeki yeni talepleri, değişen güvenlik temelli beklentiler ve yeni enerji nakil yollarına yönelik yeni ihtiyaç etrafında şekilleneceğini savunulabilir. Baltacı (2022), çalışmasında Türkiye'nin NATO'ya yönelik üyelik başvurularında takınmış olduğu tavır ile Türkiye'nin Rusya ile Ukrayna ile geliştirdiği diplomatik ilişkileri ele almıştır. Ayrıca, Rusya doğal gazı ve petrolünün Avrupa'ya transferi konusunda alternatif bir dağıtım merkezi olma özelliğini vurgulamışlardır.

4. Rusya-Ukrayna Savaşı Dünya ve Türkiye Ekonomilerine Yansımaları

2014 yılından itibaren Rusya ile Ukrayna arasında ciddi bir gerginlik yaşanmaktadır. Süreç Kırım ve Donbas'ın işgali ile başlayıp Ukrayna'nın NATO'ya katılmasıyla birlikte çatışma tehdidine dönüşmüştür. Ocak 2021'de Başkan Zelensky, NATO'ya katılma talebinde bulundu ve bunun sonucunda Rusya, eğitim tatbikatı bahanesiyle Ukrayna sınırına asker yığdı, dolayısıyla Batı ülkeleri, Rusya ve Ukrayna arasında artan gerilim, Rusya'nın 24 Şubat 2022'de Ukrayna'yı işgal etmesine yol açmıştır (Mbah ve Wasum, 2022: 145). Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, 21 Şubat 2022'de 2014 yılında bağımsızlığını ilan eden Luhansk ve Donetsk'i tanıma kararı almıştır. Rusya ve iki bölgenin temsilcileriyle imzalanan anlaşmalar neticesinde Luhansk ve Donetsk güvenlikleri için Rusya'dan yardım istemişlerdir. 24 Şubat 2022'de

Rusya, barışı koruma operasyonu doğrultusunda ordusunu yetkilendirmiştir (Alkanalka, 2022:26-27). Devam eden askeri hareket çatışmanın süresi ise Rusya'nın Batı yaptırımlarına nasıl yanıt vereceği, küresel ekonomi ve özellikle küresel finansal piyasaların tepkisi üzerindeki potansiyel etkisi üzerinde endişe uyandırmaktadır (Boungou ve Yatić, 2022). Dünya liderleri hareketi bir savaşın başlangıcı olarak nitelendirmişlerdir. Bunun üzerine ABD, İngiltere ve Avrupa Birliği ülkeleri Rusya'ya ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamışlardır. Rusya ekonomisinin özellikle Avrupa ülkeleri ile petrol, gaz, gıda ve hammadde ticareti yoluyla entegre yapısı nedeniyle, artan jeopolitik gerilim ve buna bağlı olarak uygulanan yaptırımların batı ekonomilerini olumsuz etkilemesi muhtemel görülmektedir (Ahmed vd., 2022:2).

Devam eden Rusya-Ukrayna çatışması doğası gereği benzersizdir ve Rusya'nın 2014'te Kırım'ı ilhak etmesi, Basra Körfezi Savaşı ve Irak Savaşı gibi geçmişteki siyasi belirsizlik ve savaşlardan önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Birincisi, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali Avrupa merkezli olsa da jeopolitik riskleri tetiklemiş ve küresel ekonomiyi sarsmıştır. Örneğin Caldara ve Iacoviello (2022) tarafından geliştirilen jeopolitik risk endeksi, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinden sonra jeopolitik tehdit zirveye ulaşmıştır. Ayrıca, işgalin finansal aracılığa ve ticarete zarar vermesi muhtemeldir, bu da dünya çapında daha yavaş ekonomik büyüme ve daha hızlı enflasyonla ilgili endişeleri artırmaktadır. Sonuç olarak, bu krizin etkisi önceki siyasi olayların etkisinden çok daha geniş ve derin olarak yaşanmaktadır.

İkinci dikkate değer özellik ise bu krizin bir dizi ülke tarafından Rusya'ya karşı bir dizi yaptırım ve kısıtlama getirilmesiyle sonuçlanmış olmasıdır. 22 Şubat'ta ABD, Rusya'nın mali kaynaklara erişimini sınırlamak için ilk yaptırımını duyurdu. 23 Şubat'ta Avrupa Konseyi, bir yaptırım paketini tanıttı. 24 Şubat'ta Avrupalı liderler, finans, enerji ve ulaşım sektörlerinde Rusya'ya ek yaptırımlar, çift kullanımlı mallara kısıtlamalar, ihracat kontrolleri, ihracat finansmanı ve vize politikaları konusunda anlaşmışlardır. 2014 yılında

Rusya'ya uygulanan yaptırımlar, öncelikle Kırım ile olan ilişkilerine yönelikti ve Rusya'yı doğrudan etkilememiştir. Genel olarak, son yaptırımlar nedeniyle Rusya, küresel yaptırımların en büyük tek hedefi haline gelmiştir. Son olarak, önceki savaştan farklı olarak, Rusya-Ukrayna krizi küresel tedarik zincirini sekteye uğratmıştır. Rusya (Ukrayna) önemli bir petrol, gaz, metal ve gübre (buğday, ayçiçek yağı ve mısır) tedarikçisi olduğu göz önüne alındığında, bu kriz söz konusu emtiaların arzında bir azalmaya neden olmuştur. Ayrıca, Rusya'nın ihracatına yönelik ambargo ve Rusya'nın yabancı yüklerin su yolları ve hava sahası üzerinden geçişine izin vermemesi, küresel tedarik zincirini kesintiye uğratarak emtia fiyatlarında keskin bir artışa neden olmuştur. Rusya-Ukrayna krizinin ekonomik etkisi açıktır, çünkü Rusya, Avrupa ülkelerinin entegre bir ticaret ortağı ve Avrupa'nın birçok bölgesini besleyen boru hatları ile ham petrol ve doğal gazın ana üreticisi ve tedarikçisidir. Ayrıca, Avrupa ülkeleri gıda (örneğin buğday, mısır, arpa, mısır, ayçiçeği çekirdeği ve ayçiçek yağı), gübre ve hammaddeler konusunda Rusya ve Ukrayna'ya oldukça bağımlıdır (Ahmed vd., 2022:3). Aynı zamanda, Rusya-Ukrayna krizinin bir sonucu olarak Avro Bölgesi'ndeki jeopolitik risk ve tehditler artmıştır. Avrupa ülkeleri ise coğrafi yakınlıkları ve ekonomik bağlantıları nedeniyle bu savaştan doğrudan etkilenmektedirler. Artan siyasi istikrarsızlık, coğrafi yakınlık ve Rusya'ya uygulanan herhangi bir yaptırımın sonuçları nedeniyle, Rusya ekonomisinin entegre ticaret ortağı olan Avrupa ülkeleri ve Türkiye'nin bu krize olumsuz tepki vermesinin imkansız olduğu açıktır.

Türkiye, coğrafi konumu ve iki ülke ile de ilişkilerinin bulunması nedeniyle, her zaman denge politikası izlemeyi tercih eden taraf olmuştur. NATO üyesi olan Türkiye, bir yandan da iki ülke ile de ekonomik ilişkileri olan bir konumdadır. Rusya ise Türkiye'nin en büyük enerji tedarikçisi konumundadır. Türkiye aynı zamanda birçok stratejik silahlarını da Rusya'dan temin etmektedir. İşgal başladığından beri Türkiye savaş karşıtı bir tavır almış ve Ukrayna'nın

toprak bütünlüğünü desteklemiştir. Ancak Rusya ile doğrudan çatışmadan kaçınmak için de hassasiyet göstermiştir.

Türkiye'nin Kiev'in toprak bütünlüğüne tam desteğini açıklamasından iki gün önce, Ukrayna Devlet Başkanı Zelensky'den Türkiye Cumhurbaşkanı'na bir teşekkür mektubu gönderilmiştir. Mektup, Türk Boğazlarının Montrö Anlaşması uyarınca Rus savaş gemilerinin hareketine kapatılması çağrısında bulunulmuştur. Türkiye'nin bu savaşta temel politikası, NATO üyesi olarak ittifaka üyeliğini ihmal etmezken, bölgedeki çıkarlarından da vazgeçemeyeceğini göstermektedir. Türkiye, Ukrayna ve Rusya'yı dengeleyerek bağımsız rolünü güçlendirmeye, itibarını artırmaya ve rolünü bölgesel ve küresel ölçekte genişletmeye çalışan bir güçtür (Önder, 2022:42).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Rusya, Batı ülkelerinin yaptırımlarına yanıt olarak sadece güvenlik ve silahlanma konularında değil, dış politikada da yeni adımlar atmaya başlamıştır. Bu süreçteki en önemli adım Türkiye ile ilişkilerinde gözlenmektedir. Rusya-Türkiye ilişkileri sadece ticaret ve enerji bağlamında değil, Kırım'ın ilhakından sonra Karadeniz'i çevreleyen bir eksen olarak da dikkat çekmektedir. İki ülke Suriye krizinde farklı stratejiler izlemiştir ancak bu durum iki ülke ilişkilerine ağır bir darbe indirememiştir. Ukrayna, Rusya'nın Avrupa'ya açılan doğal gaz kapısı, aynı zamanda Rusya enerjisine bağımlı bir ülkedir. Bu bağlamda Rusya, enerjiyi Ukrayna'ya yönelik yumuşak güç olarak kullanırken, bir dönem ceza bir dönem teşvik yöntemiyle Ukrayna ile enerji politikasını sürdürmektedir. Diğer taraftan, enerji odaklı bir yaklaşımla sadece Ukrayna'nın değil, Avrupa'nın da Rusya'ya ne kadar ihtiyacı olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. AB ile ilgili olarak, özellikle Almanya büyük bir ikilem içinde kalmıştır. Ancak Batı tarafından Rusya'ya uygulanan yaptırımlar bu ikilemleri gölgede bırakmıştır.

Rusya-Ukrayna Savaşı birçok can ve mal kaybına neden olmuş, şehirleri, çevreyi ve doğal kaynakları yok etmiştir. Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş, Karadeniz bölgesinde güvenliği ve ticareti de olumsuz etkilemiştir. Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş, tarımsal üretimi, küresel gıda ve lojistik tedarik zincirlerini ve enerji güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Söz konusu savaşın yol açtığı gıda krizine çözüm getirmek amacıyla Türkiye'nin öncülüğünde Tahıl Koridoru Anlaşması imzalandı. Tahıl gemilerinin denetimleri, gemiler Karadeniz'den İstanbul Boğazı'na girmeden önce Türk makamları tarafından yapılmakta ve Türkiye, Montrö Sözleşmesi'nin bu tür denetimlerle ilgili hükümlerine resmi olarak uyduğunu göstermektedir. Avrupa ülkeleri enerji ithalatında giderek daha fazla Rusya'ya bağımlı hale gelmektedir. Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesinin ardından Batılı ülkeler, başta enerji sektörü olmak üzere Rusya'ya bir takım yaptırımlar uygulamışlardır. AB ülkelerinin Rusya'nın doğal gaza olan bağımlılığını azaltmak, alternatif ülkelerden enerji temin etmek ve yeşil enerjiye geçmek için uzun vadeli planları vardır. Tarafsız bir ülke olarak Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşında arabulucu rolü oynayarak jeopolitik önemini uluslararası düzeyde bir kez daha kanıtlamıştır. Türkiye, Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişiminin kabul edilemez olduğunu göstermiş ve Rusya'ya yönelik yaptırım ve söylemlerden uzak durarak tarafsız kalarak buna karşı çıkmıştır. Coğrafi konumu ve savaşın taraflarıyla devam eden ikili ilişkiler karşısında Türkiye, bu süreçte denge politikası izleyen ülkelerden biri olmuştur. Türkiye genel olarak Ukrayna'nın bağımsızlığını ve ülkenin toprak bütünlüğünü desteklemiştir. Önemli bir enerji, ticaret ve güvenlik koridoru olan Türk Boğazları ve Karadeniz bölgesi, bölgenin siyasi gelişimine paralel olarak uluslararası siyasette dikkatleri üzerine çekmeye devam edecektir. Rusya-Ukrayna Savaşı sırasında Türkiye, Karadeniz ve Batı savaş gemilerinin geçişini engelleyerek Montrö Antlaşması'nı etkin bir şekilde uygulamıştır. Montrö Sözleşmesi'nin Rusya-Ukrayna Savaşı sırasında Türkiye'nin, Karadeniz'in, Karadeniz'e kıyısı olan

ülkelerin ve bölgenin güvenliğine ve dünyanın güvenlik ve barışına önemli katkılarda bulunduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

- Ahmed, S., Hasan, M. M., & Kamal, M. R. (2022). Russia–Ukraine crisis: The effects on the European stock market. *European Financial Management*.
- Alkanalka, M., Önder, E., & Bolgün, E. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı. Ülke Politikaları Vakfı, İkinci Yüzyıl Serisi.
- Askarov, S. (2020). Rusyanın Gürcistan, Ukrayna ve Suriyeye Askeri Müdahalelerinin Neo-Realizm Çerçevesinde Analizi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Bak, G., & Eşidir, O. V. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türk yazılı basınında yansımaları. *Uluslararası İletişim ve Medya Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 66-75.
- Baltacı, A. (2022). Rusya Ukrayna Savaşı Kapsamında Türkiye'nin Siyasi Ve Ekonomik Rolü. *International Congress on Social Sciences, China To Adriatic-XIV, Proceedings Book*, ISBN – 978-625-8323-42-9, 517-526.
- Başçılar, M., Karataş, M., & Güre, M. D. P. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı, Zorunlu Göç ve İnsani Koridorlar: Sosyal Hizmet Bağlamında Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 794-805.
- Boungou, W., & Yatić, A. (2022). The impact of the Ukraine–Russia war on world stock market returns. *Economics Letters*, 215, 110516.
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring geopolitical risk. *American Economic Review*, 112(4), 1194–1225
- Çiçekdağı, M. (2022). Rusya Ukrayna Savaşının Turizme Yansımaları: Twitter Yorumları Analizi. 15. *Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metinleri*, 839-860.
- Diñçer, M. (2022). Birleşik Krallık Gazetelerinin Rusya-Ukrayna Savaşı'na Yaklaşımı. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (11), 92-114.

- Doğan, M. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşının Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 11(1), 1-9.
- Doğancılı, O. S. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşının Türk Turizmine Yansımaları. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(9), 1171-1186.
- Ece, N. J. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Dış Ticaret ve Küresel Güvenliğe Etkisi: Montrö Boğazlar Sözleşmesinin Savaşın Genişlemesinin Önlenmesine Katkısı. *Kent Akademisi*, 15(3), 1391-1412.
- Ercan, M. (2015). Uluslararası Hukuk Normları Bağlamında Kırım Meselesi: Self Determinasyon Mu? İlhak Mı?, *International Journal of Social Science*, (36) , 95-113.
- Erol, M. S., & Oğuz, Ş. (2018). Karma Savaş Teorisi ve Rusya-Ukrayna Savaşı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18(2), 399-415.
- Filiz, Ö. (2013). Ukrayna Krizinde NATO'nun Rolü", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2), 30-35.
- Güney, T., Göktepe, S., & Kokonahıoğlu, H. T. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkiye turizmine olası etkileri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 12(1), 92-104.
- Högselius, Per (2013). *Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence*, Palgrave Macmillian, New York.
- Kappeler, A. (2014). *The Russian empire: A multi-ethnic history*. Routledge. Harlow/ London/ New York: Longman.
- Kappeler, A. (2014). Ukraine and Russia: Legacies of the imperial past and competing memories. *Journal of Eurasian studies*, 5(2), 107-115.
- Mbah, R. E., & Wasum, D. F. (2022). Russian-Ukraine 2022 War: A review of the economic impact of Russian-Ukraine crisis on the USA, UK, Canada, and Europe. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 9(3), 144-153.
- Morrison, J. (1993). Pereyaslav and after: the Russian—Ukrainian relationship. *International Affairs*, 69(4), 677-703.

- Özçelik, S. (2018). II. Soğuk Savaş Ve Kırım'daki Jeopolitik Gambit: Rusya'nın Stratejik Derinliği Bağlamında Kırım'ın İşgali Ve Kırım Tatarları, (Ed.) ORHAN, O. Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar: Ekonomi, Enerji ve Güvenlik, (ss. 57-75). TASAM Yayınlar. İstanbul.
- Özel, M. S. (2015). Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye'ye Etkileri. IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı II, 73-88.
- Türk Dünyası Birlik Platformu (TDBP) (2017). Uluslararası Hukuk Açısından Kırım'ın İlhakı, 17(2), Editör (Rukiye DEVELİ), İstanbul: TDBP Yayınları.
- Uyaniker, H. (2018). Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Rusya-Ukrayna Uzlaşmazlığı. Karadeniz Araştırmaları, 15(59), 137-168.
- Yazıcı, E., & Apak, C.(2022). Rusya-Ukrayna Savaşı Haberleri Üzerine Bir İnceleme: Sputnik Türkiye Twitter Hesabı Örneği. Erciyes Akademi, 36(3), 1055-1070.

21. Yüzyıl Türkiye’inde Yetişkinlerin İngilizce Konuşma Sorunsalına Alternatif Bir Kurs Programı

Zeynep TUNAY GÜL¹

Bülent ALCI²

GİRİŞ

Tarihsel ve toplumsal tecrübeler farklı zaman dilimlerinin farklı ihtiyaçları doğurduğunu oldukça açık bir şekilde ortaya koymuştur. Örneğin 18.yy.da bireylerin gündelik yaşamlarını üzerine bina ettikleri gündelik yaşam örüntüleri ile 20.yy.dakiler birbirinden oldukça farklıdır. Benzer şekilde, farklı ülkelerde yaşayan bireyle-

-
- 1 Doktorant, Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, İstanbul. E mail: zeyneptunaygul@gmail.com ORCID: 0000-0001-9786-5307
  - 2 Doçent Dr, Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, İstanbul. E mail: alci@yildiz.edu.tr ORCID: 0000-0002-4720-3855

rin yaşamları için gerekli gördükleri ihtiyaçların sıralaması büyük ölçüde farklılıklar arz etmektedir. Temel toplumsal kurumlardan biri olan eğitim kurumu da bu çerçevede değişmekte olup içinde bulunduğumuz zaman dilimi olan 21.yy.ın karakteristik özelliklerine göre şekillenmektedir. Eğitim olgusunun çok katmanlı olup alt birimlerinin her birinin bu farklılaşmaya paralel olarak gerekliliklerini güncellediği bilinmektedir. Küreselleşmenin adeta nesneleştirdiği günümüz dünyasında tüm eğitim kademelerinde öne çıkan en temel hedeflerden birinin yabancı dil öğrenimi olduğu bilinmektedir. Teknolojinin gelişmesine paralel olarak bireylerin ve toplulukların geçmişe nazaran hem gerçek hem de sanal mekânlar da hızlı bir mobiliteye sahip olduğu çağdaş dünyada yaşam becerileri oranı kişinin dil yeterlilikleri oranıyla doğru orantılı bir şekilde artmaktadır. Dolayısıyla, yabancı dil edinimi ve bu noktada yüksek bir yeterlilik seviyesine sahip olmak, kişileri güncel koşullara uyum sağlama konusunda destekleyen önemli mihenk taşlarıdır. Dünya geneline bakıldığında ortak yabancı dil olarak kabul edilen İngilizce dilinin öğrenilmesi, anadili İngilizce olmayan ülkeler için önemli bir eğitim hedefi olarak varlığını sürdürmektedir. Bu çalışmanın konusu İngilizce eğitiminin önemini 21.yy. Türkiye’inde yetişkin eğitimi uygulamaları bağlamında ele almak ve bu önemli ihtiyaç yönelik bir alternatif kurs programının planlanması, uygulanması ve ardından sonuçlarının incelenmesidir. Bu doğrultuda, yetişkinlerin İngilizce konuşma becerilerini artırma amacını taşıyan bir kurs programı önerisi sunulmuş, uygulanmış ve sonuçları paylaşılmıştır.

21. Yüzyıl Becerileri Bağlamında Türkiye’de Yabancı Dil Eğitimi

“Yaratıcılık, eleştirel düşünme, işbirlikli çalışma ve problem çözme şeklinde” ifade edilen 21.yy. becerileri bireylerin yalnızca etkili ve kaliteli bir öğrenim alabilmeleri için değil, gelecekteki kariyer hayatlarında başarı elde edebilmelerinin de nerdeyse ön şartlarından biri olmaktadır (Yılmaz ve Alkuş, 2019). Günümüzde 21. yüzyıl becerileri kadar öneme sahip ve birçok ülkenin olduğu kadar

uluslararası kurum ve kuruluşlarca da destek gören politikalardan biri de yaşam boyu öğrenme yeterlilikleridir. Gelişen teknoloji ve küreselleşme ile diğer birçok değişimlerle de bu politikanın zorunluluk şekline dönüştüğü görülmektedir. Bu sebeple, bireylerin 21.yy. becerilerini kazanması yaşam boyu öğrenmenin sürekliliği açısından olduğu gibi daha başarılı bir profesyonelleşme yolunda önem teşkil etmektedir (Boe, 2013; Washer, 2007). Modern dünyada yetişkinlerin eğitimi yalnızca bireysel planda kalan adımlardan çok devletler ya da toplumsal yapılar planındaki hedeflere yönelik olarak düzenlenen ilerleme çabaları şeklinde var olmaktadır (Avcı ve Kıran, 2020). Sınırların önemini yitirdiği 21. yüzyılda başta İngilizce olmak üzere yabancı dil bilmek oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. İngilizce bilmenin öneminin bilincinde olan birçok ülkenin, vatandaşlarını bu gerekli beceriyle donatmak için çeşitli uygulama, politika ve eğitim programlarını hayata geçirme çalışmalarını sürdürdüğü bilinmektedir. İngilizce, dünyanın birçok yerinde ikinci bir dil olarak edinilmeye çalışılmakta ve aynı zamanda birçok insan bu dili konuşmak için çaba sarf etmektedir (Kawai, 2008).

Dil öğrenirken kazanılması ya da edinilmesi gereken dört tane temel beceri bulunmaktadır. Bunlar okuma, yazma, dinleme ve konuşmadır. İngilizce öğretimi söz konusu olduğunda konuşma becerisi kullanıcıların aralarındaki iletişimi sağlamak adına diğer becerilerin bir adım önüne geçmektedir. Diğer temel beceriler, İngilizce öğrenenler tarafından bireysel bir şekilde de geliştirilebilir iken konuşma becerisi karşılıklı bir etkileşim içerisinde bir dinleyici ve konuşmacı gerektirdiğinden gelişim açısından diğer temel becerilerden farklı gereklilikler barındırmaktadır. Ülkemizde yabancı dil olarak İngilizce öğretiminde yaşanan problemi, yani öğrencilerin yabancı dilde konuşma becerilerinin geliştirilmesinde, yenilenen programda da belirtildiği üzere öğrencilerin yabancı dilde iletişim sağlayabilmesi ve bunun mümkün olduğunca günlük hayat ile ilişkili ve uygulamalı olarak gerçekleştirilerek çözülmesi gerekmektedir. Ülkemizde yürütülen İngilizce öğretimi ele alındığında yoğun

ders saatleri ve uygulamaya konulan yeni akımlara rağmen çalışmalara bakıldığında İngilizce öğretiminin hedeflenen verim ve etki-den uzak olduğu dikkat çekmektedir. Uluslararası bazı kaynakların ülkemizin dil yeterliliği hususunda rekabet halinde olduğu ekonomilerin çok uzağında olduğunu göstermektedir. EF EPI adlı ulusal İngilizce yeterlilik 2018 sıralamasında Türkiye biraz daha gerilere giderek 47,17 puan ile Avrupa'da yer alan 32 ülke içerisinde son-dan birinci olarak 31. sırada; 88 ülkeden oluşan diğer ülkelerin de bulunduğu sıralamada ise 73. sırada yer alarak İngilizce yeterlilik konusunda yeterli olmadığını göstermiştir (EF EPI, 2018). 2019 sonuçları incelendiğinde ise ülkemiz 46,81 puan alarak katılımcı 100 ülke arasından 79. sırada yer alarak istenilen seviyelere ulaşamadığını bir kez daha açık etmiştir (EF EPI, 2019). Türkiye yabancı dil olarak İngilizce öğretimi konusuna bu kadar önem ve-rip, kaynak ayırıp, yeni politikaları uygulamaya koymasına rağmen sonuçların istenilen seviyelere ulaşamaması oldukça endişe verici ve dil öğretim programları ve yaklaşımlarının yeterliliği konusunda düşündürücüdür.

Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ilişkilerinin artmasına ve Avrupa'yla bütünleşmesinin gündemde yer almasına koşut olarak, ülkemizde yabancı dil bilen insanlara sürekli büyüyen bir gereksinim duyulduğu bilinmektedir. Ancak lise öğrenimi ve sonrasında lisans düzeyinde aldıkları İngilizce eğitiminin bireylerin bu ihtiyaçlarını çözemediği ve bu sorunun çözümü için Türkiye'de İngilizce öğ-retimi programlarını değiştirmenin yanı sıra, sınıf içinde dilin etkin kullanılmasını sağlamak, sözlü iletişimi kuracak ve okuduğunu anlayacak yeni bir ölçme değerlendirme sistemi kurmak, İngilizce öğretmenlerine yeni yabancı dil öğretme yöntemlerini öğretmek ve öğrencilerin anadil becerinin üstünde daha fazla durmak gibi gereklilikler doğmaktadır (Demirel, 2007). Bu durumda, dil öğ-retim politikaları bağlamında 19. yy. yaygın görüşe göre şekillen-dirilmiş eğitim sistemlerinin yerine 21. yy. gereksinimlerine göre geliştirilmiş yaklaşım ve uygulamaların gerekliliği üzerinde durul-ması gereken diğer önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır

(Helot ve Laoire, 2011). Oysa, Işık (2008)'ın belirttiği gibi MEB ve YÖK arasında bir eşgüdüm sağlanamamakta, kuram ve uygulamalar birbiriyle örtüşmemekte ve yabancı dil eğitimi alanındaki gelişmeler istenilen seviyelerde programa yansıtılamamaktadır. Ülkemizde İngilizce eğitiminde durum bu şekildeyken gelişen teknoloji ve küreselleşen dünyada gün geçtikçe İngilizce öğrenmeye yönelik ihtiyaçlar da farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Yetişkinler; iş hayatlarında daha iyi imkânlar elde etmek ve/ya işlerinde terfi etmek için ve bu sayede de özel hayatlarında yaşam kalitelerini yükseltmek için yabancı dil öğrenme ihtiyacı duymaktadır. Ancak, çoğu yetişkinin farklı sebeplerden dolayı bu ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikli dil programlarına erişimi kısıtlı kalmaktadır. Yabancı dil eğitiminin planlanmasında dilin hem bir öğrenme hem de bir iletişim aracı şeklinde kullanılmasına olanak vermesi ve gerçek işlevi dışına çıkmaması gerekmektedir (Işık, 2008). Bunu yaparken de eğitim verilecek her ortamın kendine özgü bir yapısı olduğu göz önünde bulundurularak ortamına özgü bir program geliştirilmesi zaruridir (Richards, 2001; Belcher, 2006). Bu çalışmada da değinilen bu noktalar dikkate alınarak yetişkinlerin kendi bağlamında, sadece eğitim verilen gruba özgü ve ihtiyaçlarına yönelik İngilizce konuşma becerilerini geliştirmek için bir kurs programı planlanıp uygulanmıştır.

Yetişkin Eğitimi

Eğitim yoluyla bireyler kendi yaşamlarında değişiklikler meydana getirmektedirler. Bu da formal ve informal eğitim olmak üzere iki şekilde meydana gelmektedir. Formal eğitim belirli bir planlama ve program çerçevesinde şekil alırken; informal eğitim yaşamın her anında değişken ve sürekli devam halinde bulunan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Demirel, 2020). Yetişkin eğitimi ise toplum içinde yetişkin olarak kabul edilen bireylerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak düzenlenen ve yetişkinlere öğrenmeleri noktasında katkıda bulunan ve öğrenmeleri için gerekli olanakları sağlamak üzere planlanmış bir süreç olarak karşımıza çıkmakta ve bu sürecin temel özellikleri aşağıda sıralanmıştır (Okçabal, 2006):

1. Yetişkin eğitimi çalışmalarının amacı ve hedefleri belli olup planlı çalışmalardır.
2. Yetişkin eğitiminde hem eğitsel faaliyetlerin düzenlenmesinde hem de uygulanmasında bireylerin özellikleri dikkate alınır ve kurallar esnek tutulur.
3. Yetişkin eğitimi programlarında hem bireylerin hem de toplumun ihtiyaçları söz konusudur.

Öğrenme ihtiyacını gideren her konu yetişkin eğitiminin kapsamına girmektedir. Yetişkin eğitimi konusunda ısrarla vurgulanan temel nokta; eğitim faaliyetlerinin planlı, programla çerçevelenmiş ve daimî olmasıdır. Başka bir ifade ile hem öğrenme etkinliklerini düzenleyen bireylerin hem de yetişkin katılımcıların bilinçli olarak ve kendi istekleri doğrultusunda bu faaliyetlerde yer alması önemlidir (Duman, 2007). Bunun yanında, yetişkin eğitiminin içeriğinin belirlenmesinde toplumsal değişme oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, sosyo-ekonomik ihtiyaç ve taleplerin değişimi dikkate alınarak yetişkin eğitimi içerik planlamalarının yapılması bu faaliyetlerin istenilen amaca ulaşmasını sağlayacaktır (Avcı ve Kıran, 2021).

Yetişkin Eğitiminde Program Geliştirme

Program geliştirme alan yazını incelendiğinde eğitim ve öğretim programı kavramları sıkça birbiri yerine kullanılmaktadır. Eğitim programı, bir eğitim kurumu tarafından çocuk, genç ve yetişkin için millî eğitim amaçlar doğrultusunda eğitim faaliyetlerini sürdürülmesini kapsarken; öğretim programı ise özel gün, gezi, kurs, kol çalışmaları ya da benzer faaliyetlerini kapsayan eğitim programı içerisinde yer alan öğretme-öğrenme sürecine yönelik tüm çalışmaları kapsayan program olarak tanımlanmaktadır (Varış, 1996). Farklı bir ifade ile eğitim programını önceden belirlenmiş hedefler dahilinde planlı hale getirilen tüm eğitsel etkinlikler olarak; öğretim programı ise bir eğitim kademesinde farklı sınıf ve derslerin ele aldığı konu ve çalışmalara yönelik öğretim etkinliklerin bütü-

nüdüdür (Demirel, 2020). Görüldüğü üzere bu sınıflama öğretimi yalnızca bir sınıf içi etkinlik olarak görmenin bir sonucudur. Eğitim programı, eğitim süreci boyunca yapılması planlanan tüm uygulama etkinliklerinin bir araya getirildiği bir dokümandır (Smith, 2000). Bir başka deyişle eğitim programı en genel anlamda eğitimsel hedefleri gerçekleştirmek amacıyla planlanmış tüm eğitim etkinliklerine ilişkin içerik ve öğretim yöntemlerinin toplamıdır. Bir eğitim programı bunların da ötesinde planlanan uygulama ve politikaları yürürlüğe koymak amacıyla yürütülen tüm eğitim etkinlikleri ve faaliyetlerini kapsayan bir yapıdır. Yetişkin eğitimi söz konusu olduğunda “kurs programı” kavramından da söz edildiği görülmektedir. Kurs; yetişkin eğitiminde sınıf ortamında yapılan eğitim faaliyetlerine verilen addır. Kursların süresi birkaç günden birkaç yıla kadar değişir. Amacı hedef kitleye belli bir konuda bir takım bilgi, beceri ve tutumlar kazandırmaktır (Miser, 1999). Bir başka deyişle kurs; katılımcılara yeni bilgi ve beceri sağlamak amacıyla tasarlanmış planlı eğitsel etkinlikler dizisidir. Kurslar, kredili olabileceği gibi kredisiz de olabilmektedir Kurs programı ise tipik olarak bir akademik dönem boyunca süren, bir veya birden fazla eğitmen tarafından verilen, bitiminde katılımcıların derece veya kredi alabildiği bir öğretim programı biçimidir (Wilson ve Hayes, 2000). Görüldüğü üzere kurs programının da en önemli özelliği eğitim ve öğretim programları gibi planlı ve programlı olmasıdır. Öte yandan, kurs programları diğerlerine kıyasla daha kısa sürede tamamlanması öngörülmüş daha dar kapsamlı programlardır.

Eğitim programları geliştirmede genel olarak üç farklı yaklaşım-dan söz edilmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır (Alcı, 2012):

- Konu merkezli tasarımlar: Konu alanını merkeze alarak yapılır. Derslere göre düzenlenen program konu uzmanı öğretmen grupları tarafından içeriğin en iyi anlaşılacak şekilde düzenlenmesi şeklinde yapılır.
- Öğrenci/çocuk merkezli tasarımlar: Bu tasarım türü, öğrenenin eğitim sürecinin merkezi ve öznesi olduğu fikrini

temel alır. Bu tür program tasarımlarında öğrenmenin ancak öğrencinin öğrenmeye katılması ile gerçekleşebileceği ilkesi temel alınır. Böyle bir programda içerik öğrenenlerin ilgi ve ihtiyaçlarına göre düzenlenir.

- Toplum/sorun merkezli tasarımlar: Bu tür tasarımlar sayesinde toplum için önem arz eden problemlerin çözümü için becerikli ve bir fikri olan bireyler yetiştirilmesi ve bunun sonucunda da daha sağlıklı bireyler ve daha sağlıklı bir toplum oluşturulması hedeflenmektedir. Dolayısı ile bu tür tasarımlarda programın içeriği toplumsal sorunlar temel alınarak planlanır.

Bu bağlamda yetişkin eğitim program tasarımlarının, yetişkin eğitiminin yapısı gereği, konu merkezli yaklaşımdan çok katılımcıları merkeze alan, öğrenen ve sorun merkezli program tasarımları olması beklenir. Bir yetişkin eğitimi programı “yetişkin öğrenenler için tasarlanmış aktiviteler bütünü ve karar verme sürecidir (Sork ve Cafferella, 1989). Bununla birlikte, “yetişkin eğitiminin planlanmasında toplumsal ihtiyaçların belirlenmesi en önemli basamaktır” (Avcı ve Kıran, 2021). Dolayısıyla, yetişkin eğitiminde program geliştirme; eğitimsel açıdan istenen sonuçlar ve elde edilen sonuçlar arasındaki ilişki ile ilgilenir. Yalnız burada kesin ve değişmez hedefler belirlemekten ziyade, onları gerçekleştirmek için bir çerçeve oluşturulması fikri anlaşılmalıdır. Yetişkin eğitim programları sürekli değişen toplumda yaşayan bireylerin ihtiyaçlarına göre sıklıkla yeniden şekillenen dinamik ve süregelen bir süreçtir. Bunların ötesinde program geliştirme; var olan araç-gereç ve materyaller, eğitmen kadrosu, maddi imkânlar, zaman ve kişiler arası ilişkiler gibi detayları da içeren karmaşık bir süreçtir (Oral ve Yazar, 2017).

Andragojik Yaklaşım

Andragoji; yunanca “adam” anlamına gelen andros ve “eğitim” anlamına gelen agein sözcüklerinden türetilen adam eğitimi anlamına gelen bir terimdir. En genel anlamıyla yetişkinlerin öğrenmesine yardım etme bilim ve sanatı olarak görülür. Andragojinin

dayandığı varsayımlar pedagojinin dayandıklarından farklıdır. Bu varsayımlar şunlardır (Knowles,1996):

1. Benlik Algısı Varsayımı
2. Deneyim (yaşantı) Varsayımı
3. İhtiyaca Dayalılık Varsayımı
4. Sorun Temelli Öğrenme Varsayımı

Andragojik yaklaşım için bireyin şu anda nerede olduğunu ve sonrasında nerede olmak istediğini bilmesi önemlidir ve bu ikisi arasındaki fark noktasında bireyin algısı oldukça fark yaratmaktadır. Bireyler, kazanmak istedikleri bilgi ve beceri sayesinde bu farkın arasının azalacağını yani farklı bir ifadeyle hayatlarında ve davranışlarında olumlu değişiklikler olabileceğini anladıkları zaman daha farklı ve daha net bir amaçla öğrenmeye yaklaşma sergilemektedirler (Knowles, 1996). Hayat boyu öğrenen kişiler, bireysel ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda her zaman öğrenmeye istekli bireydir (Coşkun ve Demirel, 2012). Bireylerin ihtiyaçlarından haberdar olmak hem eğitim programı hazırlama sürecine hem de öğrenme sürecine katkıda bulunmaktadır.

Yetişkinler, kontrolü ele almak isterler. Dolayısıyla içeriğin akış şemasını da kendileri belirlemek isterler. Eğitimciler, yetişkinleri mümkün olduğunca aktif olarak eğitim sürecine katmalıdır. Özellikle katılımcıların konu üzerindeki görüşlerini almalı, ilgilerini çeken ve yaratıcılıklarını yansıtabilecekleri projelerde görev almalarını desteklemelidirler.

Sonuç olarak, yetişkinler ihtiyaçlarının farkında olarak bunları belirleyebilir ve eğitim alma taleplerinde bulduklarında okur-yazarlık, kadın eğitim programları, tamamlayıcı eğitim, serbest zamanı değerlendirme eğitimi, sağlık-sosyal güvenlik eğitim programları, mesleki eğitim, aile eğitim programları, beceri edinme ve geliştirme eğitimi gibi çeşitli başlıklarda ayarlanabilecek ihtiyaca uygun çalışmalara katılabilmektedirler (Duman, 2007). Bu çalışmada da kendi ihtiyaçlarının farkında olan ve bunu ifade eden İstanbul'da

özel bir şirkette çalışan yetişkinlere yönelik olarak yetişkin eğitimi ilkeleri dikkate alınarak ve problem temelli yaklaşımla tasarlanmış İngilizce konuşma becerileri kurs programının hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmada şu sorulara cevap aranması amaçlanmıştır:

1. Yetişkinlerin İngilizce konuşma becerilerine yönelik öğrenme gereksinimleri ve beklentileri nedir?
2. Uygulamaya katılan yetişkinlerin programın içeriğinde kullanılan öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Programa katılan yetişkinlerin deneyimledikleri İngilizce konuşma becerileri kurs programıyla ilgili görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma karma araştırma yöntemi ile yürütülmüştür. Karma araştırma yöntemi nitel ve nicel verilerin beraber toplanmasına olanak sağlamaktadır. Creswell ve Plano Clark (2018) bir çalışmada tek başına bir yöntemin kullanılmasından ziyade birçok yöntemin kullanılmasına fırsat veren bu yöntemin araştırma sorusunu daha net bir şekilde anlaşılır kıldığını belirtmektedir. Bu çalışmada da hem nicel hem de nitel verilerin toplanması, analiz edilip yorumlanmasına olanak sağladığı için karma araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Karma araştırma yöntemlerinden ise desen olarak iç içe karma desen tercih edilmiştir. Bu desen araştırmacılara veri toplama sürecini daha etkin hale getirmek, uygulamanın değerlendirilmesini sağlamak ve katılımcıların sürece yönelik görüşlerini de detaylı olarak almak için nicel ve nitel veri toplama süreçlerini beraber kullanarak bütüncül bir yaklaşımla problem çözme ortamı yaratmaktadır (Creswell, 2017). Bu noktadan hareketle, yetişkinlerin iş ortamlarında gereksinim duydukları İngilizce konuşma becerilerinin uygulama boyutunda bilgi düzeylerini belirlemek adına bir değerlendirme aracına başvurulmuştur. Uygulamanın yapıldığı

her adımda katılımcıların her oturuma yönelik görüşleri öğrenme günlüğü aracılığıyla yazılı olarak toplanmıştır. Uygulama sonrasında ise hem katılımcıların uygulama boyutundaki bilgi boyutları sınanmış hem de uygulanan programının değerlendirmeleri için program değerlendirme formu kullanılmıştır. Nicel veriler istatistiksel betimleme yoluyla incelenirken; nitel veriler ise içerik analizi yolu ile incelenmiştir.

Çalışma grubu

Çalışmaya dahil olan katılımcıları İstanbul'da özel bir şirketin çeşitli pozisyonlarında çalışan 10 yetişkin oluşturmaktadır. Yetişkinlerin daha önce herhangi bir İngilizce eğitim programına dahil olsa bile özellikle İngilizce konuşma becerilerini geliştirmek üzerine tasarlanmış bir eğitim deneyimi bulunmamaktadır. Şirket çalışanlarından yürütülecek programa dahil olmak isteyenlerin talepleri İngilizce temel seviyeleri gözetilerek değerlendirilmiş; sadece İngilizcede pre-intermediate ve intermediate seviyesinde olan ve çalışmanın tüm sorumluluklarını yerine getireceklerine yönelik katılımcı sözleşme formunu imzalayan yetişkinlerin tasarlanan kurs programına katılımı sağlanmıştır. Bu bağlamda ele alındığında, çalışmanın katılımcıları amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örneklem yoluyla belirlenmiştir. Ölçüt örnekleminin doğasında daha öncesinden belirlenen kriterlere uygun tüm durumların çalışılması bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Oluşturulan bu çerçevede çalışmada yer alan katılımcıların seçiminde esas alınan kriterler, İngilizce seviyesi en az A2 olması, çalışma boyunca verilen her türlü görev ve sorumluluğu yerine getireceğine dair katılımcı sözleşme formunu imzalayıp ve daha önce sadece İngilizce konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik bir eğitim almadığını belirten 25 yaş üstü yetişkin olmalarıdır. Bu kıstasa uyan 10 katılımcı belirlenmiş ve çalışmaya dahil edilmiştir.

Veri Toplama Süreci ve Araçları

Karma araştırma yöntemi ile yürütülen bu çalışmada hem nicel hem de nitel veri toplama araçlarından faydalanılmıştır. Katılımcı-

ların İngilizce konuşma becerileri ile ilgili bilgi düzeylerinin değişimini değerlendirmek amacı ile bir başarı testi Oxford ve Cambridge University Press yayınları tarafından önceden birçok kez uygulanmış ve geçerlilik ve güvenilirlik açısından da test edilmiş ders kitaplarından elde edilen sorulardan derlenmiştir. Programın başında öntest olarak eğitimden sonra ise sontest olarak uygulanan bu testin soruları bir program değerlendirme uzmanı ve İngilizce alanında uzman üç öğretim görevlisi tarafından uyarlanmış, pilot uygulamadan sonra tekrar uzman görüşüne sunulmuş ve nihai şekli verilerek uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Katılımcıların her oturuma yönelik görüşleri her oturum sonrası tuttıkları öğrenme günlükleri ile toplanmıştır. Son olarak ise katılımcıların dahil oldukları İngilizce konuşma becerileri kurs programının niteliği hakkındaki fikirlerini genel olarak almak üzere bir program değerlendirme formu düzenlenip uygulanmıştır. 18 maddeden oluşan ve 5'li likert tipi olan program değerlendirme formu programın hedef, içerik, eğitmen, kapsam ve sürece yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Değerlendirme formu eğitim bitiminden sonra uygulanırken araştırmacılar tarafından eğitimin her oturumunda katılımcılardan öğrenme günlükleri toplanmış ve program değerlendirme formundan elde edilen veriler ile incelenerek yorumlanmıştır.

Veri Analizi

Uygulamaya konulan kurs programı çerçevesinde programa katılan yetişkinlerin İngilizce konuşma becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiş ve katılımcıların elde ettikleri kazanımlardaki değişimi ele almak için başarı testinden elde edilen veriler dereceli puanlama anahtarı ile puanlandırılmıştır. Katılımcıların başarı puanları SPSS 22.0 programı ile analiz edilmiştir. Öntest ve sontest sonuçlarının arasında anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Kurs programının sonunda eğitimi değerlendirmesi için katılımcılara verilen formun sonuçları ise betimsel istatistikle analiz edilmiştir. Nitel boyutta ise uygulama boyunca her oturumdan sonra katılımcıların tuttıkları öğrenme günlüklerinden elde edilen veriler içerik analizi ile yorumlanmıştır. Saldana (2011) içerik analizini yapıla-

çak metin, veri ya da görselin sistematik açıdan ele alınıp, incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. İçerik analizi ile analiz yapacak olan araştırmacı önce verilerden kategoriler belirlemede sonra bu veri setinde elde edilen kategoriye uyan kelime, cümle, kelime grubu ya da görseli yerleştirmektedir. Bu bağlamda katılımcılardan elde edilen yazılı veriler incelenir kod, kategori ve temalara ayrıştırılarak incelenmiştir. Son olarak ise nicel ve nitel boyutlardan elde edilen tüm veriler harmanlanarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Geçerlik, Güvenirlik ve Etik

Nitel yöntemle yürütülen bir çalışmada geçerlik-güvenirlik nicel çalışmalardan farklı olarak incelenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Nitel çalışmalarda, nicel çalışmalarda yer alan geçerlik-güvenirlik terimleri yerine inanırılık, doğru sonuçlar ve araştırmacıların yetkin olması gibi ifadelerle yer verilmesi daha doğru bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Krefting, 1991). Bir çalışmanın inanırılığını artırmak adına çeşitli yollardan bahsetmek mümkündür. Bunlar, etkileşimin uzun tutulması, katılımcılardan teyit alınması ve uzman görüşüne danışmadır (Holloway ve Wheeler, 1996). Karma yöntemle yürütülen bu çalışmanın nitel bölümünde katılımcılardan öğrenme günlüklerini her oturum sonunda elle doldurması, detaylarla ve örneklerle destek istenmiş, öğrenme günlüklerinden yazılı hale getirilen dokümanlar katılımcıların onayına sunulduktan sonra analizine başlanmıştır ve verilerin analizinden elde edilen kod, kategori ve temalarda doğru sonuçlar elde edebilmek adına uzman görüşüne başvurulmuştur. Böylelikle, toplanan verilerin analizi sürecinde ve sonrasında elde edilen bulguların katılımcı teyidi ve sonrasında uzman görüşü ile desteklenerek güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Johnson ve Christensen (2012), nitel araştırmaların raporlanmasında katılımcı özelliklerinin verilmesinin çalışmayı daha inandırıcı şekle getirdiğini ifade etmiştir. Bu sebeple, bu çalışmada katılımcıların demografik bilgilerine yer verilmiş fakat katılımcıların kimliklerinin gizli tutulması esas alınarak isimlere kodlanarak yer verilmiştir. Katılımcılardan aydınlatılmış isim ve bilgilendirilmiş olur formu doldurulmaları istenmiş ve

gönüllülük merkezli çalışmadan istedikleri zaman ayrılacakları hususunda bilgilendirilme yapılmıştır. Ayrıca, çalışmanın yöntem kısmında, çalışmanın desenine, katılımcı bilgilerine, veri toplama sürecine, veri analizine, etik konulara da detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Program değerlendirme formundaki soruların anlaşılır olması adına bir Türkçe öğretmenin fikrine başvurulmuş ve soruların çalışmanın amacı ve yapısına uygun olup olmadığını anlayabilmek adına uzman görüşüne sunularak nihai hali verilmiştir. Bir çalışmanın iç geçerliğini artırmak için başvuru yöntemlerinden biri de üçgenleme tekniğidir. Araştırmacı üçgenlemesi kapsamında verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması iki araştırmacı tarafından yapılmıştır. Toplanan verilerin analizi her bir araştırmacı tarafından ayrı ayrı yapılmış, sonrasında analizler karşılaştırılmış ve en sonda da uzman görüşü alınarak elde edilen kod, kategori ve temalar tablo halinde sunulmuştur. Dış geçerlik konusunda ise çalışmanın yöntem bölümünde her aşaması detaylı olarak ele alınırken katılımcı görüşlerine doğrudan alıntılama yapılmış ve örneklem seçimi konusunda amaçlı örnekleme yöntemine gidilerek gerekçesiyle beraber katılımcı bilgileri etik ilkeler gözetilerek paylaşılmıştır. Nicel boyutta ise kullanılan başarı testi Oxford ve Cambridge University Press yayınları tarafından önceden birçok kez uygulanmış ve geçerliliği kadar güvenilirliği açısından da test edilmiş ders kitaplarının birleşiminden uyarlanmıştır. Ön test ve son test sırasında katılımcıların test boyunca sesleri kayıt altında alınmış, araştırmacıların puanlandırması bittikten sonra verilen puanların güvenilirliğini sağlamak adına bir başka uzman tarafından değerlendirme sonuçları analiz edilerek araştırmacı ve uzmanların ortak görüşü sonrasında katılımcıların testlerden elde ettikleri son puanlara ulaşılmıştır. Programın uygulanması bittikten sonra ise katılımcıların programı değerlendirebilmesi için araştırmacılar tarafından bir program değerlendirme formu tasarlanmış ve formdaki sorular bir program geliştirme uzmanının onayına sunularak gelen düzenleme önerileri sonucunda yenilenmiştir. Formdaki soruların hedef, içerik, yöntem, araç-gereç ve teknik, öğretmen yeterlilikleri

ve zaman yönetimi gibi konuların hepsine yönelik kapsayıcı sorular olmasına dikkat edilerek detaylı bir değerlendirme sonucunun elde edilmesi amaçlanmıştır. Etik kurul raporu Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 22.12.2021 tarihinde alınmıştır.

Programın Uygulanması

Programın uygulanmasına geçilmeden önce katılımcıların gereksinimleri resmi olmayan görüşme yoluyla belirlenmiştir. Programın tasarlanması sürecinde her bir katılımcının görüşü dikkate alınarak ve andragojik ilkeler doğrultusunda ve problem temelli yaklaşım esas alınmıştır. Tasarlanan kurs programı İngilizce alanında 3 farklı uzman tarafından değerlendirilmiş, öneriler dikkate alındıktan sonra gerekli düzenlemeler yapıp nihai şekli verilmiştir. Uygulama etik kurul raporu alındıktan sonra başlayacak şekilde ve toplamda 10 oturum olarak planlanmıştır. Her oturum 2 ders saati olacak şekilde toplamda 20 saat olarak yürütülmesi hedeflense de süreç içerisinde çalışanların iş durumlarından dolayı ilave ders, ek çalışma ve demo çalışmaları ile uygulamanın saati planlanan saati aşarak 25 saati geçtiği sonucuna ulaşılmıştır. Uygulama, yetişkin çalışanların programa başlamadan önce yürütülen ihtiyaç analizi sonucuna göre istedikleri gün, saat aralığı ve yerde yürütülmüştür. Program, ulaşım ve çalışma durumlarından dolayı iş yerlerinde bulunan, teknolojik donanımına sahip ve yetişkinlerin rahat oturup hareket edebileceği eğitim ve toplantı odasında tamamlanmıştır.

BULGULAR

Nicel Verilerin Analizi

Bu bölümde İstanbul'da özel bir şirketin çeşitli departmanlarında çalışan yetişkinlerle yürütülen program öncesi ve sonrasında katılımcıların uygulama öncesi ve sonrasında yapılan ön-test ve son-testten elde ettikleri başarılarının karşılaştırılması yapılmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Katılımcılardan elde edilen öntest ve son-test puanlarına ait ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların İngilizce konuşma becerilerini ölçmek için kullanılan formdan elde edilen öntest ve sontest puanlarına ait betimsel istatistikler:

	n	Min.	Max.	Medyan	$\bar{x}$	s
Öntest	10	20	35	28	27,5	5,3
Sontest	10	57	78	68	67,9	7,1

Tablo 1’de tasarlanan İngilizce konuşma becerileri kurs programında katılımcılara uygulanan öntest ve sontest puanlarının karşılaştırmasına yer verilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, katılımcıların öntest puanlarının en yüksek 35, en düşük ise 20 puan ($\bar{x}=27,50$; medyan=28) olduğu; sonra uygulanan sontest puanlarının en yüksek 78, en düşük ise 57 ($\bar{x}=67,9$; medyan=68) olduğu görülmüştür. Katılımcıların öntest ve sontest puan ortalamaları karşılaştırıldığında uygulama öncesi ortalamaları 27,5 iken; eğitim sonrası ise sontestten aldıkları puan ortalamalarının 67,9 puana yükseldiği görülmektedir. Katılımcıların öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koyabilmek adına örneklem sayısı az olduğundan (<30) nedeniyle (Büyüköztürk, 2020) Wilcoxon İşaretli Sıralar testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların İngilizce konuşma becerilerini ölçmek için kullanılan formdan elde edilen öntest ve sontest puanlarına ait Wilcoxon İşaretli Sıralar testi sonuçları:

Sontest-Öntest _a	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıralar	0	0	0	-2,805	.005*
Pozitif sıralar	10	5,5	55		
Fark olmayan	0				

a Pozitif sıralara dayalı

*p<.05

Katılımcıların formundan aldıkları ön-test ve son-test puanlarını karşılaştırmak için yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçlarına göre, katılımcıların ön-test puanları ($x=27,5$; medyan=28) ile son-test puanları ($x=67,9$; medyan=68) arasında son-test lehine anlamlı düzeyde bir fark olduğu tespit edilmiştir ($z=-2,805$; $p<.05$). Katılımcıların aldıkları puanlara ilişkin bu artıştan eğitim sürecinin sonucunda İngilizce konuşma becerilerini geliştirme konusunda ilerleme kaydettikleri ve hedef kazanımları edindikleri sonucuna varılabilir.

Son olarak, iş hayatında aktif olarak çalışan yetişkin katılımcılara yönelik hazırlanmış İngilizce konuşma becerileri kurs programının katılımcı değerlendirmesi için hazırlanmış 'Program Değerlendirme Formu' uygulanmıştır. Formdan elde edilen veriler betimsel olarak SPSS 22 paket programı kullanılarak incelenmiştir. Bulgulara aşağıdaki Tablo 3'de yer verilmiştir.

Tablo-3. İngilizce konuşma becerileri kurs programının uygulanmasına yönelik katılımcı görüşlerinin analizi

Değerlendirme Maddeleri (n=18)	X	Ss
İngilizce Konuşma Becerilerini Geliştirme Eğitim Programı beklentilerimi karşıladı.	4,5	0,527
Eğitim programının amacı ve içeriği hakkında anlaşılır ve detaylı bilgi verildi.	4,6	0,516
Program süresince kullanılan öğretme öğrenme strateji, yöntem ve teknikleri, sürece aktif şekilde katılımımı sağladı.	4,6	0,516
Programda kullanılan öğretim teknoloji ve materyalleri yeterliydi.	4,9	0,316
Tahsis edilen fiziki ortam (bina, sınıf) ihtiyacı karşıladı.	4,1	1,197
Eğitmen içeriğe hâkim ve alanında uzmandı.	5	0
Eğitmen oturmulara belirlenen zamanda başladı ve bitirdi.	4,6	0,516
Eğitmenin yönergeleri açık ve anlaşılırdı.	4,6	0,516
Eğitmen iletişim becerilerine hakimdi.	4,5	0,707
Eğitmen sınıf yönetiminde iyiydi	4,5	0,527
Eğitmen program süresince beden dilini ve mimiklerini etkin kullandı.	4,9	0,316
Eğitmen oturmulara hazırlıklıydı.	4,6	0,516
Eğitim programı bireysel gelişimime katkı sağladı.	4,6	0,699
Eğitim programı iş başarıma katkı sağladı.	4,6	0,516
Eğitim programının süresi yeterliydi.	4,5	0,527
Program katılımcıların motivasyonlarına katkı sağlayacak niteliktedir.	4,8	0,421
Programın başlangıcı, ortası ve sonunda yapılan ölçme ve değerlendirme amaç ve içerikle uyumluuydu.	5	0
Bu programı herkese tavsiye ederim.	5	0

Yukarıdaki tablodan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, katılımcıların her maddeye verilen cevapların aritmetik ortalamasının ‘Oldukça’ (4) ve ‘Tamamen’ (5) arasında yer almasından uygulanan programının beklentileri karşıladığı, programın iyi planlandığı, eğitmenin uzmanlığının memnun edici olduğu, katılımcıların bireysel gelişimi ve dil gelişimine etkisi olduğu kadar iş başarılarına da olumlu katkıda bulunduğu sonucuna varılabilir.

Nitel Verilerin Analizi

Nitel veri analizi kapsamında programın uygulama sürecinde, her oturum sonunda katılımcılardan o oturuma yönelik öğrenme günlüklerinde görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi ile incelenmiş ve 5 ana temaya ulaşılmıştır. Bunlar sırası ile beklentiler, etkinlikler/yöntem/teknik, katılım, eğitmen yeterliliği ve önerilerdir.

1. Tema: Beklentiler

Uygulamanın birinci oturumunda katılımcılara program tanıtılmış, hedef-kazanım ve içeriğe yönelik bilgilendirme yapılmış, karşılıklı beklentiler alınmıştır. Süreç boyunca her oturum sonrasında öğrencilerden elde edilen öğrenme günlüklerinin ilk haftasının teması olan ‘beklentiler’e yönelik 3 alt temaya ulaşılmıştır. Bunlar sırası ile ‘bilişsel alan’, ‘eğitmen özellikleri’ ve de ‘eğitim süreci’ dir. Alt temalardan ilki olan ‘bilişsel alana’a yönelik kodlar ise ‘hem anlamak hem konuşmak’, ‘doğru kelime ve ifadeleri seçebilmek’, ‘akıcı konuşmak’ olarak belirlenmiştir. İlk alt temaya dair katılımcılardan bazı ifadelerle aşağıda yer verilmiştir.

“... anlamaya çalışırken konuşmakta zorlanıyorum. Bu yüzden anlarken konuşabilmeyi iyileştirmek amacındayım.” (K8)

“Bazen doğru kelimeyi bulamıyorum. Kelimeleri yerinde kullanmak ve en doğru ifadelerle cümle kurmak bence çok önemli.” (K6)

“... en çok da akıcı ve çok takılmadan en azından konuşabilmeyi istiyorum.” (K4)

Katılımcılardan beklentiler ana temasında belirttikleri ifadelerden elde edilen alt temalardan diğeri ise ‘eğitmen özellikleri’dir. Her ne kadar yetişkin olsalar da katılımcılardan elde edilen ikinci alt tema olan eğitmen özellikleri incelendiğinde açık bir şekilde eğitmenden çekinmeden, yargılanmaktan korkmadan ve anlaşılır olurken samimi bir ortam içinde eğitim almak isteyen katılımcılardan elde edilen kodlar ise ‘destekleyici’, ‘yargılamadan yardım eden’, ‘pozitif iletişim’ dir. Katılımcılardan elde edilen ‘destekleyici’ koduna yönelik bazı ifadeler şunlardır:

“Hocamdan bize hem sınıfta hem de sonrasında destek bekliyorum”.
(K1)

“Süreci iyi değerlendirmek benim için çok önemli. Takıldığım ya da anlamadığım zamanlarda eğiticinin desteğini fazlasıyla görmek isterim.” (K8)

Katılımcılardan elde edilen diğer kod ise ‘yargılamadan yardım eden’ olarak belirlenmiştir. Bu koda yönelik ifadelerden bazıları şunlardır:

“...yani yargılanmadan, ayıplanmadan, utanmadan geçer umarım bu süreç. Bu konuda hocaya da iş düşüyor. Ne kendi yargılamalı ne de diğerlerine izin vermeli bu konuda.” (K2)

“Hata yapmaktan korkmuyorum ama bazen ya dalga geçerlerse ya arkadaşlar ya da hoca farklı düşünürse diye düşünmeden de edemiyorum. Gerçekten inşallah hoca da bizi yargılamadan sadece yardım eden biridir.”(K3)

Son kod olan ‘pozitif iletişim’ den elde edilen ifadeler ise şu şekildedir:

“Öğretmen ne kadar olumlu bir tutumda olursa biz de o kadar rahat hissederiz. Pozitif bir iletişimin olacağını düşünüyorum.” (K10)

“Hocamız güler yüzlü ve inanılmaz pozitif biri. Bizimle de öyle olacaktır. Karşılıklı tabi her şey. Biz de hocamız da bu konuda hassas davranacaktır.” (K5)

“Eğitime iş çıkışında katılacağız ve malum yoğun çalışıyoruz. Ben karşımda samimi ve olumlu bir tavır görmek isterim. Bu şekilde insan yorgun olsa da unuttur çünkü.”(K7)

2. Tema: Etkinlikler / Yöntem ve Teknik

İkinci ana tema olan ‘etkinlikler/yöntem ve teknik’e yönelik kodlar sırası ile ‘hem eğitici hem etkili etkinlikler’, ‘hem bireysel hem grup çalışmaları’ ve son olarak ise ‘farklı yöntem ve teknikler’ dir. Bu kodlara yönelik katılımcılardan elde edilen ifadeler şu şekildedir:

“Hem tek çalıştık hem de tüm sınıf bir etkinlik yaptık ve çok güzel geçti. Beraber de öğrenmek güzeldi. Birbirimize yardım ettik.” (K5)

“İlk kez drama yöntemiyle bir çalışma yaptım. Çocuklar gibi eğlendim. Hem de öğrendim. Günlük hayattan kesitleri bu şekilde İngilizce yapmak çok keyifliydi.” (K6)

“Yarışma yaptık. Bir de kelime oyunuydu sanırım en dikkatimi çeken. Oyun oynarken yeni kelimeleri pekiştirdi hocamız.” (K7)

“İlk kez İngilizce grup tartışması etkinliğine katıldım. Çok konuşmadım ama yine de katılmaya çalıştım. Keyifliydi.” (K2)

3. Tema: Katılım

Katılımcıların programın uygulanması sürecinde öğrenme gün-
lüklerinden elde edilen paylaşımların analizinden elde edilen bir
diğer tema ‘katılım’ dır. Bu temaya ait kodlar ise ‘aktif katılım’ ve
‘gönüllü katılım’dır. Temadan elde edilen kodlara yönelik katılımcı
ifadeleri şu şekildedir:

*“Biraz, önce çekimserdim ama sonra neredeyse her oturumda aktif
katıldım.” (K3)*

*“Ben ki öyle konuşamam topluluk önünde ama bugün ilk kez kendi
rıızamla ilk ben konuştum. Hatalarım vardı tabi ama gönüllü oldu-
ğum için hoca takdir etti.” (K6)*

“...ki bence bu ders en çok katılımın olduğu dersti çünkü hepimiz sunum yaptık ve birbirimizinkini de değerlendirdi. Tabi çok cümle kuramadım ama aktıftım tüm ders.” (K8)

“Hiç çekinmeden kendim öyle ortaya dalar gibi konuştum. Olsun, çok iyi geldi bana. Hem eğlendim bu ders hem de konuşabildiğimi hem de bütün etkinliklere katılıp konuştuğumu fark ettim.” (K4)

4. Tema: Öğitmenin Yeterliliği

Bu temaya dair kodlar şunlardır: ‘eğitmen alanında uzman’, ‘yeterli psikolojisinden haberdar’, ‘destekleyici ve yardımcı’ ve ‘enerjik ve olumlu’ dur. Aşağıda bu temaya dair katılımcılardan elde edilen ifadeler yer verilmiştir:

“Hocanın alanında uzman olduğu çok belli. Hem öğretiyor hem de bizi anlıyor, bize göre hareket ediyor.” (K7)

“..hocanın enerjisinden bazen ben utanıyorum”. O da çalışıp geliyor, biz de. Ama o her zaman bizi motive ediyor. Sağ olun hocam.” (K3)

“Hocamızın genç ve enerjik olması bizi de etkiliyor bence. Yorgunuz demeye utanıyoruz hocam ama tabi bunda sizin öğretmenlik becerileriniz ve pozitif kişiliğinizin etkisi çok sanki.” (K5)

“Hocam öğretirken bazen siz bizden çok eğleniyorsunuz. Gerçekten bir öğretmen nasıl olunur sizde gördüm. Bazen sınıfta geriliyoruz, bir bakmışız hooop hoca hemen yatıştırmış bizi. Bugün bize müzik açtınız mesela, çok keyifliydi.” (K10)

“Nerede, nasıl müdahale etmesini bilen bir hoca. Her şey sıralı ve plana uygun. Uymadığında hemen başka bir şeye çeviriyor hoca.” (K1)

“... mesela derse katılmadın mı hemen hoca bir şekilde seni dahil ediyor ve hiç rahatsız olmuyorsun. Doğal olarak yapıyor ve hep bu şekilde destekledi. Bu ders, bu desteği ve yardımı çok hissettim.” (K6)

5. Tema: Öneriler

Nitel verilerin analizinde belirlenen son tema ise ‘önerilerdir’. Yürütülen kurs programının her oturumunda katılımcıların görüşle-

rine yer verilmiş ve son olarak ise her oturum sonunda katılımcılardan o gün katıldıkları eğitimi daha etkili ve verimli hale getirebilmek adına güçlendirilmesi gereken noktalar, tespit edilen eksiklikler ise “öneriler” teması altında toplanmıştır. Belirlenen öneriler tema başlığı altında program geliştirme sürecinin basamaklarından olan ‘zamanın belirlenmesi’, ‘öğrenme ortamı’ ve ‘program yürütücülerini’ gibi 3 farklı kategoriye ulaşılmıştır. İlk kategori olan ‘zamanın belirlenmesi’ ne yönelik katılımcı görüşlerinden oluşan ifadeler şu şekildedir:

“Aslında eğitim hafta sonu olsa sanki daha iyi olacak ama o zaman da cumartesi yarım gün çalışıyoruz zaten, pazar da dinlenmeye kalıyor. Bu da bizim çalışma tempomuzdan kaynaklanıyor.” (K9)

“... çünkü dersler işten sonra ve yorgun olabiliyoruz. Bugün benim en yoğun günümüdü. Acaba başka bir gün belirlese mi diye düşündüm ama zor gibi.” (K4).

“Bugün ders keyifliydi ama gün sonu yorgunluğu vardı bende ve zor katıldım derse. Bu yüzden dersin zamanında tekrar bir düzenleme yapılabilir gibi.” (K8).

İkinci kategori olan “öğrenme ortamı”na yönelik katılımcı görüşlerine ait ifadelere aşağıda yer verilmiştir:

“Öğrenme ortamımız bizim gün boyu içinde olduğumuz bina. Bunu biz istedik kısıtlı zamandan dolayı ama bir dahaki oturumu acaba uzaktan, evden yapabilir miyiz?”. (K5)

“Bazen sınıfta hareket etmemiz gerekiyordu ve alanımız bir toplantı odası olduğundan kısıtlı kalıyorduk.” (K8)

“Bugünkü etkinliği daha geniş bir sınıf ortamında yapmak istedim.” (K3)

Son olarak ise ‘program yürütücülerini’ başlıklı kategoriye yönelik katılımcılardan elde edilen ifadeler aşağıda yer almaktadır:

“Başka hocalar da yardımcı oldu ama konuşurken hep Zeynep hocaya baktım. Diğer hocalar da çok yardımcı oldu da yine de biraz utandım sanırım. Sınavda tek hoca olsa daha mı iyi olurdu acaba?” (K6)

“Tek hocada sıkıntı yoktu ama diğer hocaları tanımadığım için bu derste biraz bekledim önce. Hocamız anlatmıştı bize ama yine de önermek istedim sadece eğitim veren hocayla olmayı. Rahat hissetmek istedim diğer hocalarla da.” (K1)

“Bu oturumda bizi değerlendirmek üzere 2 hoca daha geldi. Hocamız açıkladı daha objektif bir değerlendirme için gerekli olduğunu ama biraz gerildim.” (K2).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaşam boyu sürecek yabancı dil eğitiminde öğrenmede; bireysellik, ihtiyacın farkında olma, dil farkındalığı, yabancı dil öğrenme yöntem ve teknikleri, geribildirim ve eleştirel düşünebilme gibi birçok değişkenin desteklendiği yabancı dil öğrenme ortamlarının hazırlanması ve özellikle üniversite eğitimlerinden sonra iş hayatına dahil olan yetişkinlere hem profesyonel hem de gündelik hayatta karşılımlarına çıkan dil sorunsalına çözüm önerisi getirebilecek farklı yaklaşım ve uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmanın hedefi andragojik yaklaşım odağı alınarak İstanbul’da özel bir şirkette çalışan yetişkinlerin İngilizce konuşma becerilerini geliştirmek adına tasarlanmış bir kurs programının planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Yetişkin eğitimi göz önünde bulundurularak ve ilkelerine bağlı kalınarak hazırlanan program sonunda katılımcıların İngilizce konuşma beceri seviyelerinde anlamlı bir artış olduğu, tasarlanan programın amacına ulaşıldığı ve katılımcıların programı değerlendirmesi sonucunda da eğitimin içeriğinden, etkinliklerden ve eğitimciden oldukça memnun kaldıkları şeklinde yorumlanabilir. Öntest ve sontestin sonuçlarından elde edilen bulgulara dayanarak yetişkinlere verilen eğitimin andragojik ilkeler doğrultusunda tasarlanmasının yetişkinlerin öğrenmesini olumlu etkilediği ve gelişimlerine katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu çalışma kapsamında oluşturulan kurs programı boyunca katılımcılardan öğrenme günlükleri tutmaları istenmiş ve ilk oturumdan elde edilen bulgular doğrultusunda yetişkinlerin aslında İngilizce konuşmaya yönelik sahip oldukları

sorunların farkında oldukları ve bu sorunları çözmek için hazır oldukları ortaya çıkmıştır. Bu bulgu Duman'ın (2007) belirttiği üzere “yetişkin katılımcıların kendi öğrenmelerinde bilinçli ve gönüllü olarak yer alması önemlidir” sonucu ile örtüşmektedir. Buna ek olarak, uygulama süresince yetişkinlerin öğrendiklerini pratiğe geçirmek, günlük hayatta kullanabilecekleri İngilizce konuşma becerilerine sahip olabilmek, kelime dağarcıklarını genişletmek ve yargılanmadan, samimi ve olumlu iletişimin hâkim olduğu bir öğrenme ortamının oluşturulması noktalarında beklentilerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısı ile katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda oturumun içerik ve etkinlikleri düzenlenmiş ve gerek içerik planlanması gerekse de öntest ve sontestte öğrencilerin performanslarının objektif olarak değerlendirilebilmesi adına alanında uzman, en az 10 yıllık hem yetişkin eğitimi hem de İngilizce öğretimi konusunda tecrübeli 2 uzmandan görüş ve yardım talep edilmiştir. Programın içeriği belirlenirken eğitmen ya da kurumun ihtiyaçlarından ziyade katılımcıların ihtiyaçları göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulayan Gboku ve Lekoko'nun (2007) önerileri ile bu çalışmanın ihtiyaçları tespit edilirken eğitmenin ya da şirketin değil katılımcıların ihtiyacını dikkate alması ile örtüşmektedir. Ortaya çıkan kodlardan içerik ve etkinliklerin amaçla örtüşürken öğrenme ilkelerine de merkeze aldığı görüldüğü sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, içeriğin sistematik olarak incelenmesi ve amaca yönelik olduğu kadar öğrenme ilkelerini de göz önünde bulundurarak bazı ölçütlerin alınması yönündeki önerilerini dikkate aldığını destekler özelliindedir (Demirel, 2015). Eğitim zamanının belirlenmesi konusunda elde edilen kod doğrultusunda yetişkin katılımcıların aktif çalışan bireyler olmalarından ve çeşitli sorumluluklarından dolayı eğitim gün ve saatleri konusundaki görüşleri Miser'in (1999) ifade ettiği yetişkin eğitim programlarının genelde akşamları veya hafta sonları uygulanmasının daha etkili olacağı ve Gökkiye'nin (2014) da belirttiği gibi yetişkinlerin gerek yoğun iş hayatı gerek çoğu yetişkinin aile yapısı içinde anne-baba gibi rollerine sahip olması ve bu ikisinin beraberinde getirdiği sorumluluklarla

bu tarz eğitimlere yeterli zaman veya ihtiyaçlarını gideren eğitim materyali bulmakta çeşitli güçlüklerle karşılaşabileceklerini belirten sonuçlarını destekler niteliktedir. Uygulamanın son oturumunda katılımcıların deneyimledikleri kurs programı hakkındaki görüşleri program değerlendirme formu ile toplanmış ve analiz edilen verilerden geliştirilen programın katılımcıların beklentileri yönünde planlandığı, kişisel gelişim ve iş hayatındaki başarılarını olumlu etkilediğini, eğitmenin uzmanlığının memnun edici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma farklı katılımcılarla tekrar uygulanabilir ve tüm grupların sonuçları karşılaştırılarak incelenebilir. Aynı program başlangıç seviyesi ya da daha üst seviyelerdeki katılımcılarla da tekrarlanabilir olsa da İngilizce seviye farkından dolayı içerikte kullanılan etkinliklerin bazılarında düzenlemelerin yapılması önerilmektedir. Aynı şekilde eğitmenin daha farklı seviyelere uygun kelime bilgisini de şekillendirmesi gerekmektedir. Kurs süresi katılımcıların yetişkin çalışanlar olmasından ve iş durumlarından dolayı hafta içi akşamları mesai bitiminden sonra yürütülen 10 oturum ve 20 saat ile sınırlı tutulmuştur. Farklı uygulamalarla, eğitim süresinin kısaltılmaması önerilirken, daha uzun süreli uygulamaların tasarlanması katılımcıların konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik pratik yapma fırsatı vermesi açısından bir fırsat olarak düşünülebilir. Katılımcıların uygulama düzeyindeki bilgileri değerlendirilirken eğitmen dışında iki farklı uzmandan da nesnel bir puanlandırılma yapılabilmesi adına yardım alınmasında katılımcıların da belirttiği üzere eğitmen dışında yabancılarla İngilizce konuşmaya yönelik çekincelerini kırmak ve değerlendirmeye ön bir hazırlık yapılması adına pilot bir çalışma yapılması önerilebilir. İngilizce'nin günlük hayatta yeteri kadar kullanılmadığında gerilemeye maruz kalacağı göz önünde bulundurularak, bu tarz düzenlenen programların kademeli olarak, Modül 1- Modül 2- Modül 3, gibi şekillerde çalışma takvimine dağıtılması ve her modülü tamamlayanlara çeşitli ödüllendirmeler sunulurken tamamlamayanların programı tekrar etmeleri teşvik edilerek yetişkinlerin günlük iş ortamında başvur-

cakları konuşma becerilerinin unutulmaması ve eğitim içeriklerinin aktif olmasına zemin hazırlanabilir. Diğer bir öneri olarak ise katılımcılardan tüm süreçte yaptıkları çalışma ve ödevleri kapsayan bir portfolyo tutmaları sağlanarak ortaya çıkan öğrenci ürünleri de nitel veri toplama teknikleri kullanılarak analiz edilmesi sunulabilir. Son olarak, bu çalışmanın uygulama boyutunda tek gruplu yarı deneysel desen uygulanmasından faydalanılmıştır. Farklı yetişkin gruplarla deney-kontrol grubu uygulamaları yapılarak sonuçlar karşılaştırıp değerlendirilebilir.

Son olarak, eğitim politikalarının belirlenmesinden farklı uygulamaların ortaya koyulup değerlendirilmesine kadar olan süreçte tüm paydaşların bu süreçte katkısı tartışılmazdır. Uygulayıcılardan politika yapıcılara; öğrenenlerden alan uzmanlarına kadar dil öğretiminde süregelen yenilik, araştırma ve çalışmaların takipte kalınması ve bu yönde ilerleme kaydedebilmek adına gerekli adımların atılması önemlidir. Yetkililerin ülkenin eğitim hedefleriyle gerçekleştirebildikleri yenilik, araştırma ve çalışmaların takipte kalınması ve bu yönde ilerleme kaydedebilmek adına gerekli adımların atılması önemlidir. Yetkililerin ülkenin eğitim hedefleriyle gerçekleştirebildikleri yenilik, araştırma ve çalışmaların takipte kalınması ve bu yönde ilerleme kaydedebilmek adına gerekli adımların atılması önemlidir. Yetkililerin ülkenin eğitim hedefleriyle gerçekleştirebildikleri yenilik, araştırma ve çalışmaların takipte kalınması ve bu yönde ilerleme kaydedebilmek adına gerekli adımların atılması önemlidir.

KAYNAKÇA

- Alcı, B. (2012). *Eğitim programı tasarımı ve modeller*. Hasan Şeker (Ed.), *Eğitimde program geliştirme içinde* (s.71-88). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Avcı, M. G., & Kıran, E. (2021). Toplumsal değişme, yetişkin eğitimi ve sosyoloji. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(230), 835-856.
- Avcı, M. G., & Kıran, E. (2020). Türkiye'deki planlı kalkınmanın eğitimi kurumu olarak halk eğitimi merkezleri. *Istanbul University Journal of Sociology*, 40(2), 863-887.

- Belcher, D.D. (2006). English for Specific Purposes: Teaching to Perceived Needs and Imagined Futures in Worlds of Work, Study, and Everyday life. *TESOL Quarterly*, 40 (1), 133-156.
- Boe, C. S. (2013). *Have 21st century skills made their way to the university classroom? A study to examine the extent to which 21st century skills are being incorporated into the academic programs at a small, Private, Church related University*, Master Thesis, Gardner-Webb University, North Carolina.
- Büyükoztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum* (27. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Coşkun, Y. D. & Demirel, M. (2012). Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42 (42), 108-120.
- Creswell, J. W. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA.: Sage.
- Creswell, J. W. & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA.: Sage.
- Demirel, Ö. (2020). *Eğitimde program geliştirme kuramdan uygulamaya*. 29.Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Demirel, Ö. (2007), *Yabancı Dil Sorunu*, <http://www.haberakademi.net/default.asp?inc=haberoku&chid=3676> adresinden 09.11.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Duman, Ahmet. (2007). *Yetişkin eğitimi*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- EF EPI. (2018). English proficiency index sonuçları. EF.<https://www.ef.com.tr/epi/>.
- EF EPI. (2019). English proficiency index sonuçları. EF.<https://www.ef.com.tr/epi/>.
- Gboku, Matthew L. S. & Lekoko, Rebecca N. (2007). *Developing programmes for adult learners in Africa*. Unesco Institute for Lifelong Learning. South Africa: Pearson.
- Gökkaya, Z. (2014). Yetişkin eğitiminde yeni bir yaklaşım: oyunlaştırma. *HAYEF: Journal Education*, 11(1), 1-84.

- Helot, C., and Laoire, M. O. (2011). *Introduction: From language education policy to a pedagogy of the possible*. C. C. Haelot, and M. O. Laoire (Eds.), In *Language policy for the multilingual classroom: Pedagogy of the possible* (pp. 11-25). Bristol: Multilingual Matters.
- Holloway, I., & Wheeler, S. (1996). *Qualitative research for nurses*. Oxford: Blackwell Science Ltd.
- Işık, A. (2008). Yabancı Dil Eğitimimizdeki Yanlışlar Nereden Kaynaklanıyor?. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 4, 15-26.
- Johnson, B., & Christensen, L. (2012). *Educational research quantitative, qualitative and mixed approaches*. London: Sage.
- Kawai, Y. (2008). *Speaking and good language learners*. In C. Griffiths (Ed.), *Lessons from good language learners* (pp. 218–230). Cambridge: Cambridge University.
- Knowles, M. (1996). *Yetişkin öğrenenler: göz ardı edilen bir kesim*. (çev. Serap Ayhan). Ankara: A.Ü. Basımevi.
- Krefting, L. (1991). Rigor in qualitative research: the assessment of trustworthiness. *The American Journal of Occupational Therapy*, 45 (3), 214-222.
- Miser, R. (1999). *Halk eğitimi ve toplum kalkınması*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Okçabol, R. (2006), *Halk eğitimi (Yetişkin Eğitimi)*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Oral, B., & Yazar, T. (2017). *Eğitimde program geliştirme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi.
- Richards, J. C. (2001). *Curriculum development in language teaching*. Cambridge: CUP.
- Saldaña, J. (2011). *Fundamentals of qualitative research*. Oxford University Press.
- Smith, M. K. (2000). 'Curriculum Theory and Practice' the encyclopedia of informal education. www.infed.org/biblio/b-curric.htm. adresinden 05.10.2021 tarihinde erişilmiştir.

- Sork, Thomas.J. & Caffarella, Rosemary S. (1989). *Handbook of adult and continuing education*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Sönmez, V. (2008). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Varış, F. (1996). *Eğitimde program geliştirme: teori ve teknikler*. Ankara: Alkim Yayıncılık
- Washer, P. (2007). Revisiting key skills: a practical framework for higher education. *Quality in Higher Education*, 13(1), 57-67.
- Wilson, Arthur & Hayes, Elisabeth R. (2000). *Handbook of adult and continuing education*. San Fransisco: Jossey-Bass.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E., & Alkış, M. (2019). 21. yüzyıl yeterlilikleri ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 5(1), 125-154.

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar: Ekonomi & Politika

Editörler:

Dr. Fatih TUNA • Doç. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

 ÖZGÜR
YAYINLARI

